

Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2018 ТОМ 21 № 11

Видається з вересня 1998 року
12 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2018

ГРАНІ

Науково-теоретичний альманах

Том 21 № 11 2018

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 6 від 22.11.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2018

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.
Випусковий редактор: Лиман Д.С.
Коректор української та російської мов: Дерубера А.В.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Катаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д.держ.упр., доц. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третьак О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

21(11) 2018

Founders:

Oles Honchar Dnipro national
university,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December
2015 issued by the Ministry of
Education and Science of Ukraine the
status of specialized publication on
historical, philosophical, political and
sociological sciences was given.

Published by the decision of the
Academic council of Oles Honchar
Dnipro national university
(protocol № 6 dated 22.11.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)794-54-63
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not
always share the views and thoughts
expressed in published articles.
Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

© «Grani» 2018

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M.,
Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Production Editor: Lyman D.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of historical
sciences (Ukraine)

Ayahan B.H.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Bachynskiy Ya.

J. D. (USA)

Wenger N.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vysotsky O.Yu.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Vyatr Ezhi

Full Prof. Dr. (Poland)

Gao Tianming

Assoc. Prof. Dr. (PRC)

Gorodyanenko V.G.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Isetti G.

PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)

Zhuk S.I.

Full Prof. Dr. (USA)

Kataev S.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Kvitka S.A.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Kyrylyuk F.M.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of political science
(Ukraine)

Kryvoshein V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Liseyenko O.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Lobanova A.S.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Loboda Y.O.

Assoc. Prof. Phd (USA)

Okorokov V.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikilev A.F.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Nikolenko V.V.

Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)

Pobochyj I.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Pronyakin V.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Roberts Ken

Full Prof. Dr. (United Kingdom)

Svitlenko S.I.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Svyatets' Yu.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Sydykov E.B.

Full Prof. Dr. (Kazakhstan)

Schuurman Paul

Full Prof. Dr. (Netherlands)

Tretyak O.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Tokovenko O.S.

Full Prof. Dr., academician of the
ukrainian academy of political science
(Ukraine)

Tupytsya O.L.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Heinamäa Sara

Full Prof. Dr. (Finland)

Khyzhnyak L.M.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Hmil' V.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shevtsov S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shlyakhov O.B.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Shchudlo S.A.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Yurchenko S.V.

Full Prof. Dr. (Ukraine)

Зміст

С. 6

Берест І. Р.

Загальноміське професійне товариство взаємодопомоги друкарів Львова в 1856–1867 роках. Аналіз діяльності

С. 14

Чорномаз Б. Д.

Коліївщина: проблеми трактування

С. 23

Гордієнко Н. М.

Соціокультурні аспекти соціальної організації освітніх установ інтернатного типу: соціосистемологічна модель

С. 31

Настояща К. В.

Сучасні практики життєконструювання: вектори трансформацій у фокусі глобалізаційних трендів

С. 40

Воронкова А. І.

Протести і мода в сучасному суспільстві: політологічний вимір

С. 47

Ташикінова О. А., Калініна А. О.

Організація дозвілєвих практик студентської молоді в умовах закладів вищої освіти

С. 54

Романенко В. А.

Соціальний контроль та прозорість державної влади: до постановки проблеми деконструкції держави в соціальному дискурсі лібералізму та неолібералізму

С. 62

Бенчак О. Ф.

Проблематика кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках

С. 70

Костенко А. М.

Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні

С. 78

Масюк О. П.

Забобони як містична основа сподівання

С. 86

Луканова В. В.

Пандемія як антисистема: аналіз конститутивних аспектів

С. 94

Мартінова С. П.

Креативний потенціал феномену маргінезу в соціокультурному дискурсі. Методологічні підходи та експлікації

С. 101

Дем'яненко О. О.

Громадський деліберативний дискурс як інструмент політичної модернізації

С. 108

Васильчук Г. М.

Рецензія на монографію: Філас В. М. Візуальне освоєння Північного Причорномор'я останньої чверті XVIII – середини XIX ст.: джерелознавчий аналіз

Contents

P. 6

Berest I.R.

Lviv printings general professional association of mutual assistance in 1856-1867. Analysis of activity

P. 14

Chornomaz B.D.

Koliivshchina: problems of interpretation

P. 23

Gordienko N.M.

Socio-cultural aspects of social organization of boarding-type educational institutions: the socio-systematic model

P. 31

Nastoiashcha K.V.

Modern life-design practices: vectors of transformations in the focus of globalization trends

P. 40

Voronkova A.I.

Protests and fashion in modern society: political science

P. 47

Tashkinova O.A., Kalinina A.O.

Organization of leisure practices of student youth in higher education institutions

P. 54

Romanenko V.A.

Social control and transparency of state power: to state the problem of deconstruction of the state in the social discourse of liberalism and neo-liberalism

P. 62

Benchak O.F.

The issue of borders and cross-border processes in socio humanitarian sciences

P. 70

Kostenko A.M.

Information and communication strategies of eurointegration in Ukraine

P. 78

Masiuk O.P.

Superstition as a mystical basis of hope

P. 86

Lukanova V.V.

Pandemic as an antisystem: analysis of constitutive aspects

P. 94

Martynova S.P.

Creative potential of the phenomenon of marginalization in socio-cultural discours. Methodological approaches and explications

P. 101

Demyanenko O.O.

Public deliberative discourse as an instrument for political modernization

P. 108

Vasylchuk H.M.

Review of the monograph: Philas V.M. Visual development of the Northern Black Sea in the last quarter of the XVIII - the middle of the XIX century: source study analysis

Загальноміське професійне товариство взаємодопомоги друкарів Львова в 1856–1867 роках. Аналіз діяльності

Берест І. Р., Українська академія друкарства

На основі документів, принципу історизму, наукового та об'єктивного підходу у статті зроблено спробу проаналізувати та показати значення львівських друкарів та їх роль у розвитку галицького суспільства. Також висвітлено важливість та проблематичність різнобічного дослідження найдавнішої історії виникнення, формування й розвитку професійного товариства взаємодопомоги друкарів Львова, досліджено поетапно історію та діяльність цієї організації. Загалом, професійні спілки виникали як незалежні колективні організації самозахисту у формі робітничих товариств та Кас взаємодопомоги. Упродовж першої половини XIX ст. відбувалася кристалізація діяльності профспілок під дією різних заходів із боку адміністрацій, поліції, владних структур, що сприяло подальшому згуртуванню робітництва та створення загальноміського Товаришування друкарів Львова. Тому закономірно, що в основі їхньої діяльності стала робітнича солідарність, взаємна підтримка та допомога. Діяльність професійної спілки регламентували статuti. Метою створення та діяльності організації були, насамперед, соціально-економічні та культурно-освітні цілі. Їх затверджували відповідні органи державної влади, які не допускали профспілок до участі в політичному житті.

Таким чином, короткий період 1860–1880-х років можна розглядати як окремий етап у процесі становлення масовості профспілкового руху в Галичині. Окрім профспілок поліграфістів, у багатьох міських населених пунктах краю з'явилися і стали діяльними товариства братньої допомоги слюсарів, каменярів, теслярів, столярів, будівельників, кахлярів, металістів, лікарів, аптекарів, працівників торгівлі, пошти, державних службовців, адвокатів і багато інших.

Досліджувана проблема, що детально розкрита в статті, має цінне наукове значення, оскільки дає змогу вирішити одне з найважливіших питань – історичного досвіду діяльності профспілкових організацій Львова, зокрема до питань, які поки що не стали об'єктом комплексних досліджень.

Ключові слова: друкарі; товариство; допомога; взаємодопомога; профспілки; внески; вдови; сироти

Lviv printings general professional association of mutual assistance in 1856-1867. Analysis of activity

Berest I. R., Ukrainian Academy of Printing

The attempt to analyze and show the important role of Lviv printers and to describe their role in the development of Galician society has been made in the article. This attempt has been made on the basis of documents, the principle of historicism, scientific and objective approach. The importance and problematic of the comprehensive study of the oldest history of the creation, formation and development of Lviv printers' professional co-operation of mutual assistance has been highlighted, and the history and activities of this organization in stages have been described. In general, trade unions emerged as an independent united self-defense organizations and they were formed in the form of workers' associations and mutual assistance funds. During the first half of the nineteenth century the crystallization of the activities of trade unions happened under the influence of various measures, hold by the administrations, the police and the authorities. This contributed to the further unification of labor and the creation of all-city union of printers in Lviv. It is quite logical that the basis of their actions was their desire to achieve and get the working solidarity, mutual support and assistance. The activities of the trade union were regulated by the statutes. First of all, the purpose of the establishment and operation of the organization was socio-economic, cultural and educational ones. Those purposes were approved by the relevant state authorities and, thus, prevented trade unions from participating in political life.

The short period of the 1860-1880s can be considered to be a separate stage in the process of the formation of the mass trade union movement in Galicia. Together with the trade unions of printers, settlers, brokers, masons, carpenters, builders, tanneries, metal workers, doctors, pharmacists, tradesmen, postmen, civil servants, lawyers and many others united and became active partners of the region.

The problem, which has been investigated in the article, has a valuable scientific significance as it allows to solve one of the most important issues: to get the historical understanding of activities of Lviv trade union organizations, which have not been thoroughly studied yet.

Keywords: *printers, society, help, mutual help, trade unions, donations, widows, orphans*

Профессиональное товарищество взаимопомощи печатников Львова в 1856-1867 годах. Анализ деятельности

Берест И. Р., Украинская академии книгопечатания

На основе документов, принципа историзма, научного и объективного подхода в статье сделана попытка проанализировать и показать значение львовских печатников и их роль в развитии галицкого общества. Также отражена важность и проблематичность разностороннего исследования самой давней истории возникновения, формирования и развития профессионального товарищества взаимопомощи печатников Львова, исследовано поэтапно историю и деятельность этой организации. В целом профессиональные союзы возникали как независимые коллективные организации самозащиты в форме рабочих обществ и Касс взаимопомощи. На протяжении первой половины XIX в. происходила кристаллизация деятельности профсоюзов под действием разных мероприятий со стороны администраций, полиции, властных структур, что способствовало дальнейшему сплочению рабочих и созданию общегородского товарищества печатников Львова. Поэтому закономерно, что в основе их деятельности стала рабочая солидарность, взаимная поддержка и помощь. Деятельность профсоюза регламентировали уставы. Целью создания и деятельности организации были прежде всего социально-экономические и культурно-образовательные цели. Их утверждали соответствующие органы государственной власти, которые не допускали профсоюзов к участию в политической жизни.

Таким образом, короткий период 1856–1867-х годов можно рассматривать как отдельный этап в процессе становления массовости профсоюзного движения в Галичине. Кроме профсоюзов полиграфистов, во многих городских населенных пунктах края появились и стали деятельными общества братской помощи слесарей, каменщиков, плотников, столяров, строителей, металлистов, врачей, аптекарей, работников торговли, почты, государственных служащих, адвокатов и многих других.

Исследуемая проблема, которая детально раскрыта в статье, имеет ценное научное значение, поскольку дает возможность решить один из важнейших вопросов – исторического опыта деятельности профсоюзных организаций Львова, в частности к вопросам, которые пока что не стали объектом комплексных исследований.

Ключевые слова: *печатники; общество; взаимопомощь; профсоюзы; взносы; вдовы; сироты*

Постановка проблемы.

Основною науково-практичною проблемою дослідження історії професійних спілок на даний момент є відсутність комплексного дослідження, що і зумовило написання даної розвідки.

Актуальність теми дослідження полягає у надзвичайній важливості профспілкового руху як невід'ємної складової соціально-економічного розвитку будь-якої цивілізованої країни світу.

Наукова новизна даного дослідження визначається тим, що воно є однією з перших спроб системного наукового дослідження діяльності професійних спілок на території Східної Галичини II половини XIX ст. на основі доступних матеріалів.

Аналіз досліджень і публікацій.

На жаль, серед вітчизняної історіографії поки ще немає комплексних досліджень на дану тематику. Лише професор Роман Берест у своєму

дослідженні акцентував незначну увагу на даній тематичі [1]. Тому у даній розвідці ми використали доступні матеріали польського походження [5; 3; 4; 6].

Виклад основного матеріалу.

Перші загальні Установчі збори членів професійних товариств друкарень Львова відбулися 30 листопада 1856 р. у приміщенні зали міського Арсеналу. Було запрошено усіх членів товариств Львова [5, р. 20]. Тоді обговорили новий проект статуту загальноміської професійної організації. Його розробили Лукаш Скерл та Францішек П'янтковський. Товариство отримало польськомовну назву «Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Drukarskiej». Його постійним протектором (від лат. – охоронець, захисник) збори обрали Едварда Віняжа. На той час він був не тільки власником львівської друкарні та книгарні, але й авторитетним членом міської ради Львова, заступником голови великої страхової компанії

«Riunione adriatica w Trieście» (Італія).

Головою загальноміського професійного Товаришування взаємодопомоги друкарів Львова Загальні збори обрали Войцеха Маргаша, який працював управителем державної друкарні міста, асистентом – Лукаша Скерла, заступником асистента – Антонія Тромпетеура, а секретарем – Францішка П'янтковського.

Членами виділу (управи) загальноміського Товаришування Львова стали Лукаш Скерл, Фердинанд Фердинандьєго, Вільгельм Лайтнер, Антоній Петрашевич, Андрій Косткевич, Вавриньць Пруський, Марцін Волошкевич, Францішек П'янтковський, Антоній Вишневський і Стефан Гучковський.

На цьому зібранні також було визначено офіційних представників від Товаришувань Львова. Так, Олександр Срочинський був представником від державної друкарні, Станіслав Байле – від друкарні К. Піллера, Титус Блонський – від друкарні Е. Віняжа, Валенти Годак – від друкарні Оссолінських і Кристіан Верхерлін – від друкарень Поремби і Ставропігії. Уповноваженими для відвідування хворих товаришів обрали Антонія Петрашевича і Лукаша Скерла [3, р. 27].

Всі обрані особи, за винятком протектора Е. Віняжа і обраних представників від друкарень, були зобов'язані виконувати свої функції лише до початку липня 1857 р., коли мали відбутися наступні загальні збори Товаришування [3, р. 26-27].

Практична робота загальноміського товариства друкарів Львова розпочалась 1 січня 1857 р. і охопила досить широкий спектр його діяльності: надання допомоги не лише колишнім працівникам, а й їхнім родинам; забезпечення матеріальною допомогою вдів, дітей-сиріт, інвалідів, хворих; створення позичкового фонду. Інновацією стала організація дозвілля для членів товариства (було створено окремий спеціальний культурно-освітній комітет) тощо [5, р. 20].

Від перших днів заснування товариство дбало про культурно-освітній та морально-етичний стан своїх членів. Важливо, що пияцтво, домашні чи вуличні скандали і навіть пропуски зборів товариства без поважних причин каралися безкомпромісно грошовими стягненнями на користь каси Товаришування [4, с. 3].

Перше засідання управи Товаришування відбулося під головуванням протектора Е. Віняжа. Після обговорення різних проблем та перспектив розвитку професійної організації було вирішено доопрацювати Статут Товаришу-

вання та подати його на затвердження у губернаторство, а також створити колективну загальноміську Касу взаємодопомоги друкарів Львова персонального і родинного фонду.

Для її формування з каси професійної спілки державної друкарні скарбник й управитель принесли готівкою 560 флоринів 37 грошів, з друкарні Віняжа – 146 фл. 24 цн., з друкарень Піллера і Шнайдера – 58 фл. 19 цн. Таким чином, загальний допомоговий фонд Каси станом на 1 січня 1857 р. склав 765 фл. 20 цн., що в еквіваленті відповідало 803 злотим ринським і 60 центам [3, р. 27].

Професійно-фаховий склад загальноміського Товаришування взаємної допомоги Львова станом на 30 червня 1857 р. був наступним: одна особа записана як керівник ливарні шрифтів, чотири – відливачі шрифтів, один – наглядач, чотири – друкарі, два – підмайстри, сорок дев'ять – складальники шрифтів, сім – друкарі літографічних машин і двадцять – машиністи друкарських верстатів.

30 червня 1857 р. відбулося засідання управи загальноміського Товаришування. Один з розробників Статуту – Лукаш Скерл доповів присутніх, що ще 9 січня 1857 р. було подано на затвердження до управи губернаторства Статут організації, але він досі не затверджений. Таким чином, черговий раз було обговорено проект нового статуту та внесені поточні доповнення у нього. Одним з них було питання про необхідність створення при загальній Касі Товаришування окремого фонду допомоги вдовам, сиротам та інвалідам.

Перші загальні звітні збори загальноміського професійного товариства «Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Drukarskiej» відбулися 5 липня 1857 р. в актовій залі будинку культурно-освітнього товариства ім. Оссолінських у Львові. На зборах був присутній офіцер міської поліції Бачинський, який пильно стежив за усіма присутніми, виступами та робив собі певні замітки. Відповідно до порядку денного зборів, асистент Лукаш Скерл виголосив детальний звіт про піврічну соціальну, культурну та фінансову діяльність Товаришування взаємодопомоги. Він також зазначив, що за останні півроку до загального фонду спілки звернулося за матеріальною допомогою 34 особи. Серед них було чимало вдів, дітей-сиріт та інвалідів виробництва. Усі вони отримали відповідну допомогу. На той час кількісний склад Товариства зменшився, з причини смерті поліграфічних працівників у спи-

ску загальноміського Товаришування друкарів Львова зафіксовано 81 особу (в травні 1857 р. було 88 осіб!). У загальному фонді Каси взаємодопомоги нараховували 1140 гульденів і 2 крейцери. Потім Лукаш Скерл познайомив присутніх з основними положеннями, які внесені як доповнення до Статуту спілки та обґрунтував нагальну потребу заснування окремого фонду вдів, сиріт і інвалідів [3, р. 27].

Учасники загальних зборів не вважали за доцільне вносити зміни в склад управи загальноміського Товаришування взаємодопомоги друкарів Львова. Лише членом управи спілки замість Вільгельма Ляйтнера вони обрали Станіслава Вуфку.

Було затверджено офіційних збирачів членських внесків із членів професійних організацій друкарень Львова, а саме: Антона Борецького, Станіслава Байле, Василя Яремчишина, Францішка Шмідта і Кристіана Верхерліна.

Для відвідування хворих колег одногосно обрали Яна Краса і Антонія Петрашевича. Секретарями робітничого Товаришування на наступний піврічний термін залишилися Лукаш Скерл і Францішек П'янтковський.

У другій половині 1857 р. при Касі взаємодопомоги львівських друкарів було створено два окремі фонди. Наприкінці поточного року, крім особистого та родинного фондів, було створено фонд хворих, інвалідів і сиріт, який налічував 76 осіб та поховальний фонд – 33 особи. В загальному фонді каси було 1 103 гд. 14 кр. [3, р. 27].

Дані фінансового стану фонду хворих та інвалідів свідчать про загальну тенденцію зростання прибутків і числа членів фонду хворих та інвалідів. Винятком є перша половина 1859 р., коли, унаслідок вибуху австро-волоської війни, 5 осіб членів зазначеного фонду було мобілізовано до війська.

Схожа ситуація простежується в інших фондах загальноміського Товаришування взаємодопомоги друкарів. Однак число членів у фондах майже ніколи не було стабільним, що пояснюється частими смертями, каліцтвом та ін. Тому про чисельність членів того чи іншого фонду слід говорити за конкретний період. Наприклад, станом на середину 1860 р. у фонді вдів і сиріт налічувалося 53 члени, які регулярно сплачували внески, хворих та інвалідів – 79, особистому фонді львівських типографів – 90, родинному – 81, поховальному – 38 осіб. На середину 1861 р. у фонді вдів і сиріт було 52 члени, хворих та інвалідів – 91, особистому фонді

львівських типографів – 91, родинному – 86, поховальному – 39 осіб. З наведеного порівняння цифрових даних видно, що за один рік найбільше зросла чисельність фонду хворих і інвалідів (з 79 до 91 чол.). Ймовірно, що саме умови праці скеровували робітництво на пошук певного порятунку від непередбачених обставин.

У найважчому становищі перебував поховальний фонд, який був найменш чисельним та мав чи не найбільші видатки. Так, 4 вересня 1857 р. померла дружина члена загальноміського Товаришування взаємодопомоги друкарів Олександра Земніцького. На її поховання з Каси спілки рідним виплатили 25 гульденів. Проте у зв'язку з критичним становищем родини профспілка також взяла на себе оплату за посмертну відправу священика, що додатково склало ще 60 гульденів. 21 вересня помер багатолітній член Товаришування Францішек Левкович. Рідним покійного з Каси Товаришування виплатили на поховання 30 гульденів і т.д.

Звичайно, що одними внесками підтримати існування того чи іншого фонду було дуже важко. Щоб врятувати існування фондів взаємодопомоги, їх керівники періодично вдавалися до організації різних благочинних акцій та заходів, заробітку коштів на дивідендах, практикувалося фінансове покарання недисциплінованих колег за порушення етики, моралі, вживання алкоголю тощо. Найчастіше за рішенням управи Товаришування накладені штрафи скеровували у фонд вдів та сиріт [4, р. 3].

Помітного поширення набуло надання у позичку своїм колегам під невисокі відсотки вільних коштів із Каси товариства. Певні суми періодично вкладали у цінні папери, закупівлю державних облігацій, що приносило певний прибуток організації.

Інфляція, яка знижувала купівельну спроможність грошової одиниці, чи не найбільше впливала на підвищення вступних та поточних внесків. Запроваджувалися різні додаткові оплати для нових членів Товаришування. Часто відбувалася організація добровільних пожертв. Нерідко меценатами-жертводавцями ставали власники друкарень та інших міських підприємств Львова й Галичини.

Незважаючи на фінансову скруту, в жовтні 1860 р. на пропозицію секретаря Товаришування Францішка П'янтковського для підтримки здоров'я та різних непередбачених випадків травматизму на виробництві для безкоштовного забезпечення членів Товаришування було за-

прошено на роботу лікаря-хірурга Таугла, якому із загального фонду професійної організації виділили окреме приміщення, закупили інструментарій та ліки й виділили заробітну плату.

Діяльність загальноміського Товаришування взаємодопомоги друкарів Львова дисциплінувала та згуртовувала робітництво, а у ставленні до державної влади, як на загал, мала лояльний характер. Тому ні поліція, ні австрійська влада не мали підстав ліквідувати Товаришування, але до його діяльності ставилася насторожено. За контроль над професійною спільнотою персонально перед губернаторством відповідав надкомісар поліції Львова П. Гіршберг. Без погодження з ним та його особистої участі заборонялося проведення будь-яких заходів спільки.

Крім цього, губернаторство не поспішало затверджувати Статут Товаришування взаємодопомоги, який неодноразово довго затримували, а потім повертали на допрацювання. Так, 4 серпня 1858 р. його подали на затвердження в управління губернаторства, а звітди повернули назад на доопрацювання аж 15 квітня 1859 р. Восени 1859 р. Статут знову подали на розгляд і лише 2 жовтня 1860 р. його затвердили [3, р. 29].

Діяльність управи загальноміського Товаришування взаємної допомоги друкарів Львова носила прозорий характер. Починаючи від січня 1857 р. до кінця 1859 р., кожне півріччя періодично відбувалися засідання управи, подавалися й затверджувалися колективом детальні фінансові звіти, а також проводилися Загальні звітні збори, на яких відповідальні особи організації звітувалися про виконану роботу.

Періодично на зборах Товаришування піднімалося, колективно обговорювалося й вирішувалося багато важливих соціально-економічних, виробничо-технічних, культурно-освітніх питань, які охоплювали різні боки життя та праці спільчан.

Місцем проведення зборів для загальноміського Товаришування на багато років поспіль від кінця 50-х рр. XIX ст. стало приміщення друкарні та актової зали польського культурно-освітнього товариства ім. Оссолінських у Львові [6, р. 43]. Не випадково вже в середині XIX ст. Оссолінеум був добре відомим та визнаним європейським науковим центром. Згодом будівлю з усіма цінностями та майном родина Оссолінських безкоштовно передала на довічне користування громаді Львова [2, с. 49-50].

У діяльності організації загальноміського Товаришування заслуговує на особливу увагу

виховна робота управи. Так, від часу утворення організації особлива увага відводилася наведенню дисципліни. Навіть неявка без поважної причини уповноваженого на збори чи інший захід професійної спільки каралися штрафом, який скеровували на поповнення фонду вдів і сиріт. Іноді зустрічаються випадки не тільки грошового покарання порушників, які здебільшого складали 1-2 злотих, але і відрахування з рядів професійної організації [3, р. 3].

Так, 29 січня 1860 р. Михайла Депутовича, який у 1857 році був у числі засновників загальноміського Товаришування взаємодопомоги друкарів Львова, за повторне публічне вживання алкоголю та нанесену шкоду установі вигнали з числа спільчан, а відтак позбавили його можливості у майбутньому отримувати від каси Товаришування будь-яку допомогу [3, р. 29].

Також із метою зростання різностороннього значення та соціальної місії фондів при загальноміському Товаришуванні друкарів Львова наприкінці 50-х рр. XIX ст. було створено окремий Комітет, члени якого слідували й спільно з представниками фондів займалися організацією та проведенням для членів товариства різних громадських заходів та імпрез. Важливе значення в руслі формування й розширення культурно-освітньої роботи отримала організація концертів, балів, театралізованих вистав і навіть звичайних виступів керівництва професійної спільки з нагоди тієї чи іншої події, ювілею, чергової річниці тощо [4, р. 3].

Соціальна місія Товаришування взаємодопомоги мала надзвичайно важливе значення. Від часу створення загальноміського Товаришування друкарів у Львові (1857 р.) найбільше допомоги члени спільки отримали в першій половині 1861 р. Так, у звіті на чергових Загальних зборах, що відбулися в залі друкарні ім. Оссолінських 7 липня 1861 р., записано, що 91 член організації отримав грошову допомогу у фонді вдів, сиріт та інвалідів, а 38 осіб скористалося допомогою похоронного фонду.

Прибуток за перше півріччя 1860 р. склав 4.249 фл. 65 цн. Закуплено державних процентних облігацій на суму 513 фл. Фактично вільні кошти складали 3.383 фл. 98 цн. Половину цих коштів було вирішено надати членам Товаришування друкарів Львова у вигляді позички під низькі відсотки, а решту залишити у профспільковій Касі.

На початок 60-х рр. XIX ст. у фонді загальноміського Товаришування друкарів Львова

нагромадилися значні кошти. Їхнє збереження у звичайному приміщенні було небезпечним. Навіть почастишали випадки прямого розкрадання грошей. Так, на засіданні управи товариства 19 серпня 1861 р., було розглянуто персональну справу касира позичкового фонду Антонія Вишневського, який незаконно присвоїв собі 12 фл. 64 цн. і, незважаючи на зауваження та вимогу членів ревізійної комісії, коштів у касу Товаришування не повернув.

Враховуючи реалії та можливість викрадення профспілкових грошей, управа загальноміського Товаришування друкарів Львова звернулася до магістрату Львова за допомогою. На засіданні управи, 14 липня 1861 року, голова Товаришування Войцех Маргаш сповістив присутніх, що у відповідь на прохання управи товариства львівський магістрат прийняв Касу взаємодопомоги до себе на збереження [3, р. 30].

Перші міжнаціональні тертя в середовищі членів професійних спілок, зокрема загальноміського Товаришування друкарів Львова, документально простежуються лише від початку 60-х рр. XIX ст. Варто зауважити, що революційні події 1848 р. у Львові і, зрештою, в Галичині, а також поява українського та польського національних рухів на галицьких землях майже не вплинули на національне розмежування робітництва у професійній спільці львівських поліграфістів.

Але тепер, тобто наприкінці 1861 року, коли управа загальноміського Товаришування ухвалила далеко не просте рішення, що іудеї і навіть християни-протестанти, які також працюють в іудейських друкарнях, від перебування у загальноміському Товаришуванні друкарів Львова мають бути відлучені, ситуація в робітничому середовищі помітно змінилася. Що стало причиною появи такої ухвали поки що залишається невідомо. Але зауважимо, що ще довго робітництво професійних спілок буде намагатися відстоювати свій вибір.

Таке рішення, перш за все, викликало невдоволення і певне нерозуміння у багатьох членів професійної спілки (найбільше євреїв), які справно сплачували встановлені суми внесків, підтримували діяльність організації, але позбавлялися права при потребі скористатися підтримкою чи допомогою професійної організації.

На загальних зборах 13 липня 1862 року в залі друкарні Оссолінських було обговорено проект нового статуту, який переклали польською мовою. За результатами виборів головою

став Войцех Маргаш, його заступником Валентин Годак, секретарем – Францішек П'ятковський. Посади асистентів Товаришування здобули Лукаш Скерл і Фердинанд Фердинандьєго.

Тоді ж головним контролером та ревізором Каси загальноміського Товаришування друкарів Львова члени спілки на зборах обрали Антонія Маньковського.

Відвідування хворих і скалічених працівників спілки за місцем їх проживання чи лікування доручили забезпечити Августу Скерлу і Кіпріану Гомеському.

Важливу ухвалу було прийнято на засіданні виділу 28 серпня 1864 р. Вирішено, що безробітний член Товариства, який сплачує внески, і протягом двох місяців захворів, має право на лікування за рахунок Товаришування тільки в загальній лікарні, а на випадок смерті згідно п. 43 Статуту вдова може також розраховувати на матеріальну допомогу.

На відкритому зібранні 16 липня 1865 р., яке знову проходило також в залі друкарні ім. Оссолінських, ухвалено, щоб усі особи, які вступають до лав товариства, сплачували так звану шлюбну «таксу» у фонд вдів і сиріт, що була встановлена у розмірі 10 фл.

Окремим рішенням було ухвалено, що вдовам померлих членів Товаришування упродовж року виплачувати кожного місяця по 5 фл. грошової допомоги.

Непересічна подія трапилась 6 травня 1866 р. на засіданні головної управи Товаришування. Голова управи Войцех Маргаш оголосив, що внаслідок аморальної поведінки, неповаги до свого здоров'я, через постійне нічне вештання по шинках і гру в карти не для забави, але для заробітку, що для інваліда є недопустимим явищем, отримувати матеріальну підтримку з товариства є непристойним. Тому було ухвалено рішення припинити надання грошової допомоги інвалідові виробництва Генріху Мазуркевичу терміном на 1 місяць [3, р. 31].

Також правління уклало угоду з похоронним підприємцем п. Юліаном Курковским і п. Антоніною Стефан у непередбаченій чи нагальній справі організації та влаштування поховань померлих членів Товаришування, їх вдів, дітей тощо. Сума на поховання була узгоджено в розмірі 32 фл. за одну особу, хоча досі плата складала 35 злотих.

На зборах 15 липня 1866 р., які відбулися в залі друкарні ім. Оссолінських, було затверджено внесення незначних доповнень та змін до Статуту Товаришування. Одним із доповнень було

те, що можна приймати нових членів у Товаришування взаємодопомоги друкарів Львова на загальних підставах, але осіб не старших 40-річного віку. Для чоловіків, старших за 40 років, було встановлено вимогу внесення щотижневого членського внеску в подвійному розмірі упродовж наступних 6 років.

Інше доповнення передбачало, що для дітей-сиріт унаслідок втрати годувальника (колишнього члена професійної спілки) продовжувалася виплата грошової допомоги до виповнення 18 літнього віку.

На засіданні управи товариства 1 вересня 1866 р. ухвалено, що голова товариства повинен досі займатись похованням членів, усілякі ж надлишки з призначених коштів по оплаті на поховання слід віддавати вдові або сиротам, а у їх відсутності – розділити між бідними.

Під впливом діяльності Товаришування взаємної допомоги львівських друкарів подібні профспілкові організації виникають у різних галузях господарства у Познані, Кракові, Лодзі, Вроцлавку, Відні та інших містах. Цікаво, що тоді новостворена профспілка віденських поліграфістів навіть звернулася до львівського Товаришування взаємної допомоги друкарів про узгодження розцінок на виконані роботи та створення одного спільного профспілкового об'єднання в межах усієї Австрії [4, р.4]. Однак ця перша спроба створення загальнодержавного профспілкового об'єднання закінчилася невдало.

Посилаючись на положення конституції

1867 р., а також чинного закону держави «Про союзи та спілки», було вирішено вступити у склад Центральної Комісії Професійних спілок Австро-Угорщини [1, с. 16-17].

Висновки.

Загалом, професійні спілки виникали як незалежні колективні організації самозахисту у формі робітничих товариств та Кас взаємодопомоги. Тому закономірно, що в основі їхньої діяльності стала робітнича солідарність, взаємна підтримка та допомога. Практична діяльність зосереджувалася, насамперед, на матеріальній підтримці та допомозі колег на випадок травматизму, втрати працездатності, а у випадку смерті – покриття витрат на поховання, утримання вдов, сиріт тощо.

Важливо, що творцями та активними діячами професійних організацій Східної Галичини виступали робітники і службовці різних професій та національностей. Упродовж першої половини XIX ст. відбувалася кристалізація діяльності профспілок під дією різних заходів з боку адміністрацій, поліції, владних структур, що сприяло дальшому згуртуванню робітництва та створення загальноміського Товаришування друкарів Львова.

Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одне з найважливіших питань – історичного досвіду діяльності профспілкових організацій Львова, зокрема до питань, які поки що не стали об'єктом комплексних досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.) / Р. Берест. – Дрогобич: Відродження, 1995. – 126 с.
2. Булик Н. Львівська археологія XIX – початку XX століття: дослідники, наукові установи, музеї / Н. Булик. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський інститут економіки і туризму, 2014. – 304 с.
3. Bober A. W. Historia drukarń i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie / A. W. Bober. – Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich, 1926. – 242 p.
4. Buniak P. Zarys historyczny organizacji drukarzy Lwowskich. Ognisko. Jednodniówka / P. Buniak. – Lwów. 1935. – P. 3-16.
5. Kieszczyński L. Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808–1939 / L. Kieszczyński. – Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ, 1972. – 433 p.
6. Zakład narodowy im.Ossolińskich we Lwowe (1927). – Lwów. – Retrieved from: <http://www.lwow.com.pl/ossolineum/ossolineum1.html>

REFERENCES

1. Berest, R. (1995). *Narysy istorii profspilkovoho rukhu v Zakhidnii Ukraini (1817–1939 rr.)* [Essays of history of trade-union motion are in Western Ukraine (1817-1939)], Drohobych: Vidrozhennia [in Ukrainian].
2. Bulyk, N. (2014). *Lvivska arkheolohiia KhIKh – pochatku KhKh stolittia: doslidnyky, naukovi ustanovy, muzei* [Lviv archaeology of XIX - to beginning of XX of century : researchers, scientific establishments, museums]. Lviv: Ukrainian Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakievych; Lviv Institute of Economy and Tourism [in Ukrainian].
3. Bober, A.W. (1926). *Historia drukarni i stowarzyszeń drukarskich we Lwowie*. Lwow: Drukarnia Zakładu Narodowego Ossolińskich.
4. Buniak, P. (1935). *Zarys historyczny organizacji drukarzy Lwowskich*. Ognisko. Jednodniówka. Lwów
5. Kieszczyński, L. (1972). *Kronika ruchu zawodowego w Polsce. 1808–1939*. Warszawa: Instytut Wydawniczy CRZZ.
6. *Zakład narodowy im. Ossolińskich we Lwowie* (1927). Lwów. Retrieved from: . <http://www.lwow.com.pl/ossolineum/ossolineum1.html>

Берест Ігор Романович

Кандидат історичних наук, доцент
Українська академія друкарства
79020, м. Львів, вул. Підголосько, 19

Berest Ihor

Ph.D. of Historical sciences, Associate Professor
Ukrainian Academy of Printing
19, Pidholosko str., Lviv, 79020, Ukraine

Email: berestigor1@gmail.com ORCID: 0000-0001-6141-4678

Цитування: Берест І. Р. Загальноміське професійне товариство взаємодопомоги друкарів Львова в 1856–1867 роках. Аналіз діяльності / І. Р. Берест // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 5-13.

Citation: Berest, I.VR (2018). Zahalnomiske profesiine tovarystvo vzaïemodopomohy drukariv Lvova v 1856–1867 rokakh. Analiz diialnosti [Lviv printings general professional assosiation of mutual assistance in 1856-1867. Analysis of activity]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 5-13.

Стаття надійшла / Article arrived: 01.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.2018

Коліївщина: проблеми трактування

Чорномаз Б. Д., Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Стаття написана з нагоди відзначення 250-ї річниці повстання українців, яке відоме під назвою «Коліївщина». Найзначніший сплеск повстання відбувся в кінці 60-х років XVIII ст. Причиною невдоволення народних мас була нещадна експлуатація польськими загарбниками українського селянства. Експлуатацію поляки реалізовували за ознакою соціального походження, національної приналежності та релігійного віросповідання. Найбільш значні події зв'язані з повстанням відбулися в м. Умань та його околицях у 1768 році. Боротьба повсталих була впертою і кровопролитною, очевидно, саме за цю особливість повстання назване «Коліївщиною» (від слова колоти). Автор статті зазначає, що за 250 років, які відділяють нас від апогею дій повсталих, вже повинно було завершитися накопичення первинних історичних матеріалів, на основі яких історики повинні б були визначити спосіб трактування та здійснити морально правову оцінку подій, пов'язаних із повстанням. Але мусимо визнати, що так не є. Причини такого становища автор намагається знайти у недостатньому застосуванні здобутків істориків Заходу.

Автор бере до уваги дух невизначеності позицій у способі трактування подій, пов'язаних із повстанням, у багатьох публікаціях сучасних ЗМІ, і саме це дає право зробити висновок, що проблема єдності у способі трактування мети повстання і дій повсталих існує. Причину такого становища автор вбачає у тому, що в історичних дослідженнях тогочасних подій, пов'язаних із повстанням «Коліївщина», українські історики-фахівці недостатньо застосовують інтелектуальні здобутки відомої на Заході історичної школи «Нові історики» (цю школу ще називають школа «Анналістів», основоположники школи Марк Блок і Люсьєн Февр), також не враховуються дослідниками сучасні критичні зауваження до парадигм школи «Об'єктивістів» Леопольда фон Ранке. Недостатньо ефективно використовуються здобутки відомих на Заході вчених-знавців епістемології, наприклад, таких як Аллан Мегілл. Автор зазначає суть переваг школи «Нові історики» в конструюванні результатів історичних досліджень, але на тлі переваг і досягнень істориків країн Заходу автор пропонованої статті доводить наявність переваг у напрацюваннях українських істориків.

Широке використання в історичних дослідженнях у країнах Заходу напрацювань прихильників школи «Нові історики» зробило значний позитивний вплив на розвиток історичної науки цих країн. Застосування наукового доробку прихильників цієї школи (школа «Нові історики» виникла у 1929 році) було причиною якісного стрибка в процесі історичних досліджень країн Заходу. В Україні широким застосуванням у дослідженнях супутніх з історичною наукою дисциплін, таких як усна історія, історія понять, історія низу, візуальна історія і багатьох інших супутніх з історичною наукою дисциплін значної популярності ще не набуло, хоча про певні успіхи вже вести мову можна.

У пропонованій статті як приклад успішного розвитку новітніх підходів до вивчення історії України автор зазначає успіхи українського науковця-історика, професора Василя Шевчука, які ним здобуті в процесі дослідження історії української державності. В. Шевчук на початку 90-х років XX ст. став основоположником визначення ознак державності, які стають очевидними після здобуття перших перемог повстанців. Таких ознак за визначенням В. Шевчука є вісім. Процес набуття ознак державності під час повстання зазвичай відбувається в процесі досягнення повстанцями успіхів в боротьбі з поневолювачами. Отже, розширення інструментарію дослідження історії України супутніми з історичною наукою дисциплінами такими, які були запроваджені школою «Нові історики», неодмінно розширить можливості трактування подій, які відбувалися під час повстання у 1768 році. Принаймні, застосування новітніх методів дослідження історії України таку можливість досліднику дають.

Нові методи дослідження історії України, які з успіхом застосовуються українськими істориками, неодмінно призведуть до розуміння і толерантного ставлення до того, що українець історію України не сприйме так, як поляк чи росіянин, чи будь-хто інший з відмінною національною приналежністю. Національні системи традицій, звичаїв, особливостей менталітету і багатьох інших чинників є тою перешкодою, яка ніколи не дасть з однаковими емоціями сприймати правду історії поляку і німцю або поляку і українцю. У тексті статті доведено існування проблеми трактування мети і питань перебігу повстання «Коліївщина». Вирішення цієї проблеми обов'язково відбудеться. Для цього лише потрібно сприймати історичні події з почуттям взаємоповаги і уникати односторонніх оцінок та безкомпромісних позицій.

Ключові слова: «Коліївщина»; трактування; стихійне заїкавлення; школа «Об'єктивістів»; школа «Нові історики»; повстання з позицій повсталих; усна історія; епічні твори; історія понять; стереотипи

Koliivshchina: problems of interpretation

Chornomaz B. D., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

The article is devoted to the 250th anniversary of the Ukrainian rebellion, known as the «Koliivshchyna». The most significant burst of this uprising took place in the late 60's of the XVIII century. The reason for the dissatisfaction of the people was the merciless exploitation of the Ukrainian peasantry by the Polish invaders. The Polish exploitation was carried out on the basis of social origin, nationality and religious confession. The most significant events connected with the above rebellion took place in Uman and its surroundings in 1768. The fight of the rebels was tough and bloody, obviously this particular feature of the rebellion called «Koliivshchyna» (from the word «koloty» – to thrust). The author of the article notes that for 250 years, separating us from the apogee of the rebellion, the accumulation of primary historical materials had to be completed, on the basis of which historians would have to determine the way of interpretation and to conduct a moral and legal evaluation of the events associated with the uprising. But we must admit that this is not the case. The reasons for this situation are sought by the author in an inadequate application of the Western historians' achievements.

The author takes into account the spirit of the uncertainty of positions in the way of treating the events associated with the rebellion in many publications of contemporary media, and this gives the right to conclude that there exists a problem of unity in the way of interpreting the purpose of the uprising and the actions of the rebels. The author sees the reason for this situation in the fact that Ukrainian historical experts in the historical studies of the above mentioned events connected with the «Koliivshchyna» rebellion, do not sufficiently apply the intellectual achievements of the historic school «New Historians», well known in the West (this school is also called the «Annales» school, the founders the schools are Mark Bloch and Lucien Febvre). The researchers also ignore the contemporary critique of the paradigms of Leopold von Ranke «Objectivist School». The achievements of famous Western epistemologists, such as Allan Megill, also fail to achieve optimum effect. The author points out the advantages of the «New Historians» School in constructing the results of historical research, but, on the background of the advantages and achievements of Western historians, the author of the proposed article proves the benefits of studies of Ukrainian historians.

The widespread use in Western historical research the works of the New Historians School supporters has had a significant positive impact on the development of the historical science of these countries. The application of the scientific development of the supporters of this school (the school «New Historians» arose in 1929) was the reason for a qualitative step in the process of historical research in the West. In Ukraine, the widespread use in studies related to historical science subjects such as oral history, history of concepts, bottom history, visual history and many other related subjects of great popularity have not yet gained popularity, although some successes can already be seen.

In the article the author provides the achievements of Ukrainian historian, professor Vasyl Shevchuk, which he gained during the study of the history of Ukrainian statehood, as an example of the successful development of the latest approaches to the study of Ukrainian history. V. Shevchuk in the early 90's of the twentieth century became the founder of the definition of the statehood characteristics, which become apparent after the first victories of the rebels. According to V. Shevchuk, there are eight such characteristics. The process of acquiring statehood characteristics during the uprising usually occurs in the process of achievement by the rebels the success in the fight against the oppressors. So, the expansion of the tools of the study of the Ukrainian history related to historical subjects, such as that introduced by the school «New Historians», will definitely expand the possibilities for interpreting the events that took place during the uprising in 1768. At the very least, the use of the latest methods of studying the history of Ukraine gives such an opportunity to the researcher.

New methods of studying the history of Ukraine, successfully used by the Ukrainian historians, will surely lead to an understanding and tolerant attitude to the fact that the history of Ukraine will not be perceived by Ukrainian in the same way as by a Pole or Russian, or anyone else with a distinct national identity. National systems of traditions, customs, peculiarities of the mentality and many other factors are the obstacle that will never let the Pope and the German or the Pole and Ukrainian perceive the truth of the story with the same emotions. The text of the article proved the existence of a problem of interpretation of the purpose and issues of the «Koliivshchyna» rebellion. The solution to this problem will take place in any case. To do this, you only need to perceive historical events with a sense of mutual respect and avoid single-ended estimates and uncompromising attitude.

Keywords: «Koliivshchyna»; interpretation; spontaneous interest; the «Objectivists school»; the «New Historians» school; uprising from the positions of rebels; oral history; epic works; history of concepts; stereotypes

Колиивщина: проблемы трактовки

Чорномаз Б. Д., Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тичины

Статья написана по случаю 250-й годовщины восстания украинцев, которое известно под названием «Колиивщина». Значительный всплеск восстания состоялся в конце 60-х годов XVIII в. Причиной недовольства народных масс была беспощадная эксплуатация польскими захватчиками украинского крестьянства. Эксплуатацию поляки реализовывали по признаку социального происхождения, национальной принадлежности и религиозного вероисповедания. Наиболее значительные события связаны с восстанием в г. Умань и его окрестностях в 1768 году. Борьба восставших была упорной и кровопролитной, очевидно, именно за эту особенность восстание названо «Колиивщиной» (от слова колоть). Автор статьи отмечает, что за 250 лет, отделяющих нас от апогея действий восставших, уже должно было завершиться накопление первичных исторических материалов, на основе которых историки должны были бы определить способ трактовки и осуществить морально правовую оценку событий, связанных с восстанием. Но надо признать, что это не так. Причины такого положения автор пытается найти в недостаточном применении достижений историков Запада.

Автор принимает во внимание дух неопределенности позиций в способе трактовки событий, связанных с восстанием, во многих публикациях современных СМИ, и именно это дает право сделать вывод, что проблема единства в способе трактовки цели восстания и действий восставших существует. Причину такого положения автор видит в том, что в исторических исследованиях тогдашних событий, связанных с восстанием «Колиивщина», украинские историки-специалисты недостаточно применяют интеллектуальные достижения известной на Западе исторической школы «Новые историки» (эту школу еще называют школа «Анналов», основатели школы Марк Блок и Люсьен Февр), также не учитываются исследователями современные критические замечания к парадигмам школы «Объективистов» Леопольда фон Ранке. Недостаточно эффективно используются достижения известных на Западе ученых-знатоков эпистемологии, например, таких как Аллан Мегилл. Автор отмечает суть преимуществ школы «Новые историки» в конструировании результатов исторических исследований, но на фоне преимуществ и достижений историков стран Запада автор предлагаемой статьи доказывает наличие преимуществ в работах украинских историков.

Широкое использование в исторических исследованиях в странах Запада работ сторонников школы «Новые историки» имело значительное положительное влияние на развитие исторической науки этих стран. Применение научного наследия сторонников этой школы (школа «Новые историки» возникла в 1929 году) было причиной качественного скачка в процессе исторических исследований стран Запада. В Украине широкое применение в исследованиях сопутствующих исторической науке дисциплин, таких как устная история, история понятий, история снизу, визуальная история и многих других сопутствующих исторической науке дисциплин значительной популярности еще не получило, хотя об определенных успехах уже говорить можно.

В предлагаемой статье как пример успешного развития новых подходов к изучению истории Украины автор отмечает успехи украинского ученого-историка, профессора Василия Шевчука, которые им получены в процессе исследования истории украинской государственности. В. Шевчук в начале 90-х годов стал основоположником определения признаков государственности, которые становятся очевидными после получения первых побед повстанцев. Таких признаков по определению В. Шевчука есть восемь. Процесс приобретения признаков государственности во время восстания обычно происходит в процессе достижения повстанцами успехов в борьбе с поработителями. Следовательно, расширение инструментария исследования истории Украины сопутствующими с исторической наукой дисциплинами, такими, которые были введены школой «Новые историки», непременно расширит возможности трактовки событий, которые происходили во время восстания в 1768 году. По крайней мере применения новейших методов исследования истории Украины такую возможность исследователю дают.

Новые методы исследования истории Украины, которые с успехом применяются украинскими историками, непременно приведут к пониманию и толерантного отношения к тому, что украинец историю Украины не воспримет так, как поляк или русский, или кто-нибудь еще с другой национальной принадлежностью. Национальные системы традиций, обычаев, особенностей менталитета и многих других факторов являются той преградой, которая никогда не даст с одинаковыми эмоциями воспринимать правду истории поляку и немцу, или поляку и украинцу. В тексте статьи доказано существование проблемы трактовки цели и вопросов в ходе восстания «Колиивщина». Решение этой проблемы обязательно произойдет. Для этого только нужно воспринимать исторические события с чувством взаимного уважения и избегать односторонних оценок и бескомпромиссных позиций.

Ключевые слова: «Колиивщина»; трактовки; стихийный интерес; школа «Объективистов»; школа «Новые историки»; восстание с позиций восставших; устная история; эпические произведения; история понятий; стереотипы

У цьому році Україна відзначає 250 річницю гайдамацького повстання, яке в середовищі українського народу відоме під назвою «Коліївщина». На перший погляд може здатися, що за 250 років українські історики вже повинні б були завершити первинне накопичення історичних матеріалів, придатних для наукових досліджень, і можна б було констатувати чіткі відповіді на проблему безсумнівного трактування мети та способу діяльності повсталих народних мас та їхніх ватажків. Принаймні так думати нас підштовхують нові умови, які з'явилися для дослідження історичних подій та фактів після проголошення державної незалежності.

Насправді ми мусимо констатувати, що проблема трактування причин виникнення повстання та мети повсталих існує досі, незважаючи на те, що «нові умови» ознаменувалися тим, що історики після проголошення незалежної державності отримали безборонний доступ до архівосховищ і настала пора розглядати повстання «Коліївщина» ширше, ніж у тому вигляді, який подавали до розгляду польські, російські та єврейські джерела й література. Після проголошення незалежності України побільшало опублікованих досліджень на тему боротьби українців за державну незалежність, було опрацьовано значну кількість нововідкритих архівних матеріалів, у тому числі й таких, які стосувалися повстання «Коліївщина». Це дало можливість встановити спосіб трактування повстання і повсталих, виходячи із загальновідомих і загальноприйнятих критеріїв. В усякому разі мусимо констатувати, що на момент відзначення 250-ти річчя проблема трактування мети повсталих і їхніх прагнень існує, хоча її до цієї пори вже не повинно було б бути. Напевно, нарізла пора дослідити, в чому суть проблеми, оскільки ми мусимо визнати, що за період, який нас відділяє від апогею повстання, наші мудрі мужі досі не виробили усталеного переконання стосовно визначення мети і прагнень повсталих. Тим більше, що дослідник історії повстання Петро Мірчук, який жив у еміграції (помер 16 травня 1999 року), у середині XX століття у своїй монографії «Коліївщина» стверджує, що використав кількість літератури, яка укладається в список зі 103 одиниць [8, 1973: 307-312]. А дослідник історії Уманщини Григорій Храбан для свого дослідження «Спалах гніву народного» використав близько трьох сотень джерел. У названих монографіях авторами були використані джерела та література, у яких в тій чи іншій мірі містилася інформація про

повстання гайдамаків. Не треба забувати, що вагомі внески у проблему дослідження діяльності і визначення мети повсталих гайдамаків зробили наші сучасники історики Юрій Бойко та Тарас Чухліб. Також час від часу з'являються у ЗМІ матеріали красномовного характеру, які доповнюють скарбницю знань про повсталих українців у середині XVIII ст. Та незважаючи на таку досить велику кількість досліджень, для внесення ясності у визначення способу трактування мети повсталих явно не вистачає даних. І це є проблемою.

Досліджуючи цю проблему, мусимо визнати, що тогочасних архівних джерел та історичної літератури мемуарного або депонованого характеру українці не створили. Констатуючи цей факт, треба визнати, що серед історичних писемних джерел, в яких би йшлося про повстання з позицій повсталих або взагалі з позиції мешканців Правобережної України, не існує. Причина такого становища в тому, що Україна і українці в той час були у статусі переможеної жертви іноземних агресорів, і українське населення переймалося не документуванням історичних подій, а в основному тим, як вціліти після поразки повстання. Визначення і конкретизація тодішньої ситуації дає нам можливість зрозуміти, чому українці не залишили нащадкам зафіксованої в документах або мемуарних спогадах інформації про події та окремих осіб, пов'язаних із повстанням. Так виглядало, що становище з відсутністю інформації про повстання виглядало безнадійно тим більше, що в архівах збереглися лише документи польського та російського походження, у яких була зафіксована ворожа щодо повсталих позиція. Торкаючись цього питання, ми не маємо права ігнорувати того, що в час жорстокої поразки повстанського руху 1768 року у колективній свідомості переможених повстанців на рівні колективної інтуїції проснулася потреба відобразити в народних епічних творах пам'ять про повстання та увіковічнити образи ватажків повстання. Український народ у своїх піснях зумів зберегти пам'ять про повсталих гайдамаків і про їхню мету та надії. У зв'язку зі сказаним у попередньому реченні, ми приходимо до висновку, що сучасні українські історики вчасно розширили інструментарій дослідження і доречно скористалися досвідом і науковими досягненнями істориків країн Заходу, визнавши усну історію автохтонів-українців, яка відображена в народних піснях та легендах за повноцінне, достовірне і придатне для наукового аналізу джерело.

Якщо вести мову про перспективу історич-

них досліджень невіршених проблем повстання гайдамаків, то можна зі впевненістю сказати, що перспектива обнадійлива. Безумовно, треба враховувати, що в сучасному рівні розвитку дослідницької праці українські історики-пошуковці ще не достатньо використовують сучасний інструментарій для досліджень. Наприклад, з 1929 року в країнах Заходу історики широко використовують наукові здобутки прихильників історичної школи «Нові історики» (яку ще називають школа «Анналів»). Ми не будемо характеризувати ознаки та наукові здобутки школи «Нові історики», лише зазначимо, що в «інструментарій» цієї школи входить вивчення супутніх з історичною наукою дисциплін, таких як: усна історія, історія понять, візуальна історія, історія пам'яті, історія ментальності та історії ще декількох супутніх з історичною наукою дисциплін [1, 2004: 149-194].

Щоб зрозуміти, чому в достатній мірі українські історики-пошуковці не використовують інструментарій пропонуваній «Новими істориками» потрібно зазначити, що в система історичної освіти українських ВНЗ, яка була внаормована законними та підзаконними актами, які були правомочними після проголошення державної незалежності і діяли до початку ХХІ ст. Всі вони були під впливом догм і стереотипів «радянської доби», яка, власне, залишилась у минулому [9]. Прихильників сповідання «радянських догм» і «стереотипів» у середовищі істориків, які відмовляються визнавати інші прогресивніші школи та теорії, прийнято називати традиційними істориками. По інерції, набраний ще до проголошення державної незалежності України, у 90-ті роки ХХ-го століття освітні програми для студентів було прийнято визнавати засади школи «Об'єктивістів» (основоположник школи Леопольд фон Ранке) як директиви керівних освітянських органів. Ми не будемо характеризувати засади школи «Об'єктивістів», підкреслимо лише те, що згідно принципів цієї школи історик повинен вважати достовірними і надійно інформативними лише ті історичні дані, які відображені в архівних документах. Згідно засад школи «Об'єктивістів» історик, досліджуючи історичні події чи окремі історичні факти, в тому разі, якщо не знайдено підтверджуючих писемних документів (найкраще в архівосховищах), ні в якому разі не повинен братися за пояснення суті історичної події чи історичного факту, оскільки це суперечило б засадам школи «Об'єктивістів» [14]. Виклад результатів дослідження історич-

них явищ чи подій, за поняттями об'єктивістів, історик повинен висвітлювати лише з позицій безстороннього історизму. Будь-яке пояснення чи оцінка суті історичного факту чи явища вважалось неприпустимим. Тим не менше, розвиток української історичної науки, підкоряючись тенденціям еволюції, був приречений примножувати методи та розширювати застосовування нового інструментарію в дослідженнях історичних явищ. Визнаючи таку ситуацію як потребу застосування нових методологічних засобів для дослідження історичних явищ (в даному разі маємо на увазі події, пов'язані з повстанням «Коліївщина»), ми не можемо обійтися без використання наукових досягнень багатьох теоретиків із галузі історичних досліджень, наприклад, таких як знавець теорії понять Рейнгардт Козеллек [5, 2005:7-350], або навряд чи українські історики будуть відчувати, що їхні знання є достатніми без ознайомлення з теоретичними і практичними висновками знавця історичної епістемології Аллана Мегіла [7, 2007: 14].

Отже, в кінці 90-х років ХХ ст. у фаховій історичній літературі відбувся інтенсивний процес засвоєння нових методів історичних досліджень. Набули популярності наукові здобутки школи «Нові історики». Очевидно, що цьому посприяло два потужних чинники. Перший чинник – це стихійно виникле в середовищі українського суспільства зацікавлення історією своєї Батьківщини, це є властивістю для будь-якого суспільства, якщо це суспільство звільнилося від чужоземної кабали. А суть іншого чинника в тому, що після проголошення державної незалежності Україна обрала шлях розвитку спрямований на Захід, а це посприяло тому що рівень розвитку історії України як науки зазнав впливу досягнень багатьох відомих істориків країн Заходу.

Отже, якщо ми вважаємо, що українська історична наука в ХХІ ст. зробила якісний поступ, то, використовуючи засади школи «Нові історики», зокрема напрацювання Гвіна Пірса [1, 2004: 149-194] в галузі усної історії, та аналізуючи тексти народних пісень про гайдамаків, ми маємо підстави довести на підставі українських джерел те, що гайдамаки були не жорстокими «різунами», як це стверджують польські історики, а народними месниками, які давали гідну відповідь на жорстоку експлуатацію поляками українського населення та утиски релігійного характеру [2].

Власне, про те, як український народ сприйняв повстання 1768 року і оцінював дії повстанців, ми дізнаємось не тільки з текстів народних

пісень і легенд, але і зі слів поеми «Холодний Яр» народного поета Тараса Шевченка. Його гостра реакція на трактування подій, пов'язаних із повстанням, поляками та зрусифікованими українськими інтелігентами, досить своєрідна:

«... «Гайдамаки не воїни, –
Разбойники, воры.
Пятно в нашей истории...»
Брешеш, людоморе!
За святую правду-волю
Розбийник не стане, ...» [12, 1969: 321].

Отже, трактування в позитивному світлі гайдамацького повстання в середовищі українського народу є ознакою морально-політичного здоров'я української нації. Дотримуючись загальноновизнаних критеріїв справедливості, кожна людина, якщо вона не вражена синдромом шовінізму або нацизму, повинна визнати, що спосіб трактування пригнобленим українським народом факту повстання і дій повсталих відповідає загальноновизнаному, загальнолюдському критеріям.

Наступною проблемою, яка стоїть на заваді об'єктивного трактування повстання «Коліїщина», є проблема, яку «Нові історики» назвали «проблема джерел». Її суть полягає в тому, що історик, вивчаючи джерела, у яких йдеться про ту чи іншу історичну подію, заодно робить реконструкцію способу мислення пересічних людей [1, 2004: 20-21]. При цьому історик повинен враховувати в яких умовах відбувається виготовлення архівних документів (які є джерелами). Наприклад, згідно навіть найбільш примітивного аналізу буде намарне сподіватись на те, що поляки в документах та в мемуарній літературі відобразять гайдамаків краще, ніж кримінальних бандитів і різунів «невинних» поляків. Історичні документи, автори яких намагаються йти в унісон не з історичною правдою, а з державною ідеологією, ніколи не документують події з об'єктивним чи виправдальним для повсталих змістом. Здебільшого в державних документах або мемуарах лояльних до загарбницької політики країни-агресора очевидців, завжди добре видно угодовську позицію авторів виготовлення документів або написання мемуарів. Наприклад, в мемуарах Вероніки Младанович (Кребс), які були (і досі є) класикою для фахового та ідеологічного виховання польських істориків та студентів гуманітарних ВУЗів, поляки навіть не намагаються проаналізувати мемуари своїх громадян на предмет достовірності. У своїх мемуарах (переклад з польської на російську І. М.

Рева) Вероніка стверджує, що: «... В пределах укрепленного города не было воды; Шафранский распорядился выкопать колодезь там, где типер ратуша; родника однако не нашли и несмотря на то, что колодезь был до 300 сажней глубиной, до воды не добрались. Во время ужасной резни этот колодезь сделался гробом для многих мучеников в том числе для моих родителей...» [6, 2002: 120-144]. Як бачимо пані Вероніка пише про минулі історичні події логічно, і все було б подібне на правду, якби ми не зробили елементарні підрахунки. Хоча б такі: якщо йдеться про глибину «колодезя», то один сажень за сучасними мірками дорівнює 2 метри і приблизно 13 сантиметрів Тобто твердження Вероніки про 300 сажнів мало ймовірно, оскільки на всій території міста Умань нікому не вдалося викопати лопатами «колодезь» глибиною глибший за 20 м, а найглибший, який є в Умані, сягає 26 м. Глибше викопати нікому не вдавалось, бо вся Умань розташована на граніті, який залягає здебільшого на глибині до 20-25 м. Правда, протягом двох останніх десятиріч в Умані з'явилися криниці, з яких беруть воду з глибини 70, а то й 80 метрів, а це близько 40 сажнів. Правда, для цього використовуються спеціальні технології, які дають можливість дістати з такої глибини воду. Хоча в той час таких технологій не існувало.

Ми не маємо наміру аналізувати всі «архідостовірні» польські історичні джерела, у яких є дані про повстання гайдамаків, і не маємо на меті звертати увагу на дані, почерпнуті з польської літератури, обмежимося лише констатацією того, що польські історики у спілці з польськими політиками протягом останнього десятиріччя з невідомих причин намагаються вказати українцям, яких політиків та історичних діячів українці мають поважати, а яких забути, бо колись хтось із них наступив на ногу «уродзному шляхтичу». Власне, було б бажано польським історикам вивчати не тільки засади школи «Об'єктивістів» Леопольда фон Ранке, але і поцікавитись історичною школою «Нові історики» (її ще називають школа Анналів), зокрема для польських істориків ми наведемо цитату з доробку одного із яскравих представників історичної науки Заходу Пітера Берка: «...Культурний релятивізм безпосередньо відображається в історичних творах. Наш розум не відбиває реальності безпосередньо; ми сприймаємо світ крізь мереживо звичаїв, схем і стереотипів. Причому наше розуміння конфліктів поліпшується від подання протилежних точок зору...» [1, 2004: 14].

«Нові історики» вперше довели, що є докорінно неправильним твердження прихильників школи «Об'єктивістів» того, що коли опис результатів дослідження історичної події чи історичного факту починає, припустимо, історик-поляк, то продовжити опис дослідження цієї ж події може українець чи представник будь-якої іншої національності. «Нові історики» довели, що насправді над кожною людиною тяжіють традиції, звичаї, історична пам'ять і менталітет того народу, якого є представником та людина, яка робить дослідження чи опис (Ibid).

Продовжимо розглядати чинники, які потребують уваги дослідників повстання «Коліївщина», враховуючи напрацювання Алана Мегіла, зокрема його працю, видану російською мовою «Историческая этимология», А. Мегіл піднімає питання: «кто имеет право контролировать то, что «мы» помним о прошлом? Или, говоря другими словами, «чьи» политические, социальные, и культурные императивы» будут доминировать в репрезентации прошлого в любой данный момент? Требование помнить прошлое правильным способом звучит весьма настойчиво. И ожидается, что историки будут здесь выполнять свою часть работы в угоду тем, кто им платит, и тем кто чувствует, что их собственные политические, социальные и культурные «императивы» должны быть защищены» [7, 2007: 91-92].

Отже, на підставі наукового аналізу тенденцій, які проглядаються в процесі розвитку історичної науки цивілізованих країн Заходу, ми можемо стверджувати, що розвиток історичної науки в Україні відрізняється від розвитку історичної науки країн Заходу за ознакою якості. Українська історична наука Підставою так стверджувати є те, що українським історикам за їхні дослідження ніхто не платить, ані держава, ані будь-яка інша інституція. Українські історики виконують свою роботу на засадах індивідуального ентузіазму, та їхні дослідження аж ніяк не йдуть в «угоду тим, хто платить». Безумовно, на якість сучасних історичних досліджень досі мають вплив ознаки ідеологічних стереотипів, які були «прищеплені» старшому поколінню істориків, яким не вдалося уникнути російсько-більшовицької контузії, отриманої ще до проголошення незалежності України. В нинішніх умовах вільного розвитку української історичної науки історик-фахівцю легко розпізнати в будь-яких історичних дослідженнях нашарування насаджених ідеологічних стереотипів або догм і вибудовувати логіку своїх досліджень на

основі загальновідомих і загальновизнаних у цивілізованому світі цінностей. Аналіз наукових досягнень істориків країн Заходу дає нам підстави твердити, що українська історична наука після проголошення державної незалежності України стала на шлях розвитку навіть досконаліший від розвитку історичної науки країн Заходу.

Дослідження перебігу подій, пов'язаних із повстанням «Коліївщина», змушує українських істориків поглянути на ці події під абсолютно новим кутом зору. Принаймні, погляд на події, які відбувалися під час повстання, розглядати їх як один із яскравих проблисків прагнення українців здобути свою державність. Ми свідомі тієї обставини, що дослідження повстань гайдамаків в аспекті колективного прагнення українців здобути свою державу досі майже не проводились. В попередньому реченні ми обмежуємось словом «майже», тому що дослідження в цьому напрямі (не називаючи мети) проводив історик з української діаспори Петро Мірчук [8]. Ми ж лише продовжуємо заданий Петром Мірчуком напрям. Здійснювати такі дослідження пора назріла хоча б тому, що українська історична наука за останні два з половиною десятиліття зробила великий прорив і в супутніх з історичною наукою дисциплінах. Наприклад, історик Василь Шевчук довів, що в тому разі, коли в Україні відбувалися повстання, то слід досліджувати наявність у діях повстанців ознак прагнення будувати суверенну державу. Таких ознак на прикладі Козацької держави В. Шевчук називає вісім [13, 1999: 89-113]. Відносно повстання «Коліївщина» зробити це варто, бо гайдамаки у 1768 році, коли повстання досягло найбільшого успіху, мали шість із восьми ознак державності. Наявність навіть частини цих ознак у повсталих, безсумнівно, свідчить про політичну зрілість повсталих і їхнє прагнення будувати свою суверенну державу. Таке прагнення повсталих було, якщо не усвідомлене, то інтуїтивне. Перечислимо ці ознаки, які визначені В. Шевчуком і які ми визначаємо як властиві гайдамацькому повстанню:

- Гайдамаки в результаті довготривалої боротьби у другій половині червня 1768 року набули основної ознаки державності – здобули на звільненій від загарбників території владу. Для закріплення успіхів повстанці 22 червня 1768 року під Уманню провели раду, яку за січовими традиціями називали козацькою. На раді було обрано гетьманом Максима Залізняка. Тобто главу держави. До речі, в деяких істориків є підозри, що цей факт до проголошення державної неза-

лежності цілком свідомо замовчувався. Ми не будемо вибудовувати здогади, чому так відбувається, підкреслимо лише те, що оскільки Україна досі перебуває в стані інформаційної війни і во главі реєстру її противників стоїть Росія, то до реєстру противників охоче долучилася інші держави, які «тримають за пазухою камінці». Хоча найбільшої шкоди в інформаційному просторі завдає доморощена «п'ята колона».

- Другою ознакою прагнення повсталих побудувати державу була підконтрольна територія, на яку поширювалася влада повсталих. Вона не була сталою і визначеною кордоном, але досить значною.

- На підконтрольній гайдамакам території існував політико-адміністративний устрій. У польських архівах до сьогодні зберігаються розпорядчі документи, які видавав М. Залізняк. Наприклад, у збірнику історичних джерел «Киевская старина» № 3 опубліковано Грамоту Максима Залізняка, видану управителю міста Теплик Федору Осадчому. Ці документи були обов'язковими до виконання на підконтрольній гайдамакам території.

- Будь-який організований соціум, якщо він прагне побудови держави, повинен мати суд. М. Залізняк та І. Гонта під час повстання виконували роль суддів, дотримуючись українського звичаєвого права.

- Гайдамаки, опанувавши територію, передусім проганяли панів і встановлювали свої порядки. Тобто здійснювалася зміна соціально-економічного устрою, що є п'ятою ознакою державності.

- Шостою ознакою зрілої державності є існування фінансової системи. Ця ознака з об'єктивних причин у гайдамаків була відсутня.

- Сьомою ознакою державності є військо і система управління його структурними підрозділами. Цілком зрозуміло, що у повстанців усе це було.

- Восьмою ознакою державності є наявність міжнародних зв'язків. Зачатки таких зв'язків гайдамаки теж мали.

На початку ХХІ ст. вітчизняні соціологи зауважили цікавий феномен, в середовищі українського народу стало помітним стихійне зацікавлення регіональним краєзнавством і загальною історією України. Річ в тім, що в основі багатовікової політики Росії щодо України завжди лежала явна і закамуюфльована боротьба

зі знаннями автохтонного населення історії своєї країни. Стали очевидними наполегливі намагання Росії присвоїти собі давню історію України. Ми не будемо пояснювати сутність цього явища, лише зауважимо, що реалізовувати акти такого роду «присвоєння чужої історії» взялися не тільки фахівці-історики, але навіть високопоставлені політики. Наприклад, у 2017 році президент Росії Путін під час візиту до Франції «приписав» у актив Росії князя Київської Русі Ярослава Мудрого та його доньку Анну, яка вславилася тим, що стала королевою Франції. Також на глибокі роздуми наштовхує російський історик Ніколай Карамзін, який свого часу написав таке: «...В России до введения христианской веры первую степень между идолами занимал Перун... Кумир его стоял в Киеве на холме... Перуновым именем клялись россияне...» [4, 2009: 35]. Авторитет Карамзіна, ми розуміємо, в Росії дуже великий, але ж в Україні навіть школярі знають, що до «введення христианской веры», власне, «России» попросту ще не існувало... Ми усвідомлюємо, що історія України насичена «білими плямами», які штучно створювали окупанти України, розраховуючи на те, що грядущі покоління українців виродяться на послушних «тутейших» або «хохлов» без роду і племені. Відрадно є те, що українська інтелігенція почала розуміти, що історія України опинилася на передньому краї інформаційної війни, і число держав-агресорів більшає пропорційно ослабленню України. Треба завжди пам'ятати, що історія була об'єктом агресії ще з моменту підписання Переяславської угоди у 1654 році. Але в такі глибини нашої історії не будемо заглиблюватись. Згадаємо події більш до нас наближені. Буде доречним згадати слова відомого всім історикам Йозефа Геббельса: «Якщо народ позбавити його історії, то через покоління він перетвориться на юрбу, і ще через покоління ним можна буде управляти» [3]. З Й. Геббельсом перегукуються слова колишньої цариці Росії Катерини II: «...Ці провінції слід русифікувати. Ці завдання можна б було легко здійснити, призначивши губернаторами людей розумних. Коли в Малоросії зникнуть гетьмани, треба зробити все, щоб стерти з пам'яті і їх добу» [11, 1992: 157-158].

Отже, будемо вважати, що важливість трактування історичних подій та фактів зі врахуванням загальновідомих, загальновизнаних і загальноприйнятих критеріїв ми зуміли довести.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Берк П. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє / П. Берк // Нові перспективи історіописання. – Київ: Вид-о «Ніка-Центр», 2004. – С. 2-14.
2. Гайдамацькі пісні // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Геббельс Йозеф // Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikiguote.org/wiki/>
4. Карамзин Н. М. История государства Российского / Н. М. Карамзин. – М.: Эксмо, 2009. – 1024с.
5. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козеллек. – Київ: Вид-во «Дух і літера», 2005. – 375 с.
6. Кузнець Т. Гайдамацький Рух на Уманщині. Коліївщина 1768 року / Т. Кузнець, С. Монке, А. Петренко // Записки Вероніки Кребс. – Київ: Вид-во «Київський університет», 2002. – С. 120-144.
7. Мегилл А. Историческая эпистемология / А. Мегилл. – М.: Изд-во «Канон», 2007. – 464 с.
8. Мірчук П. Коліївщина гайдамацьке повстання 1768 р / П. Мірчук // Наукове товариство Т. Шевченка. – Нью-Йорк, 1973. – 314 с.
9. Набутович І. У політичному словоблудді / І. Набутович // «Тиждень». – 2010. – № 14. – 51 с.
10. Нові перспективи історіописання / за ред. Пітера Берка. – Київ: Вид-о «Ніка-Центр» 2004. – 379 с.
11. Субтельний О. Україна. Історія. 2-е видання / О. Субтельний. – Київ: Вид-во «Либідь», 1992. – 509 с.
12. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Київ: Вид-во «Дніпро», 1969. – 654 с.
13. Шевчук В. Історія української державності. Курс лекцій / В. Шевчук // Українська козацька республіка. – Київ: Вид-во «Либідь» 1999. – С. 89-113.
14. Школа «Обективістів» Леопольда Ранке. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

REFERENCES

1. Berk, P. (2004). Vstup. Nova istoriia: ii mynule i maibutnie [Introduction. New History: Its Past and Future]. *Novi perspektivi istoriopisannia*. Kyiv: Vid-vo «Nika-Tsentr» [in Ukrainian].
2. Gaidamats'ki pisni [Haydamak songs]. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
3. Gebbel's Iozef [Goebbels Joseph]. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://ru.wikiguote.org/wiki/> [in Russian].
4. Karamzin, N.M. (2009). *Istoriia gosudarstva Rossiiskogo* [History of the Russian state]. Moscow: Ecsmo [in Russian].
5. Kozellek, R. (2005). *Minule maibutnie. Pro semantiku istorichnogo chasu* [The future is coming. About the semantics of historical time]. Kyiv: Vid-vo «Dukh i litera» [in Ukrainian].
6. Kuznets, T., Monke, S., & Petrenko, A. (2002). Monke Stanislav, Petrenko Anatolii. Gaidamats'kii Rukh na Umanshchini. Koliivshchina 1768 roku [Haidamatsky Movement on the Uman region. Koliivshchyna 1768]. *Zapiski Veroniki Krebs*. Kyiv: Vid-vo «Kiivs'kii universitet» [in Ukrainian].
7. Megill, A. (2007). *Istoriicheskaia epistemologiya* [Historical epistemology]. Moscow: Izd-vo «Kanon» [in Russian].
8. Mirchuk, P. (1973). Koliivshchina gaidamats'ke povstannia 1768 r. [Koliivshchyna Haydamak Uprising in 1768]. *Naukove tovaristvo T. Shevchenka*. New York [in Ukrainian].
9. Nabutovich, I. (2010). U politichnomu slovobluddi [In a political word-of-mouth]. «Tizhden'», 14, 51 [in Ukrainian].
10. Berk, P. (ed.). (2004). *Novi perspektivi istoriopisannia* [New perspectives of writing history]. *Problema dzherel*. Kyiv: Vid-vo «Nika-Tsentr» [in Ukrainian].
11. Subtel'nii, O. (1992). *Ukraina. Istoriia* [Ukraine. History]. 2nd ed. Kyiv: Vid-vo «Libid'» [in Ukrainian].
12. Shevchenko, T. (1969). *Kobzar* [Kobzar]. Kyiv: Vid-vo «Dnipro» [in Ukrainian].
13. Shevchuk, V. (1999). *Istoriia ukrains'koi derzhavnosti* [History of Ukrainian statehood. Course of lectures]. *Ukrains'ka kozats'ka respublika*. Kyiv: Vid-vo «Libid'» [in Ukrainian].
14. Shkola «Obiektivistiv» Leopold'a Ranke [Leopold Rank's «Objects' School»]. *Wikipedia*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].

Чорномаз Богдан Данилович

Кандидат історичних наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

20300, м. Умань, Садова вулиця, 2

Chornomaz Bohdan

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

2, Sadova str., Uman, 20300, Ukraine

Email: chornomaz.bogdan@gmail.com ORCID: 0000-0003-0588-8531

Цитування: Чорномаз Б. Д. Коліївщина: проблеми трактування / Б. Д. Чорномаз // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21., № 11. – С. 14-22.

Citation: Chornomaz, B.D. (2018). Koliivshchyna: problemy traktuvannia [Koliivshchyna: problems of interpretation]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 14-22.

Стаття надійшла / Article arrived: 04.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 07.11.2018

Соціокультурні аспекти соціальної організації освітніх установ інтернатного типу: соціосистемологічна модель

Гордієнко Н. М., Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

В статті розглянуто теоретичні аспекти і розкрито зміст соціосистемологічної моделі соціальної організації школи-інтернату. Проаналізовано основні соціокультурні характеристики соціальної організації інтернатного закладу, до яких зараховано: характер відносин між учасниками освітнього процесу, норми діяльності, цінності школярів, ідентичність та інші якісні ознаки, що характеризують соціальну організацію закладу в соціокультурному аспекті. Розкрито зміст соціосистемологічної моделі освітньої організації шкіл-інтернатів за структурою, що складається з трьох підсистем. Перша підсистема містить інтегруючі компоненти освітньої організації: соціальні константи функціонування школи-інтернату, її місію та ідентичність. Друга підсистема включає елементи смислоутворення: світогляд соціальних акторів школи-інтернату, спрямованість її діяльності, ієрархію цінностей вихованців та статусно-рольову ієрархію закладу. Світоглядні характеристики соціальних акторів школи-інтернату розглядаються як певна соціальна картка, яка дозволяє визначити суспільну роль закладів цього типу і значення ключових ідентичностей, сукупність яких формує школу-інтернат як навчальний заклад. Проаналізовано суспільні наслідки різних типів світогляду соціальних акторів школи-інтернату: адміністративного, кадрового та педагогічного, з яких тільки останній тип відповідає місії цього соціального інституту, а інші є чинником корупції та інших девіацій у діяльності інтернатного закладу.

До третьої підсистеми віднесено елементи нормативної моделі: соціальний характер вихованців, соціальні норми і соціальні сценарії випускників. Визначено три типологічні групи, на які поділяються учні шкіл-інтернатів за критерієм ставлення до соціальних норм: гіпонормативний тип (випускники, схильні до егоцентризму та девіантної поведінки), конформно-адаптивний тип (випускники, які дотримуються соціальних норм під впливом групового тиску та соціальних санкцій), середньо-нормативний тип (випускники, які діють відповідно до норм, заснованих на самостійних зусиллях).

Ключові слова: школа-інтернат; місія школи-інтернату; соціальні актори школи-інтернату; соціальна організація

Socio-cultural aspects of social organization of boarding-type educational institutions: the socio-systematic model

Gordienko N. M., Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy

Theoretical aspects of the socio-systematic model of boarding schools' social organization has been studied in the article. It has been proved that the social organization of boarding schools reflects the nature of the relationship in an educational institutions, norms of activity, students' values, identity, philosophy and other qualities that characterize the cultural aspects of boarding schools' social organization.

The system model of boarding schools' social organization has been suggested by the author. This model consists of three subsystems. The first subsystem contains the integrating components of educational organization, such as the social constants of boarding schools' functioning, its mission and identity. The second one contains the elements of the system of thought-formation, i.e. the personal philosophy of the social actors of boarding schools, the direction of its activity, the hierarchy of values of the boarding school's pupils and its status-role hierarchy. The world view characteristics of boarding schools' social actors are understood as a special social card that allows us to determine the role of boarding schools in a society and to find the key identities, which form it as an educational institution. The consequences of different types of personal philosophy of boarding schools' social actors have been analyzed. These are: administrative, staff and pedagogical ones. From those above-mentioned, only the pedagogical type corresponds to the mission of this social institution, while others are the sources of corruption and other deviations of boarding schools' activity.

The third subsystem contains the elements of a normative model, which includes the social norms for the students of boarding schools, the social nature of the pupils of boarding schools and the social scenarios for the graduates of boarding schools. The students of boarding schools have been divided into three groups according to the criterion of their attitude to social norms. The first group of students includes those who are prone to egocentrism and deviant behavior. The students of the second group are more prone to act in accordance with social norms under the influence

of group pressure. The third group consists of those students who are inclined to act in accordance with norms based on self-help efforts.

The components of the social character of pupils and social scenarios of boarding schools' graduates, which correspond to their life trajectories after the completion of their course of study, have been analyzed by the author of the article.

Keywords: *boarding school; mission of the boarding school; social actors of the boarding school; social organization*

Социокультурные аспекты социальной организации образовательных учреждений интернатного типа: социосистемологическая модель

Гордиенко Н. Н., Хортицкая национальная учебно-реабилитационная академия

В статье рассмотрены теоретические аспекты и раскрыто содержание социосистемологической модели социальной организации школы-интерната. Проанализированы основные социокультурные характеристики образовательной организации интернатного заведения, к которым отнесены: характер отношений между участниками образовательного процесса, нормы деятельности, ценности школьников, идентичность, философия и другие качественные признаки, характеризующие культурные аспекты социальной организации заведения. Раскрыто содержание системной модели социальной культуры школ-интернатов, состоящей из трех подсистем. Первая содержит интегрирующие компоненты социальной культуры: социальные константы функционирования школы-интерната, ее миссию и идентичности. Вторая подсистема включает элементы смыслообразования, а именно: мировоззрение социальных акторов школы-интерната, направленность ее деятельности, иерархию ценностей воспитанников и статусно-ролевую иерархию заведения. Мировоззренческие характеристики социальных акторов школы-интерната рассматриваются как определенная социальная карта, позволяющая определить общественную роль заведений этого типа и значение ключевых идентичностей, совокупность которых формирует школу-интернат как учебное заведение. Проанализированы общественные последствия различных типов мировоззрения социальных акторов школы-интерната: административного, кадрового и педагогического, из которых только последний тип соответствует миссии этого социального института, а другие являются фактором коррупции и других девиаций в деятельности интернатного заведения.

К третьей подсистеме отнесены элементы нормативной модели: социальный характер воспитанников, социальные нормы и социальные сценарии выпускников. Определены три типологические группы, на которые делятся ученики школ-интернатов по критерию отношения к социальным нормам: гипонормативный тип (выпускники, склонные к эгоцентризму и девиантному поведению), конформно-адаптивный тип (выпускники, придерживающиеся социальных норм под влиянием группового давления и социальных санкций), средне-нормативный тип (выпускники, действующие в соответствии с нормами, основанными на самостоятельных усилиях).

Ключевые слова: *школа-интернат; миссия школы-интерната; социальные акторы школы-интерната; социальная организация*

Постановка проблеми.

Серед розпочатих реформ системи освіти України однією з найбільш масштабних є кардинальна трансформація мережі інтернатних навчальних закладів, одним із наслідків якої буде значне скорочення їхньої кількості. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р [7], передбачає фундаментальні зміни системи шкіл-інтернатів. Забезпечення позитивної спрямованості цих змін і мінімізація їх потенційних негативних наслідків можливі за умови наукової і методичної підтримки реформи з урахуванням широкого діапазону існуючих експертних оцінок, зокрема з боку співтовариства працівників

інтернатних закладів. Організаторами реформи також має враховуватися наявна широка дискусія між різними соціальними суб'єктами з приводу доцільності збереження системи освітніх організацій інтернатного типу та імовірних наслідків деінституціалізації системи догляду та виховання соціально вразливих дітей.

У цих умовах зростає актуальність соціологічної рефлексії ролі шкіл-інтернатів в українському суспільстві в контексті їх визначеного функціонального призначення. Зокрема, потребують ґрунтовного вивчення особливості соціальної організації освітніх установ інтернатного типу, які значною мірою детермінують відповідність їхньої діяльності ціннісно-смісловим і нормативним стандартам суспільного буття, визначаючи готовність випускників шкіл-інтернатів до

успішної соціалізації і реалізації висхідної життєвої траєкторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для вивчення специфіки соціальної організації шкіл-інтернатів важливе значення має соціологічний аналіз цієї проблеми, яка виступає на перший план у зв'язку з потребою розробки нової, соціально схвалюваної моделі інтернатного навчального закладу як відкритої інституції. Серед вітчизняних і зарубіжних вчених значний внесок в аналіз соціокультурного підходу і соціокультурних феноменів зробили М. Вебер, Ю. Вишневецький, Є. Грунт, Л. Іонін, Н. Черништаін, А. Темницький проаналізував загальні дослідницькі можливості категорії «соціокультурність» [8]. Соціокультурні чинники соціального моделювання розкрила О. Баханова [1]. Проблематиці системологічного моделювання присвячені роботи В. Богданова [2]. Л. Кримчак за підсумками соціологічного аналізу довела визначальну роль соціокультурних цінностей у проектуванні та практичному забезпеченні сучасної системи соціальної роботи [5].

Методологічно значущою є розроблена Ю. Романенком загальна соціосистемологічна модель соціальної організації, в якій репрезентовані її якісні аспекти: світоглядно-цілові, ціннісно-сміслові та нормативно-рольові [9]. Цю модель можна розглядати як теоретико-методологічну матрицю для аналізу соціокультурних компонентів освітньої організації шкіл-інтернатів. Слід відзначити публікації В. Бочарової, С. Григор'єва, Л. Гуслякової, К. Кузьміна, Г. Медведєвої та інших науковців, які приділяють увагу осмисленню морально-духовної та етико-аксіологічної складових соціальної роботи.

Система діяльності освітніх установ інтернатного типу розглядається в роботах таких українських вчених, як: О. Балакірева, Л. Канішевська, О. Клименко, Л. Кузьменко, В. Нечипоренко, В. Покась, І. Чернін та ін. Зокрема, В. Нечипоренко детально висвітлює механізм реформування інтернатних закладів, досвід інноваційного розвитку інтернатного закладу (санаторної загальноосвітньої школи-інтернату № 8 м. Запоріжжя) і переведення його в нову функціональну якість – навчально-реабілітаційний центр. Автор зазначає, що переваги навчально-реабілітаційних центрів, порівняно зі спеціальними школами-інтернатами, полягають у структурній повноті та функціональній спеціалізації щодо здійснення реабілітації дітей на засадах системності та комплексності. Ці переваги визначають особливу роль навчально-реабілітаційних центрів у забезпеченні інноваційного розвитку вітчизняної реабілітаційної педагогіки, її наближення до міжнародних стандартів у цій сфері [6, с. 4].

Аналіз наукових публікацій свідчить про те,

що серед фахівців немає єдиної позиції щодо оцінки ефективності роботи та масштабів реформування інтернатних закладів. У цьому контексті актуальним є вивчення соціальної організації інтернатних закладів, оскільки основна частина критики їхньої діяльності стосується не стільки навчального процесу, скільки виховної роботи із соціально незахищеними дітьми, зокрема за напрямками розвитку їх соціальної компетентності і підготовки до успішної самореалізації в сучасному суспільстві. Враховуючи це, основний потенціал удосконалення роботи інтернатних закладів пов'язаний, передусім, з їх соціальною організацією і відповідною функціональною специфікою стосовно контингенту вихованців – соціально незахищених дітей.

Мета статті – розкрити концептуальні засади і соціокультурні характеристики освітньої організації інтернатного закладу із застосуванням методу соціосистемологічного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Міждисциплінарний аналіз наукової літератури відповідно до предмету дослідження дає можливість скласти комплексну характеристику моделі освітньої організації школи-інтернату. Цю модель ми розглядаємо як смислоутворювальну систему взаємно-інтегрованих структур ціннісної стандартизації інституційного середовища закладу, що відображає як загальносоціальні смисли, так і смисли діяльності членів колективу, що скеровують активність управлінського персоналу, педагогічного колективу та вихованців. При розробці цієї моделі ми спиралися на загальну соціосистемологічну модель, запропоновану й обґрунтовану Ю. Романенком [9], яку ми адаптували до потреб даного дослідження. Розроблена структурна модель освітньої організації школи-інтернату в нашому варіанті системологічної моделі Ю. Романенка містить три підсистеми: інтегруючу, смислоутворювальну та нормативну.

Інтегруюча підсистема включає три елементи: соціальні константи функціонування школи-інтернату, її місію та ідентичність. Соціальні константи визначають ті інваріантні характеристики, які мають основоположне значення для визначення і можливих змін освітньої організації школи-інтернату.

Місія інтернатного навчального закладу – це програма діяльності, що конкретизує його функціональне призначення в суспільстві. В сучасних соціально-економічних умовах місією школи-інтернату є забезпечення сурогатного (доповнюючого, комплементарного) батьківства / материнства для дітей та юнаків. В змістовному відношенні ця місія полягає у формуванні психічного та соціального капіталу та коригуванні дефектів соціалізації, навчання та вихован-

ня соціально вразливих категорій дітей.

Ідентичність школи-інтернату є результатом ототожнення ключових соціально-групових суб'єктів із місією та соціальними константами. Ключові ідентичності школи-інтернату співпадають із ключовими статусними групами та їх обсягами влади, впливу, інтелектуальних ресурсів, з різними рівнями ототожнення себе і з місією школи-інтернату.

Наступна, смислоутворювальна підсистема складається з елементів, що визначають вектори генерування смислів діяльності шкіл-інтернатів у межах виконання функцій (напрямів реалізації ідентичності), що задаються соціальними константами. До смислоутворювальної підсистеми нами віднесено наступні елементи: світогляд соціальних акторів школи-інтернату, спрямованість діяльності закладу, ієрархію цінностей і статусно-рольову ієрархію школи-інтернату.

Світогляд інтернатного навчального закладу – це соціальна карта, яка дозволяє визначати його місце і функціональну роль у суспільстві, а також значення ключових ідентичностей, відносини між якими утворюють його специфіку як освітнього інституту. Слід зазначити, що світогляд носіїв різних ідентичностей може різнитися в залежності від того, наскільки кожна з них поділяє визначену місію школи-інтернату як соціального інституту. Враховуючи соціосистемологічне розуміння світогляду як карти світу соціальних акторів, можна виділити щонайменше три типи світогляду, які можуть формуватися у носіїв ключових ідентичностей школи-інтернату як соціального інституту. До цих типів віднесено:

- адміністративний світогляд (адміністрація вважає, що школа-інтернат, як освітній інститут, існує для забезпечення її потреб та інтересів, а функції інших груп співпадають із цим забезпеченням);

- кадровий світогляд (функції школи-інтернату «зміщуються» на навчально-виховні кадри);

- педагогічний світогляд (функції школи-інтернату для забезпечення її потреб та інтересів є сфокусованими на забезпеченні потреб та інтересів вихованців).

Очевидно, що з явними функціями школи-інтернату співпадає лише третій тип світогляду, що передбачає функціонування закладу цього типу в суспільстві як освітнього інституту для забезпечення потреб та інтересів вихованців. Натомість два перших типи світогляду можна віднести до групи девіантних, оскільки нефункціональною є як організаційна модель школи-інтернату, що функціонує заради адміністрації, по суті – в інтересах її самозбереження, так і для потреб педагогічного колективу. Ці обидва типи світогляду неминуче призводитимуть до появи

корупційної складової, наслідками якої є функціональне спотворення та домінування латентних функцій над явними. Це, в свою чергу, стає чинником руйнування інституційної структури шкіл-інтернатів та незадоволення як суспільних запитів, так і потреб вихованців.

Спрямованість діяльності школи-інтернату – це ключовий вектор її функціонування в рамках реалізації власної місії та задоволення суспільних потреб. Спрямованість обумовлюється світоглядом, що стає домінантним у школі-інтернаті як соціальному інституті і диференціюється за такими векторами:

- адміністративна спрямованість (вектор отримання адміністрацією бюрократичних, перш за все, фінансово-бюджетних ресурсів);

- кадрова спрямованість (вектор отримання педагогічним персоналом ресурсів символічного капіталу та (частково) фінансово-бюджетних ресурсів);

- педагогічна спрямованість (вектор отримання вихованцями школи-інтернату всіх видів ресурсів, починаючи від соціального капіталу і закінчуючи фінансово-бюджетними, інфраструктурними ресурсами).

Ієрархія цінностей школи-інтернату – ланцюжки ціннісних орієнтацій, в яких представлено рівень їхньої значущості для адміністрації, педагогічного персоналу та вихованців (випускників) навчального закладу. Ієрархія цінностей залежить від спрямованості та світогляду, які задають, по суті, «ієрархію бюджетів часу» вихованців школи-інтернату [9, с. 78-79]. Ця ієрархія в «горизонтальному розумінні» визначається системою дисциплінарних стягнень і заохочень, які через управління соціальною поведінкою опосередковано впливають на вихованців школи-інтернату з боку педагогів та адміністрації.

Статусно-рольова ієрархія визначає значущість для випускника школи-інтернату соціальної групи, з якою пов'язана та чи інша ієрархія цінностей (бюджетів часу). Саме за рахунок різної міри прийняття ієрархії цінностей відповідної групи у випускника школи-інтернату формується певний характер, що належить до наступної – нормативної підсистеми освітньої організації школи-інтернату. В наших емпіричних соціологічних дослідженнях, висвітлених в наукових публікаціях [3; 4], представлені 4 типи організації характеру випускників інтернатних закладів, які співпадають із соціальними характеристиками 4-х соціальних груп:

- студентства та інтелігенції;
- політиків та громадських діячів;
- домогосподарів та домогосподарок;
- одинаків-гедоністів, потенційно схиль-

них до девіантної та інноваційної поведінки.

Елементами нормативної моделі також є соціальні сценарії вихованців (випускників) школи-інтернату, які відповідають їхнім життєвим траєкторіям після завершення навчання та виховання в закладі. Цими траєкторіями в нашому дослідженні є:

- трудова діяльність;
- продовження навчання;
- суспільно-політична діяльність;
- створення сім'ї;
- облаштування житла;
- турбота про власне здоров'я.

Оскільки останні три сценарії можуть бути об'єднані в одну групу, то в цілому виділяються 4 сценарії, взаємопов'язані із зазначеними типами організації характеру.

Соціальні норми (патерни цілепокладання) вихованців школи-інтернату як елементи нормативної моделі – це способи досягнення часткових цілей, що відповідають соціальним сценаріям, характеру та ієрархіям цінностей.

Враховуючи відмінності у ставленні випускників шкіл-інтернатів до соціальних норм, їх можна поділити на 3 групи:

- 1) гіпонормативний тип (випускники, схильні до егоцентризму та девіантної поведінки);
- 2) конформно-адаптивний тип (випускники, схильні до дії згідно із соціальними нормами під впливом групового тиску та відповідних моральних, правових та інших соціальних санкцій);
- 3) середньо-нормативний тип (випускники орієнтуються на те, щоб діяти у відповідності з нормами на основі самостійних зусиль, безвідносно до санкцій та групового тиску).

Враховуючи універсальність системологічної моделі Ю. Романенка та її екстраполяційні можливості, маємо підстави стверджувати, що в моделі освітньої організації школи-інтернату наявні аналогічні елементи, специфіковані відносно її організаційно-інституційних особливостей (табл. 1.).

Як показано в табл. 1, кожній підсистемі відповідають певні компоненти, зміст яких скла-

Табл. 1. Структурна модель освітньої організації школи-інтернату

Структурні елементи моделі		Зміст та функції елементів
Інтегруючі компоненти освітньої організації	Соціальні константи функціонування школи-інтернату	Найвищий сенс, який має основоположне значення для формування і можливих змін освітньої організації інтернатного закладу і визначає його місію.
	Місія школи-інтернату	Програма діяльності школи-інтернату, спрямована на забезпечення умов для повноцінної соціалізації та підготовки вихованців до самостійного життя.
	Ідентичність (ідентичності) школи-інтернату	Ключовими ідентичностями є ідентичності адміністратора, педагога і вихованця школи-інтернату.
Елементи системи смислоутворення	Світогляд соціальних акторів школи-інтернату	Система уявлень носіїв ключових ідентичностей школи-інтернату щодо цих ідентичностей та ролі школи-інтернату в суспільстві. Типом світогляду шкіл-інтернатів є здебільшого педагогічний (сфокусованість адміністрації та педагогічного колективу на потребах, інтересах, запитах випускників та вихованців школи-інтернату). У випадках, які можна вважати відхиленнями від місії закладу, світогляд може бути спрямований на потреби, інтереси, запити адміністрації або педагогів.

	Спрямованість діяльності школи-інтернату	Ключовий вектор діяльності школи-інтернату щодо виконання власної місії та задоволення суспільних потреб.
	Ієрархія цінностей вихованців (випускників) школи-інтернату	Вертикальні ланцюжки ціннісних орієнтацій, в яких представлений рівень їхньої значущості для адміністрації, педагогічного колективу та вихованців (випускників) школи-інтернату.
	Статусно-рольова ієрархія школи-інтернату	Ієрархія ключових статусних груп школи-інтернату, що відповідає ієрархії цінностей. Адміністрація та педагогічний колектив, як статусні групи, наділені більшим обсягом дисциплінарної влади щодо вихованців. Проте за рівнем значущості потреб, інтересів та запитів вихованці є вищою статусно-рольовою групою, ніж адміністративні і педагогічні працівники, оскільки школи-інтернати створюються саме для задоволення потреб дітей.
Елементи нормативної моделі	Соціальний характер виховання школи-інтернату	Тип особи вихованця (випускника), який формується на виході процесу соціалізації, навчання та виховання в школі-інтернаті: духовний, досягальний, гомеостатичний або гедоністичний типи організації характеру.
	Соціальні сценарії вихованців (випускників) школи-інтернату	Життєві траєкторії вихованців після завершення навчання та виховання в школі-інтернаті.
	Соціальні норми (патерни цілепокладання) вихованців школи-інтернату	Способи досягнення часткових цілей, які відповідають характеру та ієрархіям цінностей.

дається з конкретних особливостей освітньої інституції, в даному випадку – школи-інтернату. Так, соціальною константою для закладів цього типу виступає сурогатне батьківство, адже вихователі виконують значну частину функцій батьків, фактично виступаючи в якості агентів первинної соціалізації. Відповідна місія школи-інтернату, як освітньої інституції, пов'язана із забезпеченням всебічної соціалізації вихованців.

Підсистема смислоутворення змістовно складається зі світогляду соціальних акторів школи-інтернату. Від типу цього світогляду значною мірою залежить якість виконання закладом своїх численних функцій. Адже, якщо буде переважати адміністративний чи кадровий світогляд, ста-

тус вихованців буде занадто низьким, персонал буде ставитися до них як до засобу досягнення власних цілей. Саме через це існують випадки, коли зі школи-інтернату виходять недостатньо соціалізовані, непідготовлені до самостійного життя вихованці. Такі заклади стають причиною формування генералізованого негативного ставлення суспільства до шкіл-інтернатів як соціального інституту. Окремою складовою підсистеми смислоутворення є ціннісні орієнтації, ієрархія і зміст яких у значній мірі визначають життєві плани та програми вихованців після закінчення школи-інтернату.

До нормативної підсистеми освітньої організації віднесено: характер виховання школи-ін-

тернату, соціальні сценарії і норми випускників закладу. Нормативна підсистема тісно взаємопов'язана з іншими підсистемами освітньої організації, цілісне бачення яких є концептуальною передумовою формування навчально-виховних програм діяльності шкіл-інтернатів.

Висновки.

До соціокультурних аспектів соціальної організації школи-інтернату належать такі її характеристики, як особливості взаємовідносин в освітньому закладі, його місія та спрямованість діяльності, норми діяльності соціальних акторів, ціннісні уподобання та соціальний характер вихованців, їхні соціальні сценарії і життєві плани, ідентичність, світогляд соціальних акторів, статусно-рольова ієрархія та інші якісні характеристики соціальної організації. З урахуванням цих детермінант у моделі соціальної організації школи-інтернату виділено три підсистеми. Перша

з них містить інтегруючі компоненти освітньої організації, зокрема соціальні константи функціонування школи-інтернату, її місію та ідентичності. Друга підсистема об'єднує елементи системи смислоутворення: світогляд соціальних акторів школи-інтернату, спрямованість її діяльності, ієрархію цінностей вихованців та статусно-рольову ієрархію закладу. Особливе значення має тип світогляду соціальних акторів школи-інтернату: адміністративний, кадровий або педагогічний, з яких тільки останній є адекватним щодо виконання місії цього соціального інституту, а інші є джерелом корупції та інших девіацій у діяльності школи-інтернату. Третя підсистема включає елементи нормативної моделі: соціальний характер вихованця, соціальні норми і соціальні сценарії випускників школи-інтернату.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Баханова О. Соціокультурні чинники соціального моделювання державного управління / О. Баханова // Держава і суспільство. – 2010. – № 3-4. – С. 264-270.
2. Богданов В. А. Системологическое моделирование личности в социальной психологии: монография / В. А. Богданов. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 143 с.
3. Гордієнко Н. М. Особливості процесу адаптації випускників інтернатного закладу системи освіти до соціального середовища / Н. М. Гордієнко // Соціологічні студії. – 2016. – № 2. – С. 76-83.
4. Гордієнко Н. М. Соціальна інтеграція випускників інтернатних закладів у суспільство / Н. М. Гордієнко // Соціальні дисфункції сучасного українського суспільства. – Запоріжжя: КПУ, 2016. – С. 174-195.
5. Кримчак Л. Ю. Соціокультурні цінності соціальної роботи: соціологічний аналіз / Л. Ю. Кримчак // Вісник Дніпропетровського університету. – 2009. – Том 17. – № 9/2. – С. 226-231.
6. Нечипоренко В. В. Особливості функціонування навчально-реабілітаційних центрів як відкритої освітньої системи / В. В. Нечипоренко. – Запоріжжя: Вид-во Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатoproфільного центру, 2013. – 312 с.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» від 9 серпня 2017 р. № 526-р. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/ua/npas/250190226.
8. Темницкий А. Л. Исследовательские возможности категории «социокультурность» / А. Л. Темницкий // Социология: методология, методы и математическое моделирование. – 2007. – № 24 – С. 81-101.
9. Зоська Я. В. Этническая идентичность: социосистемологическое измерение геополитики / Я. В. Зоська, Ю. Ю. Медведа, Ю. В. Романенко и др. – Киев: Меркьюри-Подолье, 2016. – 383 с.

REFERENCES

1. Bakhanova, O. (2010). Sotsiokulturni chynnyky sotsialnoho modeliuvannia derzhavnoho upravlinnia [Socio-cultural factors of social modeling of public administration]. *Derzhava i suspilstvo*, 3-4, 264-270 [in Ukrainian].
2. Bogdanov, V.A. (1987). *Sistemologicheskoe modelirovanie lichnosti v sotsialnoy psihologii* [Systemological modeling of personality in social psychology]. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta [in Russian].
3. Gordienko, N.M. (2016). Osoblyvosti protsesu adaptatsii vypuskniv internatnoho zakladu systemy osvity do sotsialnoho seredovyscha [Features of the process of adaptation of the boarding schools graduates to the social environment]. *Sotsiologichni studii*, 2, 76-83 [in Ukrainian].
4. Gordienko, N.M. (2016). Sotsialna intehtratsiia vypuskniv internatnykh zakladiv u suspilstvo [Social integration of boarding schools graduates into society]. *Sotsialni dysfunksii suchasnoho ukrainskoho suspilstva*. Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].
5. Krymchak, L.Yu. (2009). Sotsiokulturni tsinnosti sotsialnoi roboty: sotsiologichniy analiz [Socio-cultural values of social work: sociological analysis]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*, 17 (9/2), 226-231 [in Ukrainian].
6. Nechiporenko, V.V. *Osoblyvosti funktsionuvannia navchalno-reabilitatsiinykh tsentriv yak vidkrytoi osvitoi systemy* [Features of the functioning of educational and rehabilitation centers as an open educational system]. Zaporizhzhia: Vyd-vo Khortytskoho natsionalnoho navchalno-reabilitatsiinoho bahatoprofilnoho tsentru [in Ukrainian].
7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Natsionalnu stratehiu reformuvannia systemy instytutsiinoho dohliadu ta vykhovannia ditei na 2017-2026 roky ta plan zakhodiv z realizatsii yii I etapu» vid 9 serpnia 2017 r. № 526-r. [The Order of the

Cabinet of Ministers of Ukraine «On the National Strategy for the Reform of the Institutional Care and Keeping of Children for 2017-2026 and the Plan of Measures for the Implementation of its First Stage» of August 9, 2017, No. 526-p.]. (2017). *Cabinet of Ministers of Ukraine. Official Web portal*. Retrieved from: www.kmu.gov.ua/ua/npas/250190226.

8. Temnitskiy, A.L. (2007). Issledovatel'skie vozmozhnosti kategorii «sotsiokulturnost» [Research capabilities of the category of «socio-cultural»]. *Sotsiologiya: metodologiya, metody i matematicheskoe modelirovanie*, 24, 81-101 [in Russian].

9. Zoska, Ya.V., Medvedeva, Yu.Yu., & Romanenko, Yu.V. et al. (2016). *Etnicheskaya identichnost: sotsiosistemologicheskoe izmerenie geopolitiki* [Ethnic Identity: Sociological System Dimension of Geopolitics]. Kyiv: Merkyuri-Podole [in Russian].

Гордієнко Наталія Миколаївна

Кандидат соціологічних наук, доцент

Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

69017, Запоріжжя, вул. Наукове містечко, 59

Gordienko Natalia

PhD of sociological sciences, Associate Professor

Khortytska national educational rehabilitational academy

59, Scientific Town Str., Zaporizhzhya, 69017, Ukraine

Email: natali_zp_@ukr.net

Цитування: Гордієнко Н. М. Соціокультурні аспекти соціальної організації освітніх установ інтернатного типу: соціосистемологічна модель / Н. М. Гордієнко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21., № 11. – С. 23-30.

Citation: Gordienko, N.M. (2018). Sotsiokulturni aspekty sotsialnoi orhanizatsii osvitnikh ustanov internatnoho typu: sotsiosystemolohichna model [Socio-cultural aspects of social organization of boarding-type educational institutions: the socio-systematic model]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 23-30.

Стаття надійшла / Article arrived: 05.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 10.11.2018

Сучасні практики життєконструювання: вектори трансформацій у фокусі глобалізаційних трендів

Настояща К.В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена практикам життєконструювання сучасної людини. На противагу звичайним, традиційним, фоновим практикам, практики життєконструювання є «конструктивними, перетворювальними» практиками, тобто обумовлені більше індивідуальними контекстами, ніж культурними. Разом із тим ці практики, як і релігійні практики, найбільше тяжіють до трансцендентних, сакральних сенсів, тому часто є суб'єктивними в силу того, що, вибудовуючи стратегію свого життя, так чи інакше людина тим самим відповідає і на екзистенційні, смисложиттєві питання. Глобалізація ж привнесла в них свої корективи, змінивши загальний вектор цих практик, на що вплинули основні її тренди – індивідуалізація, віртуалізація, мобільність і універсалізація культури. І тут слід згадати Інґельхардівську постматеріалізацію з її акцентом на якості життя, захисті прав і свобод особистості, толерантності, орієнтацією сучасної людини на саморозвиток, самореалізацію, життя для життя, життя для себе, екологізмі і т. д. Через вплив глобальних тенденцій збільшуються модифікації практик, варіації життєвих стилів, різноманітність культурних капіталів акторів. Глобалізація і сукупні з нею процеси наділяють соціальність новими якостями, новими векторами. І це має різні наслідки. Для нас найперше змінює практики життєконструювання тим, що розширює спектр вибору форм діяльності, життєвих стилів, життєвих стратегій, а також їх інтенсифікацію і позбавлення соціальних фільтрів у вигляді статі, віку, соціального положення. Так як практики життєконструювання стають дедалі більш індивідуалістичними, суб'єктивними, креативними, полістилістичними, відірваними часто від соціально-традиційних життєвих стилів, суспільно необхідних сценаріїв, що, з одного боку, створює проблему і викликає соціальне напруження, а з іншого – приховує потужний потенціал подальшої трансформації соціальної системи. Саме тому сучасні практики життєконструювання здебільшого орієнтовані у своїй масі на самозайнятість не стільки в контексті професійної самореалізації, з метою отримання доходу, скільки у сенсі займання себе різноманітними цікавими заняттями: майстер-класами, тренінгами, подорожами, клубами за інтересами, що більше, однак, має дозвілєвий і розвиваючий характер, ніж прикладний чи самовдосконалюючий. Поширення практик дауншифтингу, зниження вертикальної мобільності, так званого «повільного життя». І популяризація практик «усвідомленості» обумовлена не тільки антитезою надлишковості альтернатив вибору, а й іншими факторами, зокрема поглибленням екзистенційної проблематики як для сучасної людини, так і гуманітарного мислення в цілому, що видається вже захисним трендом – антитезою технологізації науки і відповідним методологіям.

Ключові слова: практики життєконструювання; самовдосконалення; дауншифтинг; практика усвідомлення

Modern life-design practices: vectors of transformations in the focus of globalization trends

Nastoiashcha K.V., Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article is devoted to the life-style designing practices of modern man. Contrary to conventional, traditional, background practices, the practice of living constructions is constructive, transformative practices. They are conditioned by more individual contexts than cultural ones. However, these practices as well as religious practices tend to transcendental, sacred meaning, and therefore often subjective due to the fact that by building a strategy of his life one way or another, the person thus also responds to existential, semiotic issues. Globalization has brought in their adjustments by changing the general vector of these practices, influenced by its main trends – individualization, virtualization, mobility and universalization of culture. And here it is worth mentioning Enghelhard postmaterialization with its emphasis on the quality of life, the protection of the rights and freedoms of the individual, tolerance, the orientation of the modern man to self-development, self-realization, life for life, life for themselves, ecologism, etc. Due to the influence of global trends, modifications of practices, variations of life styles, heterogeneity of cultural capitals of actors are increasing. Globalization and processes associated with it endow sociality with new qualities, new vectors. And this has different consequences. For us, the first changes the practice of life design by expanding the spectrum of choice of activities forms, life styles, life

strategies, as well as their intensification and deprivation of social filters in the form of gender, age, social status. Due to the fact that the practices of life-building are becoming more individualistic, subjective, creative, poly-stylistic, often separated from social-traditional life styles, socially necessary scenarios, which, on the one hand, creates a problem and causes social tension, with the second - hides the powerful potential for further transformation of the social system. That is why modern life-building practices are mostly focused on self-employment, not in the context of professional self-realization, in order to generate income, but in the sense of taking on a variety of interesting activities, such as master classes, trainings, trips, clubs of interests, but more so has a leisure and developing character than applied or self-improving. The spread of downshifting practices, the reduction of vertical mobility, the so-called «slow life» and the popularization of practices of «awareness» is due not only to the antithesis of redundancy of alternatives to choice, but also to other factors, in particular the deepening of existential issues for both modern humans and for humanitarian thinking in general, that seems to already have a protective trend – the antithesis to technologization of science and relevant methodologies.

Keywords: *life-style practice; self-improvement; downshifting; awareness-raising practice*

Современные практики жизнеконструирования: векторы трансформации в фокусе глобализационных трендов

Настояща К.В., Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Статья посвящена практикам жизнеконструирования современного человека. В противоположность обычным, традиционным, фоновым практикам, практики жизнеконструирования являются «конструктивными, преобразовательными практиками, то есть обусловлены более индивидуальными контекстами, чем культурными. Вместе с тем эти практики, как и религиозные практики, больше тяготеют к трансцендентным, сакральным смыслам, поэтому часто являются субъективизированными в силу того, что, выстраивая стратегию своей жизни, так или иначе человек тем самым отвечает и на экзистенциальные, смысложизненные вопросы. Глобализация же привнесла в них свои коррективы, изменив общий вектор этих практик, на что повлияли основные ее тренды – индивидуализация, виртуализация, мобильность и универсализация культуры. И здесь следует вспомнить Ингельхардовскую постматериализацию с ее акцентом на качестве жизни, защите прав и свобод личности, толерантности, ориентацией современного человека на саморазвитие, самореализацию, жизнь для жизни, жизнь для себя, экологизм и т. д. Из-за влияния глобальных тенденций увеличиваются модификации практик, вариации жизненных стилей, разнородность культурных капиталов актеров. Глобализация и совокупные с ней процессы наделяют социальность новыми качествами, новыми векторами. И это имеет разные последствия. Для нас, прежде всего, меняет практики жизнеконструирования тем, что расширяет спектр выбора форм деятельности, жизненных стилей, жизненных стратегий, а также их интенсификацию и лишения социальных фильтров в виде пола, возраста, социального положения. Так как практики жизнеконструирования становятся все более индивидуалистическими, субъективными, креативными, полистилистическими, оторванными часто от социально-традиционных жизненных стилей, общественно необходимых сценариев, что, с одной стороны, создает проблему и вызывает социальное напряжение, а с другой – скрывает мощный потенциал дальнейшей трансформации социальной системы. Именно поэтому современные практики жизнеконструирования в основном ориентированы в своей массе на самозанятость не столько в контексте профессиональной самореализации, с целью получения дохода, сколько в смысле занятия разнообразными интересными занятиями: мастер-классами, тренингами, путешествиями, клубами по интересам, что больше, однако, имеет досуговый и развивающий характер, чем прикладной или самосовершенствующий. Распространение практик дауншифтинга, снижение вертикальной мобильности, так называемой «медленной жизни». И популяризация практик «осознанности» обусловлена не только антитезой избыточности альтернатив выбора, но и другими факторами, в частности углублением экзистенциальной проблематики как для современного человека, так и гуманитарного мышления в целом, что кажется уже защитным трендом – антитезой технологизации науки и соответствующим методологиям.

Ключевые слова: *практики жизнеконструирования; самосовершенствование; дауншифтинг; практика осознания*

Актуальність проблеми.

Сучасна людина має можливість, залишаючись вписаною в звичаєву соціальну структуру і буденну повсякденність, обирати стиль життя, далекий від традиційного для цього суспільства і його соціальних груп. І таких маргіналів стає все більше. По суті вони в перспективі почнуть превалювати над звичаєвими соціальними групами, виправдовуючи тезу Белла «що там, де було суспільство, постала культура». Людині сучасній комфортно поєднувати, здавалося б, конфронтаційні життєві стилі, тому що зараз в глобалізаційному мозаїчному полістилізмі це можливо, адже меланж-ефект подібного поєднання не тільки не викличе соціального негативу чи супротиву, а часто принесе її власнику і певні соціальні, репутаційні бонуси, такі як визнання оригінальним, непересічним, сучасним – тим, хто живе повним життям.

Мета статті – проаналізувати особливості сучасних практик життєконструювання, основний вектор їх трансформацій.

Історія питання.

Тема практик життєконструювання дуже близька проблематиці психології і філософії, тому цю тему підіймали ще психологи і філософи, зокрема такі класики, як Е. Фром, Л. Франкл, Е. Берн, Ж. Піаже і т.д., а серед вітчизняних вчених – Б. Кримський, С. Глузман, Л. Сохань, В. Бондаровська, В. Тітаренко, А. Храмова та ін. Серед кола вітчизняних соціологів ця проблематика близька інтересам Л. Бевзенко, О. Злобіної, В. Судакова, Н. Соболевої, І. Мартинюка, А. Ручки, Л. Ази, Л. Малес, А. Мельникова, Ю. Андрієвської і багатьох інших.

Основний зміст.

Культура у спільнотах, які Малколм Уотерс відносить до конвенціональних статусних груп, набуває водночас рис як однорідності, так і розмаїтості. Зокрема, коли мова йде про споживання певних матеріальних благ (товарів, послуг), культура більш однорідна, і навпаки, у таких сферах, як життєві цінності й пріоритети чи організація способу життя вона стає поліваріантною, надаючи індивідам можливість більш широкого вибору [1].

Це призводить до того, що сучасний світ перетворюється на величезний ринок стилів життя, де практики життєконструювання виходять на перший план як практики особистісного вибору життєвих цілей, пріоритетів, інтересів.

В цьому контексті практики життєконстру-

ювання є практиками соціетальними, адже саме вони покликані задовольнити іманентні психічні людини потреби, за В. Судаковим, у захисті, безпеці, справедливості [2]. Практики життєконструювання людина обирає сама. Вони – наслідок її смисложиттєвого вибору, покликання, потягу, зрештою часто це і данина моді, і прояв конформізму. Практики життєконструювання різні, вони здатні детермінувати переоцінку цінностей, зорієнтувати людину на осягнення нових сакральних, трансцендентних сенсів, смислів, часто тому ці практики межові, кордонні, практики, під час яких людина переживає якісь незвичні стани, зміну свідомості. Разом із тим це практики вписані в стратегію життя, його будують, трансформують, формують загальний сценарій долі особистості.

На противагу звичайним, традиційним, фоновим практикам, практики життєконструювання є «конструктивними, перетворювальними практиками, тобто обумовлені більше індивідуальними контекстами, ніж культурними. Вони є інколи досить сміливими і несподіваними для окремої особистості, і тому говорити про повну автоматизованість чи неусвідомлюваність таких практик навряд чи можливо. Їхній вплив здійснюється завдяки виходу за межі повсякденності, по перпендикуляру до неї (як казав М. К. Мамардашвілі) завдяки подоланню стереотипів. Нові перетворювальні практики спочатку сприймаються особистістю як ризиковані і унікальні, але згодом, повторюючись і перевіряючись на популярність та ефективність, наближаються до фонових, повсякденних» – зазначає Титаренко [3, с.18].

Разом із тим ми цілком погоджуємося з дослідницею в тому, що практики життєконструювання, або, як вона їх іменує, перетворювальні практики, «завжди енергозатратні, оскільки ситуації, що їх вимагають, для особистості не є типовими. Вони зазвичай експериментальні та ймовірнісні. Можна сказати, що особистісні практики існують у цьому діапазоні між повсякденністю і екстремальністю. Обумовлені більше індивідуальними контекстами, перетворювальні практики здійснюють свій вплив завдяки їхньому копінг-потенціалу, здатності розв'язання складних і несподіваних життєвих проблем, можливості подолання кризових ситуацій» [3, 21].

Практики життєконструювання є, як ми вже писали, практиками соціетальними і тому мають всі ознаки цієї групи практик. А саме їх характеризуює:

1) Пов'язаність із духовно-культурними потребами і обумовленість цінностями та ідеалами, екзистенціальним вибором тощо.

2) Висока ступінь варіативності (креативності) у відтворенні, індивідуальному виконанні практики.

3) Домінантна роль агента (суб'єкта) у появі і популяризації практики.

4) Функціональна конструюючість, а не відтворювальність (на відміну від чисто вітальних практик).

Разом із тим ці практики, як і релігійні практики, найбільше тяжіють до трансцендентних, сакральних сенсів, тому часто є суб'єктивованими в силу того, що, вибудовуючи стратегію свого життя, так чи інакше людина тим самим відповідає і на екзистенційні, смисложиттєві питання. В цих практиках ми знаходимо не тільки інтерсуб'єктивність, скільки трансперсональність в гіневському розумінні цього слова [4].

Отже, пов'язаність цих практик із цінностями обумовлюється первинно, коли людина робить вибір, приймає рішення відтворювати ці практики чи не відтворювати, саме тоді вона своїм вибором обирає, продукує цінність як етап своїх життєвих задач. Писати вірші чи подорожувати, займатися волонтерством чи благодійністю, відвідувати лекції чи майстер-класи, вчитися вокалу і т. д. – це все приклади практик життєконструювання, які стали наслідком певного смисложиттєвого вибору, ціннісного рішення. Крім того, що ці практики детермінуються, як і всі практики загалом, автентичною культурою, глобалізація привнесла в них свої корективи, змінивши загальний вектор цих практик, на що вплинули основні її тренди – індивідуалізація, віртуалізація, мобільність і універсалізація культури. І тут слід згадати не тільки Інґельхардівську постматеріалізацію з її акцентом на якості життя, захисті прав і свобод особистості, толерантності, орієнтацією сучасної людини на саморозвиток, самореалізацію, життя для життя, життя для себе, екологізмі і т. д. [5]. Але і ще ряд феноменів, згаданих іншими дослідниками – як «колонізація майбутнього», «усвідомленість життя» і сам феномен вивільнення колосального вільного часу і т. д.

Здебільшого всі ці явища у сукупності детерміновані загальноглобалізаційним трендом індивідуалізації (що, зокрема, знаходить прояв і в цінності толерантності, і в таких явищах, як атомізація, синґлізація, занурення в екзистенційні питання, соціальна інтимофобія та інше), що

відповідним чином змінює вектор практик життєконструювання. У Мельникова читаємо: всі ці аспекти дозволяють побачити загальну панораму соціальних змін і соціокультурної модернізації в епоху глобалізації. Тому однією з важливих тенденцій соціальних змін є звільнення природного Я від зверхраціоналізації і страху через різні культурні течії – практики спонтанності, сексуальні свободи, східні релігії і медитація, екзистенціалізм і гуманістична психологія [6, с. 9].

Отже головним є те, що для людини сучасної важливими стають особисті, персональні відчуття, досвід, смисли, її власного життя, реалізація, як перш за все самореалізація. Вектор розвитку із агента в соціум змінив вектор на із соціуму в агента. Людина не стільки віддає суспільству, скільки бере з нього, використовує для себе, споживає, поглинає, накопичує. Специфікою є те, що вона це робить виключно для себе, цінність себе саме для себе, як власне тільки для себе, а не для іншого стає пріоритетною. Це не означає, що люди припиняють спілкуватися, товаришувати, створювати родини, це свідчить про те, що і все це вищеозначене людина робить для себе, шукаючи цінність в собі, для свого розвитку, вдосконалення, якості свого життя і т. д. Звідси і зростання цінності толерантності такої особистості, адже навчившись любити і поважати себе, людина приймає і поважає свободу іншого, якщо, звісно, цей інший власними виявленнями теж не порушує її особисту свободу. Нетолерантність таким чином таврується як девіація, як маркер ретроградності, пережиток.

Адже те, що раніше було традиційною нормою, обов'язковою практикою, потребою виживання, стало лише одним із можливих варіантів, сценаріїв життя, яке людина може обирати. Як то: одружуватися чи ні, працювати чи ні, здобувати освіту чи ні. Кордони соціальних інститутів стали гнучкими, суспільна цензура і мораль вже не зобов'язує, не наполягає, хоча і пропонує, заохочує. Так, практики життєконструювання стають дедалі індивідуалістичнішими, більш суб'єктивними, особистісними, орієнтованими на тотальну, всеохоплюючу толерантність до інакшості, несхожості.

Так як практики життєконструювання стають дедалі більш індивідуалістичними, суб'єктивними, креативними, полістилістичними, відірваними часто від соціально-традиційних життєвих стилів, суспільно необхідних сценаріїв, і важливою особливістю став акцент на саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленні, це часто

ніяк не пов'язується з реальним життям людини, її реальним соціальним статусом і перспективами, що, з одного боку, створює проблему і викликає соціальне напруження, з іншого – приховує потужний потенціал подальшої трансформації соціальної системи.

Сучасна людина не хоче важко працювати і накопичувати, як жили минулі покоління, а хоче жити комфортно і безтурботно тут і зараз. При чому Д. Кампфнер підкреслив наступний парадокс: все більша кількість людей готова обміняти суспільні свободи на індивідуальні. Так, якщо людина знаходить можливість мати високий заробіток, гарні умови життя, подорожувати, дозволяти собі якісні медичні послуги та жити в своє задоволення, то вона все менше бажає втручатися у суспільний простір, виявляти політичні інтереси, обстоювати свободу слова [7].

Парадокс одночасного домінування абсолютно протилежних культурно-соціально тенденцій є, ймовірно, також безпосереднім наслідком більшої індивідуальної свободи, що й зумовлює зростання непередбачуваності, невпорядкованості, непрогнозованості й детермінованості мотиваційних, ціннісних чи поведінкових переваг як окремих індивідів, так і груп. У відносинах між людьми постіндустріальному суспільстві характерними стають тимчасовість і фрагментарність урбаністичних відносин, що відмічається багатьма дослідниками (Т. Альтман, К. Уотерс, У. Бек, Т. Бауман, Ж. П. Бодріяр, Р. Кастельс).

Перефразовуючи Ж. П. Бодріяра, вивільнення надзвичайної великої кількості вільного часу, адже зростання добробуту населення (є можливість витратити більше грошей на споживчі товари, дозвілля і відпустки) і зниження тривалості робочого часу (більше часу для дозвілля) змусило людство придумати парадигму саморозвитку, без чого величезна кількість людей просто не знала б, як себе зайняти. [8]. І в цьому твердженні немає сарказму. Навпаки, таке припущення пояснює чому сучасні практики життєконструювання орієнтовані у своїй масі на самозайнятість не стільки в контексті професійної самореалізації, з метою отримання доходу, скільки у сенсі займання себе різноманітними цікавими заняттями, як майстер-класами, тренінгами, подорожами, клубами за інтересами, що більше, однак, має дозвілєвий і розвиваючий характер, ніж прикладний чи самовдосконалюючий. Освіта протягом життя, безперервна освіта, популярність безкінечних тематичних майстер-класів, щорічне зростання тематично

освітньо-культурних туристичних пропозицій – емпіричні маркери цих тенденцій.

Колись тотальна потреба в безпеці людини 19 і 20 сторіч трансформувалася тепер в «колонізацію майбутнього» (Гідденс), гарантії тотальної безпеки – в гарантії повного комфорту всіх сфер життя, що комерціалізувало модні стилі життя, які покликані зробити існування людини максимально зручним, легким, безпроблемним і разом із цим цікавим, насиченим.

Отже потреба в безпеці трансформувалася в потребу збереження тотального комфорту, який неможливий без комфорту душевного, відсутності деприваційного соціального емоційного клімату. Акцент на комфорті як зручності, легкості, задоволеності і є цінністю боротьби за якість життя як за задоволення, насолоду тут і зараз, в будь-якій країні, в різних культурних умовах, що особливо актуалізується при всезростаючій мобільності.

Таким чином, глобальні тренди мобільності і індивідуалізації, акцентованість сучасної людини на враженнях зробили надзвичайно прибутковою сферу туризму. Саме туризм як бажання мандрувати, бачити світ і таким чином вдосконалювати, розвивати себе став невід'ємною складовою стилів життя сучасної людини. Динаміка розвитку цієї галузі є такою, що вже змушує замислитися екологів щодо впливу величезної кількості авіаперельотів на стратосферу. Вражають і цифри популярності туризму в світі. Так, на сьогодні разом із пасажирськими перевезеннями міжнародний туризм генерує експортний дохід близько 1,5 трлн. дол. – 30% від експорту послуг. За даними Всесвітньої туристичної організації ООН вклад туризму у світовий ВВП становить 10%, а кількість робочих місць, прямо або опосередковано причетних до сфери туризму, – 11%. Прогнози демонструють подальше зростання галузі [9].

Однак на поширення сучасних практик життєконструювання впливає не тільки мобільність та індивідуалізація, але й віртуалізація. Знайомство людей із життям інших через інтернет робить його потужним каналом соціалізації і культурізації. Мінлива та фрагментарна ідентичність сучасної людини вибудовується під впливом різномірної та часом суперечливої інформації в інтернеті [10]. Вплив інтернету здійснюється через практики самоконструювання та через референтні групи, які об'єднуються на базі спільних інтересів або контактів і можуть бути різномірні за віком, статтю, національністю [11]. Людина,

що веде виключно віртуальну активність, практично не існує у реальному світі соціальних взаємодій та веде відлюдкуватий спосіб життя, що сприймається оточуючими як девіація та залежність від інформаційних технологій. У світ реального існування вона залучається через ролі клієнта, якому доставляються товари, замовлені в інтернеті. Такий спосіб існування не є табу, адже для людей з фізичними вадами це є шанс на нормальне існування та соціальну активність. Однак, коли такий спосіб життя починають вести цілком здорові люди, це є девіацією і девіацією, яка, на жаль, поширюється. Людина конструює свій образ, себе в мережі і живе цим віртуальним образом, синтетичною ідентичністю, а то й ідентичностями. Таке конструювання дистанціює людину від реального соціального життя, але для неї воно стає цілком реальним, що вже не є безпечним для психіки.

Також різноманіття форм дозвілля, небувале зростання якості рекреаційних послуг призводять до гіперрозвитку культури дозвілля, в тому числі і в її віртуальних формах (цифрове кіно, анімація, електронна література, комп'ютерні ігри тощо). Симуляція реальності, коли симулякризується не тільки процес творчості, а й твір мистецтва, відтак зникає суб'єктність автора, що розглядається не як регрес у розвитку культури, а радше як досягнення, адже тепер можливість долучитися до створення віртуальних здобутків з'являється у значній кількості користувачів, що впливає на практики життєконструювання, створює нові його форми.

Через те, що інтернет і серіал стали важливою складовою дозвіл'євої повсякденності сучасної людини, вона змінює і свої практики життєконструювання. Зокрема, віртуалізація призвела до створення і поширення в масовій свідомості нових типів сприйняття. Кліпове (фрагментарне) і серіальне мислення мають важливу спільну рису – їх матриця ґрунтується не так на раціональній, як на емоційній основі. Нові типи сприйняття спираються на візуальну комунікацію, на відміну від попередніх типів мислення, що спиралися на вербальні комунікації. І хоча у серіальному мисленні присутня системність, багато в чому схожа з системністю докліпового мислення, серіальне мислення автоматизує сприйняття людини, робить його некритичним, залежним від нав'язаних кліше. Нові форми мислення сприяють появі та розповсюдженню різноманітних технологій маніпулювання свідомістю. Саме вони часто і є джерелом нових життєвих стилів, які людина

переймає, копіює зі зразка, побаченого на екрані.

Якщо особистість орієнтована на творчий синтез, то маємо творчість, науку, відкриття і здобутки, але переважно з класичної праці Е. Фрома, де він поділив людей на два типи (мається на увазі класична вже праця «Мати і бути»), мало що змінилося [12]. Просто накопичення і привласнення тепер триває під гаслами саморозвитку, самовдосконалення, життя для життя, де людина як і раніше найперше шукає насолоду і лише в останню чергу здатна до постійної роботи над собою.

Тому, конструюючи власне життя, сучасна пересічна людина переважно тепер накопичує не машини, нерухомості і грошові знаки, а враження, почуття, досвід, емоції, ідеї, спілкування. В цьому вбачається смисл життя, розуміється як саморозвиток, досвід прикордонних станів і шлях вирішення екзистенційних питань. Подібне накопичення, звісно, є якісно іншим, оскільки здатне змінити людину, однак це відбувається не завжди через те, що далеко не кожна людина хоче змінитися і хоче переосмислювати новий досвід. До того ж перевантаження враженнями, постійний пошук інформації і спілкування часто є нічим іншим, як тією самою втечею від власної внутрішньої порожнечі.

Так, у контексті аналізу функціонування суспільства споживання виникла, зокрема, концепція так званого «надлишкового вибору», яку ще називають «гіпотезою перевантаження вибору», «парадоксом максимізації» або «парадоксом вибору» [13; 14]. Сутність згаданої концепції полягає в тому, що в сучасному суспільстві невпинне зростання числа альтернатив у виборі матеріальних благ, інформації, життєвих і суспільно-побутових практик у парадоксальний спосіб не тільки покращує людське життя, скільки навпаки – погіршує його через неспроможність людини орієнтуватися у надмірних масивах інформації (так зване «інформаційне отруєння», або «інфоксикація»), що, у свою чергу, викликає втому від повсякденного ритму життя і створює негативний емоційний фон. Реагуючи на це, індивіди змушені формувати власні опозиційні стратегії, до числа яких можна віднести «рішення другого порядку» – використання створених раніше звичних норм, що полегшує той чи інший вибір, а також мінімалістичні культурно-соціальні практики дауншифтингу, зниження вертикальної мобільності, так званого «повільного життя» [13; 14].

Однак, на нашу думку, поява цих практик обумовлена не тільки антитезою надлишковості

альтернатив вибору, а й іншими факторами, зокрема поглибленню екзистенційної проблематики як для сучасної людини, так і гуманітарного мислення в цілому, що видається вже захисним трендом – антитезою технологізації науки і відповідним методологіям.

Так, як зазначає Ентоні Гідденс, рефлексивність особистості в епоху пізньої сучасності усе більше стає всепроникною і безперервною, перетворюючись у «рефлекторну історичність», стрижнем якої постає питання використання особистістю щоразу при прийнятті рішень щодо змін свідомого досвіду. Самоідентичність при цьому, як вираз цілісності особистості, ґрунтується на біографічному наративі, який поєднує у собі дискретні життєві події [15].

Л. Вульф у свою чергу виділяє в тенденціях сучасності процес «демократизації трансцендентного», суть якого можна звести до розмивання меж між повсякденним та трансцендентним. Кожен індивід, як вважає вчений, хоча й живе у світі повсякдення, може щоденно опинятися у незліченній кількості інших «світів» через тотальне занурення в реальність, захоплення певними подіями, станами чи якоюсь певною діяльністю. Згадані «нові світи» виникають за умови максимально повної концентрації на якійсь дії: молитві, професійній діяльності, домашній роботі, творчих пошуках тощо. Одним із основних механізмів, що зумовлюють появу різних форм «стану здачі» (Л. Вульф), є виникнення сумнівів індивіда щодо граничних смислів та підвалин власної віри, а наслідок екзистенційної редукції індивіда проявляється у мінімізації раціональних процесів його мислення, що відбуваються мимоволі, активізації його еґо, зростання усвідомлення поточного моменту буття та зосередження його уваги на переживаннях «тут і зараз» [16].

Ентоні Гідденс у зв'язку з цим акцентує нашу увагу на доволі високій ефективності застосування сучасних духовних практик для вирішення дилем, що постають перед індивідами, та задля сприяння їхній самореалізації. Сутність таких духовних практик полягає в максимальній концентрації свідомості та рефлексивності людини на конкретному переживанні дійсності у поєднанні з прагненням досягти найбільшої повноти такого переживання [15].

На думку Мельникова, такий похід узгоджується з новітніми науковими дослідженнями соціокультурних феноменів «усвідомленого суспільства» або «революції усвідомленості».

На його думку, «розвиток усвідомленості» (mindfulness) набув сьогодні риси потужної соціальної тенденції в західних країнах, особливо в США. Її суть полягає в поширенні і інституціоналізації різних секуляризованих технік медитації (наприклад, програма «Практика усвідомленості для зниження стресу» Дж. Кабат-Зінна), а також у зміні стилю і способу життя на підставі таких субкультурних течій, як дауншифтинг, «повільне життя», мінімалізм [6, с. 268].

Описуючи культуру усвідомлення, сучасна наука оперує такими близькими поняттями, як «Веллнес-культура» (Wellness culture) – культура здоров'я, «Селфхелп-культура» (self-help culture) – культура самовдосконалення, «Нью-ейдж-культура» (New age culture) – культура індивідуального світосприйняття в духовних пошуках на фоні «міксу» релігій і технологій, «Терапевтична культура» – культура самообмеження [6, с. 269]. У західних суспільствах внаслідок так званої «революції усвідомленості» (mindfulness), тому вони вже активно переходять із царини субкультурних рухів до сфери загальнодомінуючої культури. Такі практики усе помітніше проявляються в усіх аспектах життя: політиці, економіці, бізнесі, спорті, освіті, мистецтві тощо.

Якщо розглядати «усвідомленість» як практику, можна стверджувати, що її метою є досягнення людиною такого стійкого стану свідомості, якому властиві відмічені Лепенісом Вольфом риси: вихід за рамки упередженості і тотального залучення – перехід у так званий «стан здачі», що, за Л. Вульфом, являє собою парадокс соціалізації, сутність якого – унеможливлення застосування безпосереднього, некатегоріального досвіду соціального буття індивіда [6, с. 268].

Взагалі, звертаючись до концепції усвідомленості, варто згадати, що вона родом із буддистської філософії, однак саме вона стала наріжним елементом ряду відомих, у тому числі клінічних, досліджень на Заході [17]. В цьому сенсі усвідомленість однозначно є інноваційною популярною практикою, детермінованою найперше індивідуалізацією і універсалізацією культури. Ця практика допомагає сягнути стану слухання у мовчанні. Усвідомленість до того ж, що важливо підкреслити, у цілому є саме практикою, а не абстрактним поняттям чи ідеологією [18].

Дуже близькою до усвідомленості, на думку Пахолок О., та їй спорідненою, хоча й не тотож-

ною, є категорія розуміння: заглиблення в причини, наслідки та взаємозв'язки всіх речей [19]. Для того, аби виникло розуміння, ключовими практиками, що мають вирішальне значення, є практики «зупинки» та «відпочинку». Іншими словами, усвідомленість допомагає заспокоїти розум, забезпечуючи своєрідний тайм-аут від дії домінуючих дискурсів, що змушують індивідів перманентно класифікувати та диференціювати свою реальність, тобто перебувати в рамках «дискурсивної раціональності». Практика усвідомленості натомість пропонує залишатися повністю присутнім у тім, що розгортається в даний конкретний момент часу. Вона, отже, культивує слухання у мовчанні [19].

Емпірично популярність цих практик відслідковується зростанням кількості дауншифтерів, що сформувалося в окремий життєвий стиль, інтересом широких кіл населення до різних шкіл саморозвитку, медитаційних практик, розвитку екстрасенсорних здібностей і перетворення руху нью-ейдж на соціальне коло ледь не планетарного масштабу – глобальну ойкумену.

Світ став поліваріантним, мозаїчним, мобільним і гнучким. Це все змінює автентичні практики життєконструювання докорінним чином – робить їх індивідуалістичними, інтенсивними, багатоальтернативними. Сучасна людина конструює тепер своє життя за принципом задоволення, насиченості, комфорту, що дає їй відчуття якості життя, його повноти і водночас захищеності. Розпланованість на роки вперед дає відчуття повного контролю над власним життям, страхові поліси і юридичні гарантії покликані застрахувати від непередбачуваностей і захистити тотальний комфорт, зробити життя комфортабельним. Аналіз цих тенденцій дає підстави стверджувати, що в глобальному масштабі відбувається зрушення від онтичного, есенційних і локалізованих установок співіснування до онтологічних, екзистенційних і

відкритих рівнів соціального життя, втілених у цінностях саморозвитку, усвідомленості і рефлексивності, толерантності, суб'єктивності і ситуаційної етики [6, с. 434].

Висновки

Збільшуються модифікації практик, варіації життєвих стилів, різноманітність культурних капіталів акторів. Глобалізація і сукупні з нею процеси наділяють соціальність новими якостями, новими векторами. І це має різні наслідки. Для нас найперше змінює практики життєконструювання тим, що розширює спектр вибору форм діяльності, життєвих стилів, життєвих стратегій, а також їх інтенсифікацію і позбавлення соціальних фільтрів у вигляді статі, віку, соціального становища. Стрибати з парашутом, займатися дайвінгом, здійснити сходження на Еверест, навчитися пекти меренги, робити прикраси зі шкіри, набити тату, провести тиждень в тибетському монастирі, всиновити дитину і т. д. можна сьогодні незалежно від віку, статі, професії, конфесійної приналежності. Це робить практики життєконструювання надзвичайно інтенсивними, різноплановими, креативними і першочерговими для сучасної людини, адже задоволеність і насиченість життя, як його якість, є тепер пріоритетною перед накопиченням, людина заробляє для того, щоб комфортно жити, а не живе для того щоб заробляти. Принаймні, саме таким вбачається основний вектор трансформацій практик життєконструювання людини сучасної, вектор який змінить і вже змінює й усі інші супутні практики, і найперше – практики зайнятості (робити те, що сприяє розвитку і приносить задоволення), практики споживання (споживати якісне, ексклюзивне, екологічне), освітнянські (вчитися все життя і всьому, що цікаво), дозвіллеві (дозвілля як розвиток і пізнання) і багато іншого, що, однак, видається темою подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Waters M. Modern sociological theory / M. Waters. – London: Sage Publication, 1994. – 344-354.
2. Судаков В. И. Социологическое познание: современные тенденции и стимулы развития / В. И. Судаков. – Днепропетровск: ДГУ, 1995.
3. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних. – Київ: Міленіум, 2014. – 206 с.
4. Ginev D. Social Practices From the Viewpoint of Trans-Subjective Existentialism / D. Ginev // European Journal of Social Theory. – 2014. – Vol. 17. – P. 77-94.
5. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6-32.
6. Мельников А. С. Экзистенциальная социология: проблема идентификации парадигмальной специфики / А. С. Мельников. – Киев, 2018. – 491 с.
7. Кампфнер Дж. Свобода на продажу / Дж. Кампфнер. – М.: Астрель: Corpus, 2012. – 416 с.
8. Бодрийяр Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр. – М.: Республика, 2006.

9. Сколько денег туристы потратят в Украине в 2026 году (обновлено). – Режим доступа: <https://delo.ua/lifestyle/skolko-deneg-turisty-potratjat-v-ukraine-v-2026-godu-329127/>
10. Андрієвська Ю. Д. Приватність як соціокультурний феномен: дис... канд. соц. наук / Ю. Д. Андрієвська. – Київ, 2016. – 185 с.
11. Соболева Н. И. Мировоззрение и жизненный выбор личности / Н. И. Соболева. – Киев: Наукова думка, 1989.
12. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М.: АСТ Москва, 2009.
13. Rosenthal E. The Era of Choice: The Ability to Choose and Its Transformation of Contemporary Life / E. Rosenthal. – Cambridge: MIT Press, 2005.
14. Schwartz B. The Paradox of Choice: Why More is Less / B. Schwartz. – New York: Ecco, 2004.
15. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М.: Академический проект, 2003. – 235 с.
16. Wolff K. What it Contains / K. Wolff. – Boston: Lexington Books, 2002.
17. Turner B. Medical Power and Social Knowledge / B. Turner, C. Samson. — London: Sage, 1995. – 273 p.
18. Wong Y. Knowing Through Discomfort: A Mindfulness-based Critical Social Work Pedagogy / Y. Wong // Critical Social Work. – 2004. – Vol. 5. – № 1.
19. Пахолок О. О. Стиль життя, орієнтований на здоров'я, як комунікативна практика / О. О. Пахолок // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: теорія, методика, методи». – 2013. – № 30. – С. 54-57.

REFERENCES

1. Waters, M. (1994). **Modern sociological theory**. London: Sage Publication.
2. Sudakov, V.I. (1995). **Sociologicheskoe poznanie: sovremennye tendencii i stimuly razvitiya** [Sociological knowledge: current trends and development incentives]. Dnepropetrovsk: DGU [in Russian].
3. Tytarenko, T.M., Kochubeinyk, O.M., & Cheremnykh, K.O. (2014). *Psyhholohichni praktyky konstruiuvannia zhyttia v umovakh postmodernoi sotsialnosti* [Psychological practices of constructing life in conditions of postmodern sociality]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
4. Ginev, D. (2014). Social Practices From the Viewpoint of Trans-Subjective Existentialism. *European Journal of Social Theory*, 17, 77-94.
5. Ingelhart, R. (1997). Postmodern: menjajushhiesja cennosti i izmenjajushhiesja obshhestva [Postmodern: Changing Values and Changing Societies]. *Politicheskije issledovanija*, 4, 6-32 [in Russian].
6. Mel'nikov, A.S. (2018). *Jekzistencial'naja sociologija: problema identifikacii paradigmal'noj specifiky* [Existential sociology: the problem of identifying paradigmatic specificity]. Kiev [in Russian].
7. Kampfner, Dzh. (2012). *Svoboda na prodazhu* [Freedom for sale]. Moscow: Astrel': Corpus [in Russian].
8. Bodrijar, Zh. (2006). *Obshhestvo potreblenija* [Consumer Society]. Moscow: Respublika [in Russian].
9. *Skol'ko deneg turisty potratjat v Ukraine v 2026 godu (obnovleno)* [How much money tourists will spend in Ukraine in 2026 (updated)]. Retrieved from: <https://delo.ua/lifestyle/skolko-deneg-turisty-potratjat-v-ukraine-v-2026-godu-329127/> [in Russian].
10. Andriievska, Yu.D. (2016). *Pryvatnist yak sotsiokulturnyj fenomen* [Privatization as a socio-cultural phenomenon]. *Candidate's thesis*. Kyiv
11. Soboлева, N.I. (1989). *Mirovozzrenie i zhiznennyj vybor lichnosti* [The worldview and life choice of a person]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
12. Fromm, Je. (2009). *Imet' ili byt' [To have or to be]*. Moscow: AST Moskva [in Russian].
13. Rosenthal, E. (2005). *The Era of Choice: The Ability to Choose and Its Transformation of Contemporary Life*. Cambridge: MIT Press.
14. Schwartz, B. (2004). *The Paradox of Choice: Why More is Less*. New York: Ecco.
15. Giddens, Je. (2003). *Ustroenie obshhestva: Ocherk teorii strukturacii* [The Disposition of Society: Outline of the Theory of Structuration]. Moscow: Akademicheskij proekt [in Russian].
16. Wolff, K. (2002). *What it Contains*. Boston: Lexington Books.
17. Turner, B., & Samson, C. (1995). *Medical Power and Social Knowledge*. London: Sage.
18. Wong, Y. (2004). Knowing Through Discomfort: A Mindfulness-based Critical Social Work Pedagogy. *Critical Social Work*, 5 (1).
19. Pakholok, O.O. (2013). *Styl zhyttia, orijentovanyi na zdorovia, yak komunikativna praktyka* [A lifestyle oriented towards health as a communicative practice]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho un-tu im. V. N. Karazina. Serija «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: teoriia, teoriia, metody»*, 30, 54-57 [in Ukrainian].

Настояща Катерина Василівна

Докторант, кандидат соціологічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, Київ, вул. Володимирська, 64/13

Email: kvitka2155@gmail.com

Nastoiashcha Kateryna

Doctorate, PhD in Sociology, associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
64/13, Volodymyrska Str., 01601, Kyiv, Ukraine

Цитування: Настояща К. В. Сучасні практики життєконструювання: вектори трансформацій у фокусі глобалізаційних трендів / К. В. Настояща // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 31-39.

Citation: Nastoiashcha, K.V. (2018). Suchasni praktyky zhyttiekonstruiuvannia: vektory transformatsii u fokusi hlobalizatsiinykh trendiv [Modern life-design practices: vectors of transformations in the focus of globalization trends]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 31-39.

Стаття надійшла / Article arrived: 07.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 13.11.2018

Протести і мода в сучасному суспільстві: політологічний вимір

Воронкова А. І., Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

Стаття присвячена проблемі політологічного вивчення зв'язку протестів і моди в сучасному суспільстві.

Розглянуті класичні та сучасні теоретичні підходи до дослідження протестних настроїв і форм їх вираження. Встановлено, що найчастіше протест розглядають у контексті вивчення колективної поведінки / дії, суспільних / соціальних рухів або різних форм політичної участі / активності.

Визначені поняття політичної участі і політичного протесту у сучасному політологічному дискурсі.

В статті модо пропонується розглядати як складно структурований феномен, що, з одного боку, визначається нововведенням (виокремленням, індивідуалізацією), а з іншого – наслідуванням (масовим розповсюдженням, соціальним вирівнюванням).

Проаналізовано варіанти взаємодії моди та протестних настроїв у умовах наростаючої мобільності. З'ясовано, що мода одночасно, з одного боку, активізує безпосередніх учасників уже існуючих протестних акцій, а з іншого – поповнює кількість їх прихильників завдяки так званій «пасивній складовій».

Виявлено, що поширення протестних настроїв веде як до конструктивних дій, до виникнення легітимних соціальних рухів і організацій, так і до деструктивних форм вираження колективної поведінки. В зоні більшого ризику знаходяться підлітки, які є найактивнішими учасниками як мітингів, так і бунтів, завдяки яким може розповсюджуватись антисоціальна поведінка в суспільстві.

Встановлено, що взаємодія моди та протестних настроїв у мобільному суспільстві представлена двома варіантами – «мода в протестах», що характеризується присутністю в них модних символів, та постійне виникнення й поширення різних акцій незгоди, викликаних акцентом уваги на так званих «модних проблемах».

Ключові слова: протестні рухи; протестні настрої; політичні протести; акції протесту

Protests and fashion in modern society: political science

Voronkova A. I., G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

The article is devoted to the problem of the studying of fashion and protests in the modern society.

Within the work some classical and modern theoretical methods of the regarding of protests and the forms of their realization are viewed. It is stated that in the most cases a protest is studied with the observing of either common behavior or actions, public or social movements, or various ways of political involving and participating.

Also, there the terms of 'political participating' and 'political protest' are differentiated in the modern political discourse.

As a matter of fact, in the article it is proposed to consider 'fashion' as a complicated structured phenomena that, on one hand, is an innovation (an individualization) and, on the other hand, an inheritance (a massif dissemination, a social equalization).

Likewise, there are analyzed possible variations of cooperation between fashion and protests under conditions of the progressing mobility. Hence, it is decided that fashion stimulates participants of actual protests and, at the same time, expands their number with so-called 'passive component'. For example, the black color has united the most spectacular representatives of the cinema regarding one problem that is connected with the Golden Globe Film Festival. However, such a massif dissemination of the black dress-code could have made all the guests of the festival accept the common idea.

So, it is concluded that the dissemination of protests causes the appearance of legitimate social movements and organizations, as well as destructive modes of common behavior. In the light of above mentioned, it should be stressed that teenagers are in the group of the most possible risk who are very active participants of meetings, tumults that provoke the spreading of antisocial behavior in the society.

In addition, in the article is proclaimed the idea that the cooperation between fashion and protests in the modern mobile society is presented by two variants. They are 'fashion in protests' that is characterized by the presence of fashion symbols in any protest and 'fashion problems' that occur constantly.

As for the first variant, a certain list of examples can be proposed: individual demarches, group and collective

actions that expect their popularization in the entire society (or, at least, in some of its parts). Protest practices prove that this popularization is based on the transformed classical scheme of the existence and functioning of culture in the society (for example, the appearance of fashion symbols such as the orange color during the events in Ukraine in 2004).

As for the second variant, we can suggest as an example the fact that at the end of the XXth century and at the beginning of the XXIst century were widely discussed problems of humans' and parents' rights, the support of healthy life style and etc. For this reason, there were the Movement for humans' rights, the Movement for parents' rights, the Life Without Drogues Movement, the Eco Food Movement and many others.

Keywords: *political protests, protest intentions, protest movements, protest actions*

Протесты и мода в современном обществе: политологическое измерение

Воронкова А. И., Харьковский национальный педагогический университет им. Г.С. Сковороды

Статья посвящена проблеме политологического изучения связи протестов и моды в современном обществе.

Рассмотрены классические и современные теоретические подходы к исследованию протестных настроений и форм их выражения. Установлено, что чаще всего протест рассматривают в контексте изучения коллективного поведения / действия, общественных / социальных движений или различных форм политического участия / активности.

Определены понятия политического участия и политического протеста в современном политологическом дискурсе.

В статье моды предлагается рассматривать как сложно структурированный феномен, что, с одной стороны, определяется нововведением (выделением, индивидуализацией), а с другой – подражанием (массовым распространением, социальным выравниванием).

Проанализированы варианты взаимодействия моды и протестных настроений в условиях нарастающей мобильности. Выяснено, что мода одновременно, с одной стороны, активизирует непосредственных участников уже существующих протестных акций, а с другой – пополняет количество их сторонников, благодаря так называемой «пассивной составляющей».

Выявлено, что распространение протестных настроений ведет как к конструктивным действиям, к возникновению легитимных социальных движений и организаций, так и к деструктивным формам выражения коллективного поведения. В зоне большого риска находятся подростки, которые являются самыми активными участниками как митингов, так и бунтов, благодаря которым может распространяться антисоциальное поведение в обществе.

Установлено, что взаимодействие моды и протестных настроений в мобильном обществе представлено двумя вариантами – «мода в протестах», характеризующийся присутствием в них модных символов, и постоянное возникновение, и распространение различных акций несогласия, вызванных акцентом внимания на так называемых «модных проблемах».

Ключевые слова: *протестные движения; протестные настроения; политические протесты; акции протеста*

Постановка проблемы.

Для розвитку сучасного суспільства, яке визначається дослідниками досить широко й багатогранно, від «інформаційного» (за Д. Беллом) до «мобільного» (за Дж. Уррі), характерна ціла низка тенденцій, серед яких домінує наростання рівня соціальної напруженості й конфліктності. Одним з основних показників останнього процесу виступає політичний протест. Збільшення кількості протестних рухів і групових виступів по всьому світу, від боротьби проти поширення ядерної погрози до масових заяв про неприпустимість сексуальної дискримінації (харасменту), природно

викликають пильну увагу світової громадськості й вимагають всебічного аналізу з боку наукового співтовариства.

Аналіз досліджень і публікацій.

В історії соціально-політичних наук можна умовно виокремити два періоди вивчення протестних настроїв і форм їх вираження:

– перший (з середини XIX ст. до середини XX ст.), орієнтований переважно на розгляд проблем робочого руху;

– другий (з кінця 60-х років XX ст. по теперішній час), налаштований на аналіз так званих «нових соціальних рухів» – від боротьби за мир до виступів за рівні права сексуальних меншостей.

Перший період презентований закордонними дослідженнями від К. Маркса та Ф. Енгельса до М. Корнфорта, другий – від А. Турена та Н. Сметзера до Р. Дарендорфа. Серед вітчизняних дослідників проблемами нових соціальних рухів активно займаються В. Барабаш, Н. Бусова, Л. Камінська, А. Матвійчук, О. Пилипенко та ін.

Слід зазначити, що в сучасному політологічному дискурсі зростає кількість досліджень, орієнтованих на вивчення тих або інших елементів політичної реальності в контексті активного звертання до категорій або понять традиційних для інших соціально-гуманітарних наук. Одним з останніх виступає концепт «мода».

Мета дослідження – розглянути з позиції політологічного аналізу взаємозв'язок, що існує між соціально-політичними феноменами політичного протесту та моди в умовах сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу.

Протест як категорія політологічного аналізу є маловивченою в сучасній політичній науці. Отже політичний протест не став самостійним предметом дослідження представників політологічного співтовариства. Найчастіше його розглядають у контексті вивчення колективної поведінки / дії суспільних / соціальних рухів або різних форм політичної участі / активності.

З позиції теорії колективної дії / поведінки, наприклад, Дж. Школьника, протест – це форма політичної боротьби, у якій беруть участь політично свідомі особистості, незадоволені функціонуванням існуючої в суспільстві політичної системи. Ці члени суспільства вибирають масові, як правило, агресивні дії в умовах, коли вже недоступні санкціоновані з боку суспільства засоби вираження політичних позицій [16].

У межах вивчення соціальних / суспільних рухів протест пропонується розглядати як один із видів цього феномена (тобто як організовані колективні зусилля, що сприяють або перешкоджають соціальним змінам [10, с. 607]). Наприклад, згідно із твердженнями Н. Сметзера, «усі соціальні рухи починаються з почуття невдоволення існуючим соціальним устроєм. Це почуття обумовлене двома причинами: по-перше, об'єктивними подіями й ситуаціями, по-друге, критеріями, еталонами, на основі яких люди їх оцінюють» [10, с. 607].

У сучасному політологічному дискурсі політична участь розглядається насамперед:

– як «дії, до яких вдаються пересічні громадяни, намагаючись впливати на прийняття вла-

дою політичних рішень або на вибір політичних лідерів на будь-якому рівні політичного життя (місцевому чи загальному)» [8, с. 142]. З цих позицій протест можна розглядати як активну, свідому, організовану, конструктивну / деструктивну, пряму політичну дію будь-якого громадянина країни [8, с. 141-143];

– як «залучення членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин» [7, с. 513]. Це залучення розглядається як пасивне та активне, добровільне та примусове, традиційне та інноваційне, легітимне та нелегітимне. Відтак, протест може інтерпретуватися як вище зазначені дії у форматі страйків, масових кампаній громадської непокори та революцій [7, с. 513].

У цілому, в сучасній енциклопедичній і довідковій літературі політологічної спрямованості під політичним протестом найчастіше пропонується розуміти одну «з форм вияву незгоди окремої особи чи певної соціальної спільноти з пануючим політичним курсом або рішенням вищих органів влади в державі (законодавчих, виконавчих, судових), а також стосовно тих чи інших соціальних явищ, політичних дій» [7, с. 569].

При цьому стверджується, що з метою подолання негативних, на погляд протестуючих, суспільних явищ протест може проходити або «у законодавчо визнаних (легітимних) формах, тобто таких, що є невід'ємною частиною прав і свобод людини, і екстремістських (нелегітимних) формах». «У першому випадку, підкреслює Н. Осипова, – політичний протест реалізується через використання свободи слова, друку, зборів, мітингів, страйків, вуличних процесій і демонстрацій. У другому – він виливається в акції, що виходять за межі, передбачені конституцією, наприклад, у різні форми громадянської непокори» [7, с. 569].

У сучасному науковому дискурсі концепт «мода» найбільш часто використовується і, відповідно, більш всебічно проаналізований у системі соціологічних знань.

Так, представники американської соціології вивчають моду як складний соціально-психологічний феномен, який формує як індивідуальну, так і колективну поведінку членів сучасного суспільства; французької – як соціально-культурне явище, що впливає на функціонування усіх сфер життєдіяльності особистості; німецької – як «одну з багатьох форм життя (Г. Зіммер), за допомогою яких тенденція до соціального вирівнювання

поєднується з тенденцією до індивідуальних відмінностей, що починають активно взаємодіяти за умов становлення та розвитку капіталістичного суспільства (В. Зомбарт)» [2, с. 72].

Тобто, в цілому моді пропонується розглядати як складно структурований феномен, що, з одного боку, визначається нововведенням (виокремленням, індивідуалізацією), а з іншого – наслідкуванням (масовим розповсюдженням, соціальним вирівнюванням).

Слід зазначити, що для досягнення мети статті необхідно уточнити й зміст концепту «сучасне суспільство». У даному контексті пропонується сучасне суспільство розглядати як структурне утворення мобільного типу (за Дж. Уррі). Перше припускає, що це утворення становлять національна держава, культура й громадянське суспільство [12]. Друге – що для суспільства такого типу характерно швидке переміщення людей і об'єктів, постійний рух ресурсних потоків [13]. Із цього випливає, що в умовах функціонування суспільства мобільного типу всі взаємозв'язки й взаємозалежності між різними явищами й процесами активізуються та стають більш інтенсивними. Взаємодія моди і протесту не є виключенням, оскільки в трикомпонентній структурі сучасного суспільства перший феномен є частиною його культурної складової, а другий – одночасно елементом національної держави й громадянського (за Дж. Уррі).

Відтак, із позиції політологічного аналізу взаємозв'язок, що існує між соціально-політичними феноменами політичного протесту та моди в умовах становлення сучасного суспільства мобільного типу, можна представити в такий спосіб.

Аналіз соціально-політичних практик вираження протестних настроїв із кінця 60-х років ХХ ст. свідчить, що взаємодію моди й протесту представлено двома варіантами – «мода в протестах», що характеризується присутністю в них модних символів, та «мода на протести», які виникають навколо модної проблеми, тобто «мода стає мовою активістів і зброєю протесту» [6].

Яскравим історичним прикладом першого варіанта взаємодії моди й протестних настроїв можна розглядати рух хіпі в 1964–1972 роках, основним гаслом якого був пацифізм: ненасильство й миролюбство, відмова від військової служби, протест проти воєнних дій (і, насамперед, США у В'єтнамі). Зачіски, одяг і атрибути представників цього руху стали «розпізнавальним знаком» і модними символами для багатьох

інших акцій непокори в багатьох країнах світу – довге волосся; намисто з декількох низок ниток; прикраси з монеток, «фенічки» з бісеру; пов'язки на чоло, розшиті бісером; саморобні речі, виконані зі шматочків тканини; сині джинси, прикрашені бісером, бахромою, шкірою, розписані картинками; довгі квітчасті спідниці, так званий «ксивник» – маленька нагрудна сумка для документів [3].

Із сучасної практики прикладом прояву моди в протестних акціях можна розглядати чорний колір убрань на масових заходах світового шоу-бізнесу або рожеві шапки на флешмобах у різних штатах Америки.

В останній час totalblack став дрес-кодом декількох престижних заходів. Так, на 75 церемонію вручення премії «Золотий глобус» у січні 2018 року зірки вийшли на червону доріжку в чорних сукнях, у такий спосіб виразивши свій протест проти насилля над жінками та дискримінації за статевою ознакою в кіноіндустрії. «Чорні сукні були жестом підтримки постраждалих, а деякі зірки навіть прийшли на церемонію з жінками-активістками у якості супутниць» [5].

Чорними сукнями зірки намагалися звернути увагу на проблему харасменту, і на червоній доріжці відповідали на запитання журналістів не лише про те, в який із брендів вони одягнуті, а, нарешті, зробили акцент на дійсно важливих темах. «Акторки, які одяглися у чорне, пояснювали вибір тим, що церемонія червоній доріжці не має бути лише фешн-шоу, вона має стати проявом солідарності» [15].

Слід зазначити, що після закінчення церемонії 34 чорні сукні були продані для допомоги фонду боротьби з харасментом Time's Up [15].

Згодом, траурні сукні знов з'явилися на червоній доріжці. Вже у лютому 2018 року на кінопремію BAFTA зірки знову вдягнулись у чорне. «В цьому році організатори ускладнили і без того непросту задачу, висловивши надію, що сукні жіночої половини не тільки будуть відповідати дрес-коду blacktie, але і в прямому сенсі слова будуть black – в знак протесту проти харасменту та підтримки руху Time's Up» [9].

Щодо рожевих шапок, то після виборів у президенти США Д. Трампа протести пройшли не лише всією Америкою – від Нью-Йорка до Сієтла, а й великими містами інших держав, бо «дискримінація – не лише американська проблема, це глобальна проблема» [11]. Особливістю, що відрізняла ці протести, стали рожеві шапки мітингувальників як символ рівних прав не лише

жінок, а також «людей усіх гендерів, рас, культур, політичних вподобань і походжень», і отримали назву «Жіночий марш» [11].[†]

«Мета «Жіночого маршу» – привернути увагу до прав жінок, які, як вважають активісти, опинилися під загрозою за нової американської адміністрації» [11].[†]

Слід підкреслити, що рожевий колір не перший раз стає протестним в історії акцій громадянської непокорі. «З естетичної точки зору, рожевий – колір винятковий, і переплутати його з чимось іншим неможливо. І навіть незважаючи на те, що його культурні значення змінювалися з часом, цей колір та його відтінки зайняли міцне місце в моді, політичних рухах та соціології», тобто він перетворився з «простої абстрактної характеристики електромагнітного випромінювання в дуже конкретні соціальні ярлики» [3].

Другий варіант взаємодії моди та протестних настроїв у мобільному суспільстві припускає постійне виникнення й поширення різних акцій незгоди, викликаних акцентом уваги на так званих «модних проблемах».

Наприкінці 60-х – початку 70-х років ХХ ст. це призвело до появи таких соціальних рухів, як Рух за права сексуальних і гендерних меншин, Рух зелених, Рух за без'ядерний світ, Рух за сексуальну свободу та ін.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. у модні проблеми перетворюються, наприклад, питання прав чоловіків і батьків, підтримка здорового способу життя і т. д., у результаті з'являються Рух за права чоловіків, Рух за права батьків. Рух «Життя без наркотиків», Рух за екологічно чисту їжу і т. ін.

Висновки.

Узагальнюючи варіанти взаємодії моди та протестних настроїв в умовах наростаючої мобільності (за Дж. Уррі), можна прийти до таких висновків.

По-перше, мода (виходячи із двоїстої природи свого функціонального потенціалу: виокремлення – масове розповсюдження) одночасно, з одного боку, активізує безпосередніх учасників уже існуючих протестних акцій, а з іншого – поповнює кількість їх прихильників завдяки так званій «пасивній» складовій. Наприклад, як було зазначено вище, чорний колір допоміг об'єднатися провідним представникам світової кіноіндустрії навколо проблеми, яка близька багатьом гостям кінофестивалю «Золотий глобус». Але на Інтернет ресурсах існує також альтернативна точка зору, ніби «масовість чорного дрес-коду в деякому сен-

сі нав'язала позицію всім присутнім», «багато хто вбрався в траурний колір лише для того, щоб не потрапити в новини як знаменитість, що не підтримала рух проти харасменту» [5].

По-друге, активізація модою поширення протестних настроїв веде як до конструктивних дій (від одиничних акцій незгоди до масових рухів непокорі) – до виникнення легітимних соціальних рухів і організацій, так і до деструктивних форм вираження колективної поведінки. Наприклад, наприкінці 60-х років ХХ ст. у США утворився Рух чорних пантер (в основі формування перебувала модна проблема надання рівних прав і свобод із білим населенням країни представникам його темношкірої частини), що стверджує, що воєнні дії можна зупинити тільки за допомогою відповідних аналогічних засобів. Або інший приклад, відомий західний дизайнер грузинського походження Демна Гвасалія, на показі бренду Vetements весна – літо 2019 у Парижі показав колекцію, засновану на АУЕ естетиці (мається на увазі тюремний статут і так звана «блатна» романтика).

Автора на створення колекції надихнули спогади його дитинства, що проходило у радянській Грузії, і мода 90-х років на пострадянському просторі. Одяг прикрашали написи з нецензурною лексикою написані кирилицею, зображеннями В. Цоя, також на одязі була присутня імітація кримінальних татуювань з зображенням куполів і зірок [4].

Попередньо задумом автора, ймовірно, була позитивна ідея, популяризація у світі історичних подій, хоч і через моду (модні покази і трансляція одягу зірками (серед яких і Ріана), які обрали цю марку), і яка має важливе значення для недопущення військового конфлікту в подальшому. Та на території пострадянського простору такі моделі одягу частиною населення сприймаються як заклик до протиправних дій. При цьому загальном АУЕ естетика несе негатив. «Скорочену назву «АУЕ» розшифровують як «арештантський уклад єдиний», та таким чином позначають себе звільнені кримінальники (особи, що відсиділи)» [1]. Вона, безперечно, впливає на розвиток підлітків, має розповсюдження через соціальні мережі, що пропагують воровську ідеологію. В зоні більшого ризику тут знаходяться міста, в яких є виправні колонії. Підлітки є найактивнішими учасниками як мітингів, так і бунтів, завдяки яким може розповсюджуватись антисоціальна поведінка в суспільстві.

По-третє, в умовах мобільного суспільства

не тільки мода прискорює та змінює формат вираження протестних відносин, але й сам протест розбудовує життєвий простір і структуру цього елемента соціально-політичної реальності. Наприклад, будь-які індивідуальні акції, групові й колективні дії припускають і вимагають своєї популяризації у всьому суспільстві (або в його певних частинах). І, як свідчать протестні практики, ця популяризація ґрунтується на трансформованій «класичній» схемі існування та функціонування культури в суспільстві (напри-

клад, за Г. Тардом) – виникнення модних символів (наприклад, помаранчевого кольору під час подій 2004 року в Україні) – їх адаптація в життєвому просторі протесту (закріплення кольору через предмети одягу, аксесуари і т. ін.) – формування модної тенденції у всьому суспільстві, незалежно від розвитку ситуації, що викликала появу цих елементів моди (використання у всіх наступних виборчих кампаніях в Україні кольорової багатопрофільної (від прапора до одягу) складової.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. «АУЕ» в Україні: хто і як тяне молодь в кримінал. – Режим доступу: <https://vesti-ukr.com/strana/244168-aue-po-ukrainski>
2. Воронкова А. І. Мода у контексті сучасних соціологічних досліджень / А. І. Воронкова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2016. – № 4. – С. 69-73.
3. История, мода и политика: как розовый цвет стал «женским». – Режим доступа: https://update.com.ua/likbez_tag925/istoriia-moda-i-politika-kak-rozovyi-tsvet-stal-zhenskimi_n3257.
4. Купола, звёзды и «век воли не видать». Vetements устроил в Париже АУЕ-показ, и он понравился не всем. – Режим доступа: <https://medialeaks.ru/0207mav-aue-fashion/>.
5. Золотой глобус 2018: итоги церемонии. От черных платьев до президентской речи Опры Уинфри. – Режим доступа: <https://vertigo.com.ua/about-golden-globe-2018/>.
6. Образ дня: Наоми Кэмпбелл и Кейт Мосс в плащах с логотипами Louis Vuitton. – Режим доступа: <https://officiel-online.com/news?id=9874>
7. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко. – 2-е вид., доп. і перероб. – Київ: Генеза, 2004. – 736 с.
8. Колодій А. Політологія. Книга перша: Політика і суспільство; Книга друга: Держава і політика / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Косміна, В. Харченко. – 2-е вид., перероб. та доп. – Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 664 с.
9. Почему черные платья ВАФТА оказались лучше черных платьев «Золотого глобуса». – Режим доступа: <http://www.marieclaire.ru/moda/pochemu-chernye-platy-bafta-okazalis-luchshe-chernyih-platev-zolotogo-globusa/>.
10. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
11. Сотні тисяч вийшли на «Жіночий марш» у Вашингтоні. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-38705763>.
12. Урри Дж. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия / Дж. Урри. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 336 с.
13. Урри Дж. Мобильности / Дж. Урри. – М.: «Праксис», 2012. – 576 с.
14. Хиппи: дети цветов. История движения. – Режим доступа: <http://port2all.dp.ua/pozitiff/29653-hippi-deti-cvetov.-istorija-dvizhenija.html>.
15. Чорні сукні з церемонії «Золотий глобус» продадуть заради жертв секс-домогань. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/18/228542/>.
16. Scolnick J. The Politics of Protest / J. Scolnick. – N.-Y.: Simon & Schuster, 1969. – 419 p.

REFERENCES

1. «AUE» v Ukraine: kto i kak tianet molodezh v kriminal [«AUE» in Ukraine: who and how pulls young people into crime]. Retrieved from: <https://vesti-ukr.com/strana/244168-aue-po-ukrainski> [in Russian].
2. Voronkova, A.I. (2016). Moda u konteksti suchasnykh sociologichnykh doslidzhenj [Fashion in the context of the most important sociological studies]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 4, 69-73 [in Ukrainian].
3. Istoriia, moda i politika: kak rozovyi tsvet stal «zhenskimi» [History, fashion and politics: how pink became «feminine»]. Retrieved from: https://update.com.ua/likbez_tag925/istoriia-moda-i-politika-kak-rozovyi-tsvet-stal-zhenskimi_n3257 [in Russian].
4. Kupola, zvezdy i «vek voli ne vidat». Vetements ustroil v Parizhe AUE-pokaz, i on ponravilsia ne vsem [Vetements hosted an AUE show in Paris, and not everyone liked it]. Retrieved from: <https://medialeaks.ru/0207mav-aue-fashion/> [in Russian].
5. Zolotoi globus 2018: itogi tseremonii. Ot chernykh platev do prezidentskoi rechi Opry Uinfri [Golden Globe 2018: ceremony results. From black dresses to the presidential speech of Oprah Winfrey]. Retrieved from: <https://vertigo.com.ua/about-golden-globe-2018/> [in Russian].
6. Obraz dnia: Naomi Kempbell i Keit Moss v plashchakh s logotipami Louis Vuitton [Image of the day: Naomi Campbell and Kate Moss in cloak with Louis Vuitton logos]. Retrieved from: <https://officiel-online.com/news?id=9874> [in Russian].
7. Horbatenko, V.P. (ed.). (2004). *Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk* [Polycological encyclopedic vocabulary]. 2nd ed. rev. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
8. Kolodii, A., Klymanska, L., Kosmyna, Ya., & Kharchenko, V. (2003). *Politolohiia. Kn. Persha: Polityka i suspilstvo; Kn. Druha: Derzhava i polityka* [Political science. B. First: Politics and Society; B. Second: State and politics]. 2nd ed. rev. Kyiv: Elha, Nika-Tsentr [in Ukrainian].

9. *Pochemu chernye platia BAFTA okazalis luchshe chernykh platev «Zolotogo globusa»* [Why BAFTA black dresses turned out to be better than Golden Globe black dresses.]. Retrieved from: <http://www.marieclaire.ru/moda/pochemu-chernyie-platya-bafta-okazalis-luchshe-chernyih-platev-zolotogo-globusa-/> [in Russian].
10. Smelzer, N. (1994). *Sotsiologiya* [Sociology]. Moscow: Feniks [in Russian].
11. *Sotni tysyach vyishly na «Zhinochyj marsh» u Vashyngtoni* [Hundreds of thousands went to the «Women's March» in Washington]. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-38705763> [in Ukrainian].
12. Urri, Dzh. (2012). *Sotsiologiya za predelami obshchestv: vidy mobilnosti dlia XXI stoletiya* [Sociology beyond societies: mobility for the twenty-first century]. Moscow: Izd. dom Vyshei shkoly ekonomiki [in Russian].
13. Urri, Dzh. (2012). *Mobilnosti* [Mobilities]. Moscow: «Praksis» [in Russian].
14. *Khippi: deti cvetov. Istoriya dvizheniya* [Hippie flower kids. The history of the movement]. Retrieved from: <http://port2all.dp.ua/pozitiv/29653-khippi-deti-cvetov.-istoriya-dvizheniya.html> [in Russian].
15. *Chorni sukni z ceremoniji «Zolotyj globus» prodadut zarady zhertv seks-domaghanj* [Black dresses from the Golden globe ceremony will be sold to help victims of sexual harassment]. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/18/228542/> [in Ukrainian].
16. Scolnick, J. (1969). *The Politics of Protest*. New York: Simon & Schuster.

Воронкова Анастасія Ігорівна

Аспірант

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди
61000, м. Харків, вул. Валентинівська, 2

Voronkova Anastasia

Post-graduate student

G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
2, Valentynivska Str, Kharkiv, 61000, Ukraine

Email: vadnikolenko1983@gmail.com ORCID: 0000-0001-6730-0938

Цитування: Воронкова А. І. Протести і мода в сучасному суспільстві: політологічний вимір / А. І. Воронкова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21., № 11. – С. 40-46.

Citation: Voronkova A. I. (2018). *Protests i moda v suchasnomu suspilstvi: politologichnyi vymir* [Protests and fashion in modern society: political science]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(11)*, 40-46.

Стаття надійшла / Article arrived: 08.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 14.11.2018

Організація дозвіллевих практик студентської молоді в умовах закладів вищої освіти

Ташкінова О.А., Калініна А.О., Приазовський державний технічний університет

У статті проаналізовано особливості організації дозвіллевих практик студентської молоді в умовах закладів вищої освіти. Зазначено, що організація дозвілля здобувачів вищої освіти є важливим завданням в умовах сучасного розвитку суспільства. Сучасна студентська молодь розглядається як важливий ресурс успішного розвитку нашої держави. Підкреслюється, що важливість якості та змісту дозвілля молоді зумовлена тим, що найчастіше вони час дозвілля присвячують в основному спілкуванню в молодіжних компаніях, групах однолітків, соціальних мережах. Створюється певна молодіжна субкультура, яка може або позитивно, або негативно вплинути на розвиток особистості. Звертається увага, що саме заклади вищої освіти мають стати одними із основних суб'єктів організації життєвого простору студентства не тільки під час навчання, але й у вільний від навчання час. Студенти мають потребу в якісному та змістовному дозвіллі, орієнтованому передусім на особистісний та професійний розвиток молоді.

У статті представлені результати соціологічного дослідження «Місто очима студентів» (n 486 осіб, студенти денної форми навчання закладів вищої освіти м. Маріуполя, дослідження репрезентативне та відображає генеральну сукупність за ознакою ВНЗ, факультет та курс навчання, похибка складає – 3%), проведеного за участю автора в листопаді 2017 року. Аналізується ступінь задоволеності студентів такими аспектами життя в місті, як навчання, розвиток, відпочинок, творчість та участь у різних соціальних ініціативах. Представлено досвід ДВНЗ «ПДТУ» стосовно створення умов для проведення студентами вільного від навчання часу. Наводиться приклад впровадження волонтерської діяльності як одного з напрямів виховної діяльності, спрямовано на якісну організацію дозвілля молоді. Зазначено, що підтримка студентських соціальних ініціатив саме з боку закладів вищої освіти дозволить реалізувати соціально значущі потреби молоді.

Ключові слова: дозвіллеві практики; студентська молодь; навчально-виховний процес; заклади вищої освіти

Organization of leisure practices of student youth in higher education institutions

Tashkinova O.A., Kalinina A.O., Priazovskyi State Technical University

The Subject: Organization of entertainment practices for students' youth at higher educational institutions.

Summary. The article deals with the analysis of the peculiarities of organization of entertainment practices of students youth at the institutions of higher education. It is noted that proper organization of entertainment of those who get higher education is an important task at today's stage of development of the contemporary society. Attention is paid to the fact that higher educational institutions are to become one of the principal subjects of organization of students' living space, not only at tuition time but also during free time. Students do need some qualitative and meaningful leisure, oriented, first and foremost at personal and professional development of youth

Abstract. Introduction. Organization of educational and tuition process at higher school must correspond to the requirement of time, as well as the requirements and needs of the students. Both organization of the process of tuition at higher school and how students spend their free time acquire some importance. The task of higher educational institutions is to set up such entertainment practice for their students, which will develop personality and promote the required professional competences, increasing the level of youth competitive strength on the contemporary labour market.

Analysis of publications. A lot of investigations may be found in pedagogics, devoted to youth education at higher educational institutions, particularly, the works by such scholars, as G. Averyanov, B. Vulfov, A. Davidyuk, R. Kapralov, A. Nikitin, to name but a few. At the same time the system of development of entertainment practices within the framework of educational work at higher educational institutions is yet to be theoretically and technologically substantiated.

Purpose. The objective of the work is to analyze the peculiarities of social and educational work in respect of forming various entertainment practices for students' youth, including those for volunteers at higher

educational institutions. Results. Students' youth is a special social and demographic group. Entertainment time of this group is very often dedicated to an intercourse in youth groups, companies of the same age, or in social network. Negative revelations, occurring in the domain of entertainment often happen due to its bad organization, hence, the need to define the ways of regulating the leisure sphere of youth activity. According to the results of the social research "The city as students see it", performed at Priazovskyi State Technical University SHEI in November 2017 the students need qualitative and meaningful leisure, with orientation on personal and professional development of the younger generation. So, the activities of higher educational institutions in this direction seem to be of special importance. The university spares no efforts for its students to be able to spend their free time being busy with some useful and interesting matters, including those, connected with volunteers' movement.

Conclusions. The contemporary conditions of the society's development require implementation of new forms of educational activity at higher educational institutions. Volunteering could be one of such forms. Such activities allow generating some important traits, like tolerance, humanism, activity, initiative and creativity in students' youth. Still, it can be realized only in case of correctly organized and controlled process. Volunteers' activity and other entertainment practices of students' youth ought to be organized and managed by the educational institution within the framework of fulfillment of the plan of educational work.

Keywords: *entertainment practice; students youth; teaching and educational process; higher educational institutions*

Организация досуговых практик студенческой молодежи в условиях высших учебных заведений

Ташкинова О.А., Калинина А.А., Приазовский государственный технический университет

В статье проанализированы особенности организации досуговых практик студенческой молодежи в условиях учреждений высшего образования. Отмечено, что организация досуга студентов является важной задачей в условиях современного развития общества. Современная студенческая молодежь рассматривается как важный ресурс успешного развития нашего государства. Подчеркивается, что важность качества и содержания досуга молодежи обусловлена тем, что зачастую они часы досуга посвящают в основном общению в молодежных компаниях, группах сверстников, социальных сетях. Создается определенная молодежная субкультура, которая может либо положительно, либо отрицательно повлиять на развитие личности. Обращается внимание, что именно высшие учебные заведения должны стать одним из основных субъектов организации жизненного пространства студенчества не только во время учебы, но и в свободное от учебы время. Студенты нуждаются в качественном и содержательном досуге, ориентированном прежде всего на личностное и профессиональное развитие молодежи. В статье представлены результаты социологического исследования «Город глазами студентов» (n= 486 человек, студенты дневной формы обучения учреждений высшего образования г. Мариуполя, исследование репрезентативное и отражает генеральную совокупность по признаку вузов, факультет и курс обучения, погрешность составляет 3%), проведенного с участием автора в ноябре 2017 года. Анализируется степень удовлетворенности студентов такими аспектами жизни в городе, как обучение, развитие, отдых, творчество и участие в различных социальных инициативах. Представлен опыт ГВУЗ «ПГТУ» по созданию условий для проведения студентами свободного от учебы времени. Приводится пример внедрения волонтерской деятельности как одного из направлений воспитательной деятельности, направленного на качественную организацию досуга молодежи. Отмечено, что поддержка студенческих социальных инициатив именно со стороны учреждений высшего образования позволит реализовать социально значимые потребности молодежи.

Ключевые слова: *досуговые практики; студенческая молодежь; учебно-воспитательный процесс; учреждения высшего образования*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Організація навчально-виховного процесу у вищій школі повинна відповідати вимогам часу, а також потребам та інтересам студентської молоді. Реформування вищої школи в умовах сучасності є важливим і складним завданням, пов'язаним, по-перше, зі впровадженням інноваційних форм та методів організації навчально-виховної роботи, по-друге, з переробкою та активізацією традиційних форм роботи зі студентами. У закладах вищої освіти навчально-виховна робота повинна бути спрямована на розвиток особистості та професіонала з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних чинників. Формування сучасного фахівця в певній сфері професійної діяльності повинно здійснюватися системно та орієнтовано на потреби студентської молоді. У зв'язку з цим важливого значення набуває не тільки те, як організовано процес навчання у закладах вищої освіти, а й те, як студенти проводять свій вільний час. Завдання закладів вищої освіти полягає в тому, щоб організувати для студентів такі дозвілєві практики, які будуть розвивати особистість, формувати необхідні професійні компетенції та підвищувати рівень конкурентоспроможності молоді в умовах ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Соціологічний аналіз вільного часу та дозвілля молоді представлено у роботах Л. Акімова, Ж. Дюмазедьє, Г. Зборовського, Н. Цимбалюк, Р. Стебінса, М. Фурастьє та інших. Соціально-виховний аспект сфери дозвілля вивчали: І. Белецька, Т. Вдовенко, Т. Гаміна, Ю. Нагорний, С. Пішун та інші. Можна виділити багато досліджень, пов'язаних із вихованням молоді у закладах вищої освіти, а саме: Г. Авер'янова, Б. Вульфів, А. Давидюк, Р. Капралова, А. Нікітін та інші. Сучасний процес виховання у закладах вищої освіти розглядали Т. Демянчук, Я. Колібабюк, О. Романовський та інші. Проблеми волонтерської діяльності у вищій школі приділяли увагу такі науковці: З. Бондаренко (волонтерство як важливий ресурс виховної роботи), Р. Козубовський (волонтерський рух та студентська молодь), А. Бондара, І. Петренко (спортивне волонтерство студентської молоді) тощо. У той

же час недостатньо теоретично та технологічно обґрунтована система розвитку волонтерства як дозвілєвої практики в закладах вищої освіти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – розглянути особливості соціально-педагогічної роботи щодо організації різних дозвілєвих практик для студентської молоді, у тому числі і волонтерських, в умовах закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Студентська молодь представляє собою особливу соціально-демографічну групу, яка складається з представників різних соціальних прошарків суспільства і характеризується особливими умовами життя, навчання, побуду та дозвілля. Основне завдання на цьому етапі життєвого шляху – набуття необхідних знань та вмінь, підготовка до майбутньої професійної діяльності.

Важливість якості та змісту дозвілля молоді зумовлена й тим, що найчастіше вони час дозвілля присвячують спілкуванню в молодіжних компаніях, групах однолітків, соціальних мережах. Створюється певна молодіжна субкультура, яка може або позитивно, або негативно вплинути на розвиток особистості. В науковій літературі чинники практик дозвілля особистості поділяють на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних належать: індивідуальні інтереси, потреби та захоплення, освіта, дохід, сімейний стан, частково стан здоров'я, особливості біографії. До об'єктивних чинників – стать, вік, наявність та рівень розвитку культурно-спортивних закладів, рівень доступності цих послуг, популярність окремих видів дозвілля, культурні традиції стосовно форм проведення вільного часу, обсяг вільного часу, природно-кліматичні та територіальні особливості тощо [1].

Крім того, практики дозвілля можуть бути активними та пасивними. Активні дозвілєві практики являють собою такі види діяльності, які вимагають певної фізичної або інтелектуальної активності. Пасивний відпочинок, навпаки, припускає відносний спокій, розслаблення, відсутність активної рухової діяльності [2].

З точки зору змісту, виділяють наступні сучасні дозвілєві практики [3]:

- 1) рекреація (відпочинок), тобто процес відновлення психофізіологічного балансу людського організму;
- 2) розваги – ця форма проведення часу

спрямована на покращення настрою;

3) спілкування під час дозвілля, тобто вільна (добровільна) міжособистісна взаємодія;

4) культурний розвиток, пов'язаний з підвищенням рівня ерудиції, залученням до духовних цінностей, самоосвітою;

5) ігрова діяльність, тобто вільна діяльність, що є формою самовираження людини і спрямована на задоволення потреб в розвазі, задоволенні, знятті напруги;

6) аматорська праця, тобто різноманітна трудова діяльність, що здійснюється в добровільному порядку і не має товарної або побутової цінності, допомагає самореалізуватися, у тому числі і волонтерська діяльність;

7) діяльність, обумовлена особистими захопленнями, хобі.

Негативні прояви в сфері дозвілля багато в чому обумовлені його неорганізованістю, тому виникає необхідність у визначенні способів регулювання дозвільної сфери життєдіяльності молоді. Соціально-педагогічна діяльність в сфері молодіжного дозвілля регулюється державною молодіжною політикою, яка передбачає на державному та регіональному рівнях формування

молодіжних дозвільних місць за уподобаннями. Організація дозвілля повинна бути різноманітною, цікавою, носити розважальний і ненав'язливий характер, викликати бажання у молоді брати участь у різних масових заходах. До суб'єктів дозвільної діяльності на локальному рівні слід віднести: органи місцевого самоврядування та різноманітні державні установи культури та органи у справах молоді; громадські організації, представники бізнес-сектору, які надають послуги в сфері організації вільного часу молоді [4].

За результатами соціологічного дослідження «Місто очима студентів», проведеного ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» у листопаді 2017 року ($n = 486$ осіб, студенти денної форми навчання закладів вищої освіти м. Маріуполя, дослідження репрезентативне та відображає генеральну сукупність за ознакою ВНЗ, факультет та курс навчання, похибка складає 3%) [5], половина опитаних респондентів не вважають місто Маріуполь комфортним для відпочинку, 41% – для розвитку, 33% – для творчості. Найбільше молоді люди задоволені умовами, створеними в місті для навчання (73%) та творчості (45%) (див. рис. 1).

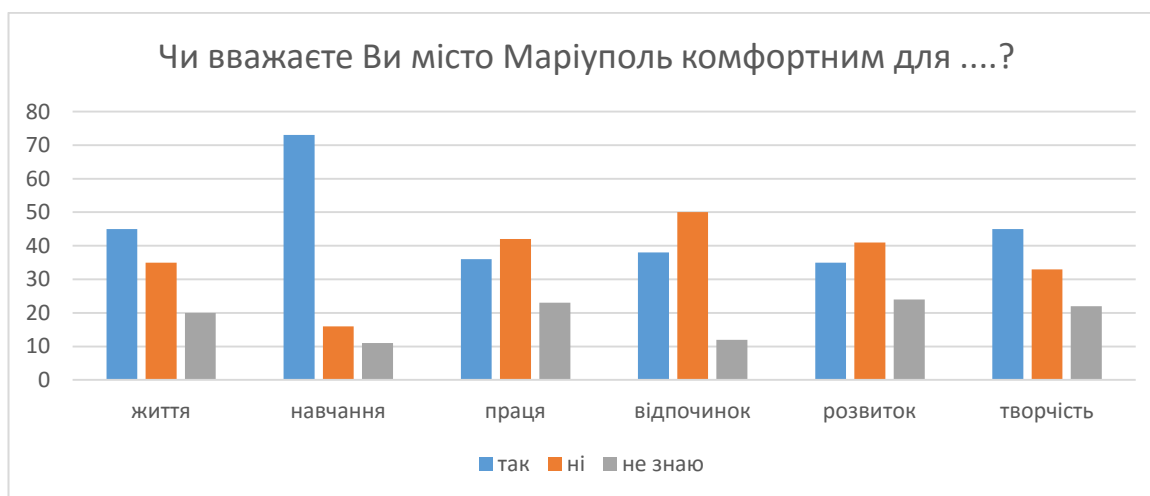

Рис 1. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи вважаєте Ви місто Маріуполь комфортним для...?»

У той же час, рівень задоволеності діяльністю кафе, ресторанів та клубів складає 3,9 балів (де 1 – min, 5 – max), а діяльністю музеїв, театрів та кінотеатрів – 4,0 балів, що у порівнянні з іншими організаціями є доволі високим.

У той же час цікаві розваги та дозвільна діяльність є доволі значущою для молоді і складає 4,3 бали (де 1 – min, 5 – max). Рівень задоволеності цієї потреби складає – 3,6 балів (див. рис. 2). Отже, у сучасної студентської мо-

лоді є актуалізована потреба у якісному проведенні дозвілля та майже немає можливостей для її задоволення. І хоча наявні у місті дозвільні практики і оцінюються доволі високо, у той же час їх не достатньо для того, щоб у повній мірі задовольнити студентську молодь. Слід звернути увагу на показник «можливість розвитку та реалізації своїх здібностей». Значущість цього показника складає 4,5 балів, а задоволеність – лише 3,0.

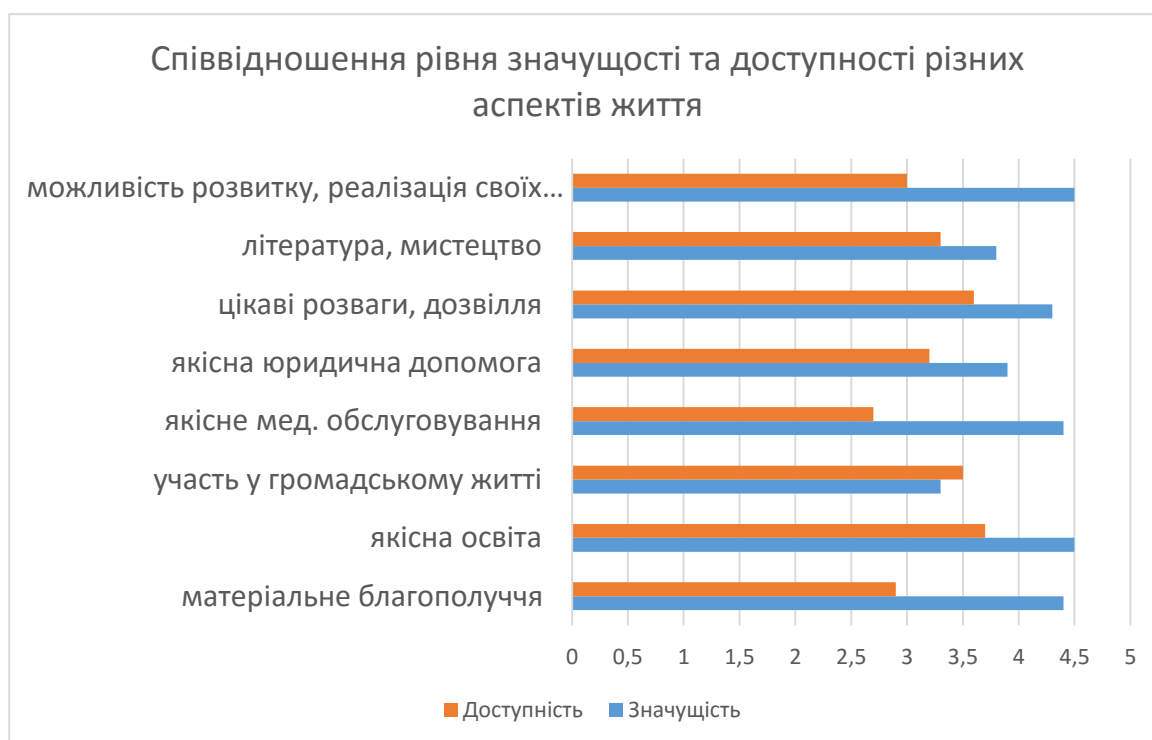

Рис 2. Відповідь респондентів на питання «Оцініть за п'ятибальною шкалою ступінь значущості та доступності для Вас різних аспектів життя в місті Маріуполі»

Отже, життя здобувачів вищої освіти доволі насичене та регламентоване навчанням у закладах вищої освіти, що вимагає значних життєвих сил. Саме дозвілля допомагає зняти напругу та відпочити. В рамках дозвільного часу відбувається відновлення і відтворення втрачених сил, тобто реалізується рекреаційна функція. Але не менш важливим для молодих людей є зміст та якість проведення вільного від навчання часу, його спрямованість на розвиток та реалізацію здібностей студентства. Саме заклади вищої освіти мають стати одними з основних суб'єктів організації життєвого простору студентства не тільки під час навчання, але й у вільний від навчання час. Студенти мають потребу у якісному та змістовному дозвіллі, орієнтованому передусім на особистісний та професійний розвиток молоді.

Одним із напрямків діяльності закладів вищої освіти виступає виховна робота як важливий чинник професійного становлення майбутнього фахівця. Ефективність виховної роботи у вищій школі залежить від багатьох чинників: змісту, форм, методів навчання, впровадження інноваційних методів виховання тощо. Одним із напрямків виховної роботи у вищій школі є організація дозвілля для студентської молоді. Усі студенти на добровільних засадах мають бути охоплені різ-

ними формами і видами діяльності поза межами суто навчальної роботи.

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (ДВНЗ «ПДТУ») є одним із провідних університетів України, це освітній, науковий і культурний центр Приазов'я. Для організації дозвілля студентів на базі ДВНЗ «ПДТУ» функціонують: санаторій-профілакторій, автошкола, спортивний корпус, стадіон зі штучним покриттям, спортивно-оздоровчий табір «Олімп» на березі Азовського моря, культурно-просвітницький центр студентський клуб «Меотіда», театр моди «Магія», волонтерський рух «100 годин волонтерства», що дозволяє студентам легко і без зайвих коштів проводити свій час з користю і безпечно для здоров'я.

Організацією дозвілля студентів в університеті займаються куратори академічних груп, викладачі професійно-орієнтованих дисциплін, керівники гуртків за інтересами, керівники факультативних занять, наукова спільнота, працівники культурно-просвітницького центру, активісти студентського самоврядування та інші. Окремо слід виділити студентську профспілкову секцію ПДТУ. Це найчисельніша молодіжна спілка університету, головною метою діяльності профкому є захист соціальних прав студентів,

забезпечення необхідних умов для навчання, відпочинку, культурного та естетичного виховання студентів, пропаганди здорового способу життя, розвитку самоврядування.

Зупинимося більш докладно на розгляді волонтерської діяльності як однієї з дозвілєвих практик. Слід зазначити, що в умовах сучасності в Україні доволі активно розвивається волонтерство як вид добровільної допомоги тим, хто цього потребує. Одним із напрямків волонтерства є реалізація різноманітних соціальних ініціатив. Активними волонтерами виступають передусім молоді люди – здобувачі вищої освіти. Вони працюють волонтерами в Центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, на базі різноманітних громадських організацій та благодійних фондів тощо. Важливим напрямком розвитку волонтерства стає створення волонтерських організацій та організація волонтерських ініціатив закладами вищої освіти. Саме активізація волонтерської діяльності у закладах вищої освіти сприятиме формуванню цілісної та гармонійної особистості та професіонала.

Слід виділити два напрямки волонтерства в закладах вищої освіти.

Перший – коли функції волонтерської діяльності пов'язані з майбутньою професією.

Другий – коли функції волонтерської діяльності не пов'язані з майбутньою професією. У цьому разі волонтерство дозволяє студенту розвиватися та саморозвиватися, допомагає виховувати, формувати себе як гуманну, високодуховну, культурну, ціннісно-орієнтовану особистість із здатністю та бажанням творити в душі найкращих гуманістичних надбань людства [6].

З метою активізації волонтерського руху в місті Маріуполі студенти спеціальності «Соціальна робота» ДВНЗ «ПДТУ» заснували громадську організацію «Майбутнє Маріуполя». Члени цієї громадської організації у співпраці з Маріупольською міською радою та кафедрою Соціології та соціальної роботи ДВНЗ «ПДТУ» розробили проект «100 годин волонтерства», спрямований на заохочення та підтримку волонтерства у місті Маріуполь [7].

За період із січня по червень 2018 року було розроблено та введено в дію сайт «100 годин волонтерства» (адреса сайту – <https://100hov.org.ua>) [8], який виступає соціальною платформою для взаємодії волонтерів (людей, які мають час та бажання реалізовувати соціальні ініціативи) та замовників (які мають соціальні проекти та бажають залучити волонтерів до їх реалізації). Інформаційний портал «100 ГОДИН ВОЛОНТЕРСТВА» – «соціальний ліфт» між тими, хто може допомогти, і тими, кому допомога потрібна.

Станом на кінець червня на сайті зареєстровано 251 волонтера, з них 70% – це студенти закладів вищої освіти. 85% зареєстрованих волонтерів є активними учасниками проекту та вже мають певні результати, деякі з них вже набрали необхідні 100 годин та є переможцями першого етапу конкурсу волонтерів міста.

Позитивний досвід впровадження такої форми навчально-виховної роботи у закладах вищої освіти як участь у волонтерській діяльності планується продовжувати у 2018–2019 навчальному році. Так, на засіданні кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «ПДТУ» було прийнято рішення про впровадження нової форми самостійної роботи студентів спеціальності «Соціальна робота» – «Щоденник волонтера». Студенти всіх курсів у межах самостійного вивчення окремих тем із професійно-орієнтованих дисциплін мають змогу протягом року відпрацювати волонтерами в соціальних службах міста певний час (100 годин за рік, 50 годин за семестр). Це буде додатковою практикою за фахом, а також мотивуватиме студентів до вивчення професійно-орієнтованих дисциплін.

Отже, можна сказати, що університет докладає максимум зусиль для того щоб, студенти мали змогу в свій вільний час зайняти себе корисними і цікавими справами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виховна робота є однією з головних видів освітньої діяльності в закладах вищої освіти. Виховна діяльність спрямована не тільки на виховання професіонала, а й на формування цілісної та активної особистості, спроможної ефективно функціонувати та взаємодіяти у суспільстві. Виховна робота є однією із організованих форм проведення вільного часу студентами закладів вищої освіти. Сучасні умови розвитку суспільства вимагають впровадження нових форм виховної діяльності у закладах вищої освіти. Однією з таких форм може стати волонтерство. Волонтерство розглядається як добровільна соціальна діяльність, спрямована на надання допомоги тим, хто цього потребує, а також на реалізацію соціально-значущих ініціатив. Така діяльність дозволяє сформувати у студентів важливі соціальні якості характеру, такі як толерантність, гуманність, активність, творчість, ініціативність. Але за умови правильно організованого та контрольованого процесу. Тобто волонтерська діяльність повинна організовуватися та керуватися навчальним закладом у межах реалізації плану виховної роботи та може стати однією із найбільш ефективних дозвілєвих практик студентства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Теремко С. Соціологія вільного часу / С. Теремко. – Київ: Лібра, 2001. – 320 с.
2. Гузьман О. А. Практики дозвілля сучасної студентської молоді / О. А. Гузьман, Н. О. Ляшенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2016. – № 9. – С. 29-37.
3. Піча В. М. Соціологія вільного часу. Соціологія культури / В. М. Піча. – Київ: Каравела; Львів: Новий світ, 2002. – С. 135-172
4. Сушик Н. С. Соціальна робота у сфері дозвілля молоді: теоретичний аспект / Н. С. Сушик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Сер.: Педагогічні науки. – 2014. – № 1. – С. 188-193.
5. Ташкінова О. А. Задоволеність студентської молоді різними аспектами життя в прифронтовому місті Маріуполі (за результатами соціологічного дослідження) / О. А. Ташкінова // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2018. – Вип. 22. – С. 158-162.
6. Бондаренко З. П. Волонтерська діяльність у вищому навчальному закладі / З. П. Бондаренко // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 1. – С. 25-30.
7. Марченко І. Ф. Активізація молодіжного волонтерського руху: досвід прифронтового міста Маріуполя. Психосоціальна підтримка осіб з травмою війни: міжнародний досвід та українські реалії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 28 лютого 2018 р.) / І. Ф. Марченко, О. А. Ташкінова. – Маріуполь. ДонДУУ, 2018. – С. 303-307.
8. 100 годин волонтерства. Офіційний сайт соціальної платформи 100 годин волонтерства. – Режим доступу: <https://100hov.org.ua>

REFERENCES

1. Teremko, S. (2001). *Sotsiologhiia vilnoho chasu [Sociology of free time]*. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
2. Huzman, O.A., & Liashenko, N.O. (2016). Praktyky dozvillia suchasnoi studentskoi molodi [Practice of leisure of modern student youth]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 9, 29-37. Dnipro [in Ukrainian].
3. Picha, V.M. (2002). *Sotsiologhiia vilnoho chasu [Sociology of free time. Sociology of culture]*. Kyiv: Karavela; Lviv: Novyi svit [in Ukrainian].
4. Sushik, N.S. (2014). Sotsialna robota u sferi dozvillia molodi: teoretychnyi aspekt [Social work in the field of youth leisure: the theoretical aspect]. *Scientific Herald of the Eastern European National University named after. L. Ukrainka. Ser: Pedagogical Sciences*, 1, 188-193 [in Ukrainian].
5. Tashkinova, O.A. (2018). Zadovolnist studentskoi molodi riznymi aspektamy zhyttia v pryfrontovomu misti Mariupoli (za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia) [Satisfaction of student youth with various aspects of life in the front-line city of Mariupol (according to the results of sociological research)]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologhii: Naukovo-praktychnyi zhurnal*, 22, 158-162 [in Ukrainian].
6. Bondarenko, Z.P. (2008). Volonterska diialnist u vyshchomu navchalnomu zakladi [Volunteer work in a higher educational institution.]. *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu*, 1, 25-30 [in Ukrainian].
7. Marchenko, I.F., & Tashkinova, O.A. (2018). Aktyvizatsiia molodizhnogo volonterskoho rukhu: dosvid pryfrontovoho mista Mariupolia [Activation of the youth volunteer movement: experience of the front-line city of Mariupol]. *Psykhosotsialna pidtrymka osib z travmoiu viiny: mizhnarodnyi dosvid ta ukraïnski realii – Psychosocial support for people with traumatic war: international experience and Ukrainian realities: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference*. (pp.303-307). Mariupol: DonDUU [in Ukrainian].
8. 100 hodyn volonterstva [100 hours of volunteering]. *The official site of the social platform is 100 hours of volunteering*. Retrieved from: <https://100hov.org.ua> [in Ukrainian].

Ташкінова Оксана Анатоліївна

Кандидат соціологічних наук, завідувач кафедри
Приазовський державний технічний університет
87555, м. Маріуполь, вул. Університетська, 7

Email: Tashkinovaks@gmail.com

Tashkinova Oksana

PhD in Sociology,
Priazovskyi State Technical University
7, Universytets'ka str., Mariupol 87555, Ukraine

Калініна Альона Олександрівна

Магістрант
Приазовський державний технічний університет
87555, м. Маріуполь, вул. Університетська, 7

kalininaa996@gmail.com

Kalinina Alena

Magister student
Priazovskyi State Technical University
7, Universytets'ka str., Mariupol 87555, Ukraine

Цитування: Ташкінова О. А. Організація дозвіллевих практик студентської молоді в умовах закладів вищої освіти / О. А. Ташкінова, А. О. Калініна // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 47-53.

Citation: Tashkinova, O.A., & Kalinina, A.O. (2018). Orhanizatsiia dozvillievkykh praktyk studentskoi molodi v umovakh zakladiv vyshchoi osvity [Organization of leisure practices of student youth in higher education institutions]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 47-53.

Стаття надійшла / Article arrived: 10.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 15.11.2018

Соціальний контроль та прозорість державної влади: до постановки проблеми деконструкції держави в соціальному дискурсі лібералізму та неолібералізму

Романенко В. А., Класичний приватний університет

Лібералізм та неолібералізм можна вважати двома засадничими ідеологіями сучасності, які розглядають державу під кутом зору її непродуктивного впливу на суспільство. Держава як владна централізуюча сила в зазначених ідеологіях часто постає як тоталітарний монстр, який обмежує ринкову конкуренцію, наступає на права людини, всіляким чином намагається узурпувати адміністративні ресурси та створювати різні монополії. Всі зазначені явища оцінюються в ліберальній ідеології як неминуче соціальне зло. Саме тому в ліберальному ідеологічному дискурсі часто актуалізується тематика деконструкції державної влади.

Спільну щодо лібералізму парадигму заперечення поділяє неолібералізм, теоретики якого дивляться на державу як інструмент забезпечення привілеїв тих соціальних груп, які вже перебувають на найвищих ієрархічних рівнях в системі стратифікації.

В Україні нам не доводиться мати справу з подібною ліберальною та неоліберальною послідовністю, оскільки тенденції державогенезу є пов'язаними не стільки з ринковою економікою та демократичним суспільством, скільки з феодальними реноваціями. Останні зумовлюють зворотні щодо деконцентрації та децентралізації процеси зростання владного ресурсу, який держава намагається при нагоді збільшувати, а не зменшувати.

Проте в багатьох аспектах, з наукової точки зору, є підстави вести мову про кризу державності через зниження соціальної ефективності державної влади. Ця знижена ефективність для суспільства виявляється в істотній криміналізованості владних еліт, непродуктивному споживанні, корупційних практиках, множинних розкраданнях та нецільових використаннях бюджетних коштів, низькій ефективності допомоги соціально-незахищеним верствам населення.

Для української соціології сама постановка проблеми деконструкції держави виглядає хоча і передчасною, але цілком можливою у зв'язку зі зламними кризовими подіями, які можуть виникнути через регіональний сепаратизм, неможливість сплати боргових зобов'язань, зростання корупції до рівня, який спричинить делегітимізацію держави зі зростанням центробіжних тенденцій. Зазначене дає підстави стверджувати, що проблема кризовості та деконструкції держави є нині *terra incognita* для української соціології і тому може вважатися цікавим предметом аналітичних досліджень.

Ключові слова: соціальний контроль; лібералізм; неолібералізм; делегітимізація держави; українська соціологія; українська держава

Social control and transparency of state power: to state the problem of deconstruction of the state in the social discourse of liberalism and neo-liberalism

Romanenko V. A., Classical private university

Liberalism and neo-liberalism considered as two fundamental ideologies of the present, which review the state from the perspective of its unproductive influence on society. The state as the centralizing power in these ideologies often appears as a totalitarian monster that restricts market competition, adversely affects human rights, in every way attempts to usurp administrative resources and create different monopolies. All these phenomena estimated in liberal ideology as an inevitable social evil. That is why the topic of deconstruction of state power in the liberal ideological discourse often actualized.

The nexus paradigm common to liberalism shared by neoliberalism, whose theorists are looking at the state as a tool for securing the privileges of those social groups that are already at the highest hierarchical levels in the stratification system.

In Ukraine, we do not have to deal with a similar liberal and neo-liberal consistency, since the tendencies in the state genesis not so much related to a market economy and a democratic society, but to feudal renovations.

The latter determine the reverse of the deconcentration and decentralization of the growth of the power resource, which the state tries to increase, if not reduce, when it is possible.

However, in many aspects from a scientific point of view, there is reason to speak about the crisis of statehood due to the reduction of social efficiency of state power. This reduced efficiency for the society manifested in the substantial criminalization of the ruling elites, unproductive consumption, corruption practices, multiple theft and misuse of budget funds, low effectiveness of assistance to socially vulnerable groups of the population.

For Ukrainian sociology, the very formation of the problem of state deconstruction seems, although premature, but quite possible in connection with the breakthrough crisis events that may arise due to regional separatism, the inability to pay debt, the growth of corruption to a level that would lead to the delegitimization of the state increasing centrifugal tendencies. The above gives grounds to assert that the problem of crisis and deconstruction of the state is now a terra incognita for Ukrainian sociology and may therefore be considered as an interesting subject of analytical research.

Keywords: *social control; liberalism; neoliberalism; delegitimization of the state; Ukrainian sociology; Ukrainian state*

Социальный контроль и прозрачность государственной власти: к постановке проблемы деконструкции государства в социальном дискурсе либерализма и неолиберализма

Романенко В. А., Классический приватный университет

Либерализм и неолиберализм можно считать двумя основополагающими идеологиями современности, которые рассматривают государство с точки зрения его непроизводительного влияния на общество. Государство, как властная централизующая сила в указанных идеологиях, часто выступает в роли тоталитарного монстра, ограничивающего рыночную конкуренцию, наступающего на права человека, пытающегося различными образами узурпировать административные ресурсы и создавать монополии. Все указанные явления оцениваются в либеральной идеологии как неизбежное социальное зло. Именно поэтому в либеральном идеологическом дискурсе часто актуализируется тема деконструкции государственной власти.

Совместную парадигму либерализма возражения разделяет неолиберализм, теоретики которого смотрят на государство как на инструмент обеспечения привилегий тех социальных групп, которые уже находятся на самых высоких иерархических уровнях в системе стратификации.

В Украине не приходится иметь дело с подобной либеральной и неолиберальной последовательностью, поскольку тенденции генезиса государственности являются связанными не столько с рыночной экономикой и демократическим обществом, сколько с феодальной реновацией. Последние обуславливают обратные по деконцентрации и децентрализации процессы роста властного ресурса, который государство пытается при случае увеличивать, а не уменьшать.

Однако во многих аспектах, с научной точки зрения, есть основания говорить о кризисе государственности из-за снижения социальной эффективности государственной власти. Эта сниженная эффективность для общества оказывается в существенной криминализованности властных элит, непродуктивном потреблении, коррупционных практиках, множественных хищениях и нецелевом использовании бюджетных средств, низкой эффективности помощи социально незащищенным слоям населения.

Для украинской социологии сама постановка проблемы деконструкции государства выглядит хотя и преждевременной, но вполне возможной в связи с переломными кризисными событиями, которые могут возникнуть из-за регионального сепаратизма, невозможности уплаты долговых обязательств, роста коррупции до уровня, который повлечет делегитимизацию государства с ростом центробежных тенденций. Указанное дает основания утверждать, что проблема кризисности и деконструкции государства является сейчас terra incognita для украинской социологии и поэтому может считаться интересным предметом аналитических исследований.

Ключевые слова: *социальный контроль; либерализм; неолиберализм; делегитимизация государства; Украинская социология; украинское государство*

Мета і завдання статті.

Метою статті є дослідження (аналіз та розвиток) державодеконструюючих ідей лібералізму та неолібералізму як соціальних ідеологій. Завданнями статті є: а) порівняльний аналіз ідей державної деконструкції в лібералізмі та неолібералізмі; б) розвиток зазначених ідей та можливі напрямки їх екстраполяції на соціальну реальність.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено проблемі соціально-практичного потенціалу ідей деконструкції держави та ліберальному та неоліберальному дискурсах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми.

Початок класичної традиції лібералізму належить в працях Г. Гроція, Т. Гоббса. Ідею про те, що вільні особистості можуть стати основою стабільного суспільства, висунув Джон Локк у творі «Два трактати про правління». Взагалі Дж. Локк визнається родоначальником англійського лібералізму.

Гоббс, Локк і Руссо (1762) є найбільш відомими представниками теорії суспільного договору. Вони створили дещо відмінні версії теорії суспільного договору. Гоббс захищав авторитарну монархію, Локк захищав ліберальну монархію, Руссо захищав ліберальний республіканізм.

Суспільний договір має на увазі, що люди повністю відмовляться від своїх суверенних прав на користь держави, щоб забезпечувати свої інтереси через його посередництво. Суспільний договір і означає тим самим угоду, що досягається громадянами з питань правил та принципів державного управління з відповідним їм правовим оформленням.

Проте, при зовнішніх відмінностях, ці теорії мають спільне смислове ядро: всі вони однобічним чином захищають державний суверенітет, який стає фактично «знерухомленим» в аспекті зворотнього впливу на нього з боку громадян опісля визначення ключових положень суспільного договору в Конституції держави. Таким чином, ідеї зазначених авторів

можна вважати «односторонніми» в аспекті збереження однобічного впливу влади на громадян при неприпущенні зворотнього впливу громадян на владу.

У континентальній Європі розвитком доктрини про загальну рівність громадян перед законом займалися Ш. Л. Монтеск'є, Б. Констан. З мислителів епохи Просвітництва найбільший вплив на ліберальну думку зробили Ф. М. А. Вольтер та Ж.-Ж. Руссо, Д. Юм. Французький мислитель А. Де Токвіль у своїх роботах дав глибокий аналіз американської соціально-політичної системи. Дж.С. Мілль та І. Кант розвинули основи ліберальної етики [1].

Теоретичні основи лібертаризму виражені в працях Г. Кроулі, Л. Брандейса. Основні ідеї цього напрямку деталізовано розроблені австрійськими вченими Ф. Хайєком та Л. Мізесом. Також ліберальна ідеологія є фундованою на філософії прагматизму Дж. Дьюї та релігійній філософії Р. Нібура [7].

Частково в нашому дослідженні автором взято за основу економічні та філософські концепції Д. Харві, Л. Туроу, Р. Райха, Дж. Сакса, Дж. Сороса, Дж. Стігліца, П. Кругмана, а також таких політичних діячів, як Г. Харт, М. Дукакіс, Р. Рейган, У. Клінтон [2, с. 211-213].

Відмінності між концепціями лібералізму та неолібералізму в контексті проекту деконструкції держави можна представити у вигляді таблиці 1.

З перерахованих вище точок зору автор цієї статті віддає перевагу соціальній концепції неолібералізму, в якій відносини розглянуто у форматі розуміння кожної людини як вільного підприємця, який організовує власне життя як підприємство, а кожну соціальну взаємодію – як контракт (акт купівлі-продажу).

Таким чином, соціальна логіка неолібералізму полягає в тому, що всі форми відносин, в тому числі працівників однієї компанії або членів сім'ї, розглядаються як види суб-ринкової конкуренції, які переважають у постіндустріальному інформаційно-відкритому суспільстві. Саме таку модель відносин має на меті обґрунтувати автор даного дослідження [3, с. 101-102].

Лібералізм	Неолібералізм
• забезпечення даних від природи природних прав (теоретична доктрина в теорії права, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Також термін визначає і саме право, задане природою. Людині природні права належать від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх). Інтелектуальна власність є підмножина приватної власності, якщо вона не є загальнолюдським надбанням, і якщо це не суперечить свободі слова (деякі лібертаріанцем відкидають концепцію інтелектуальної власності як форму монополізації вільного ринку); • гарантії громадянських прав; • встановлення рівності всіх громадян перед законом; • встановлення вільної ринкової економіки;	• Неоліберали вважають державу найважливішим інструментом та вважають головним своїм завданням захопити управління державою, щоб потім силою держави придушувати «чужих» та створювати сприятливі умови для «своїх». • Державне регулювання економіки залишається лише для встановлення принципів конкуренції та законів вільного ринку, розглядаючи вільний ринок і необмежену конкуренцію як основний засіб забезпечення прогресу та досягнення соціальної справедливості, насамперед на основі економічного зростання, який вимірюється валовим внутрішнім продуктом. • Соціальна концепція неолібералізму заснована на ринковій інтерпретації всіх типів громадських зв'язків: кожна людина розглядається як вільний

• забезпечення відповідальності уряду і прозорості державної влади. • Функція державної влади зводиться до мінімуму, необхідного для забезпечення цих принципів. Сучасний лібералізм також віддає перевагу відкритому суспільству, заснованому на плюралізмі та демократичному управлінні державою, за умови неухильного дотримання прав меншин і окремих громадян.	підприємець, який організовує власне життя як підприємство, а кожна соціальна взаємодія – як контракт (акт купівлі-продажу). Всі форми відносин, в тому числі взаємини працівників однієї компанії або членів сім'ї, розглядаються як види субринкової конкуренції. Відповідно до теорії неолібералізму, нації і держави на світовому ринку також виступають в ролі підприємств. З точки зору філософії неолібералізму, існування та функціонування ринку має «самооцінність», незалежно від його впливу на виробництво товарів та послуг, а закони функціонування ринкових структур складають фундаментальну основу етики. Відповідно, в неолібералізм не існує відмінності між ринковою економікою та ринковим суспільством, а її етичній концепції повертається до меркантилізму.
---	---

Виклад основного матеріалу статті.

Порівняння лібералізму та неолібералізму як соціальних ідеологій в контексті фігурування в цих ідеологіях ідей деконструкції держави доцільно розпочати з констатації індивідуалістичного фундаменту зазначених ідеологій. Як лібералізм, так і неолібералізм виходять із постулату самодостатньої раціональної особи, атомізованого індивіда, який володіє достатніми ресурсами для самоорганізації та не потребує для здійснення цієї самоорганізації потужної державної влади.

Хрестоматійним образом держави в ідеології лібералізму є образ держави-нічного сторожа, який виконує щодо суспільства функції охорони приватної власності та забезпечення відповідних санкцій щодо порушників правопорядку. Індивідуалістичний потенціал лібералізму ґрунтується на філософії незалежних власників, щодо яких держава-узурпатор феодалного зразку виконує роль своєрідного історичного привида, який час від часу з'являється в сьогоденні [4].

Одним із висхідних постулатів лібералізму є постулат про природні (вроджені) права людини, які існують в додержавному суспільстві і які держава намагається постійно контролювати (їх перелік, обсяг) та всіяко обмежувати за наявності приводу (наприклад, у зв'язку із загрозами для національної безпеки). Тому в цьому сегменті ідейного фонду лібералізму між лібералами та прихильниками етатистських ідеологій завжди виникає полеміка з приводу того, чому варто віддавати перевагу: сильній державі або ж самоорганізаційним утворенням, які ґрунтуються на соціальних комунікаціях громадянського суспільства [14].

В нашому дослідженні розвиток ліберальної ідеї забезпечення громадянських прав через державу може відбуватися в напрямку обґрунтування концепції дублювання державних функцій міжнародними організаціями та соціальними мережами, що стає наслідком еволюції постіндустріального суспільства в аспекті зростання впливовості та охопності соціально-політичної сфери інформаційно-комунікаційними технологіями. Таке дублювання (реплікація) функцій може бути обґрунтованим на основі того, що:

1) В умовах неефективності державної влади її правоохоронні функції можуть бути делеговані, наприклад, ООН з причин відсутньої корумпованості, можливостей спрощення судових процедур та фінансування видатків на здійснення цих функцій із незалежного (наднаціонального) бюджету.

Для нестабільних суспільств, які постійно

переживають проблеми корупції державної влади, вибіркового судочинства, некваліфікованих суддів та неефективних підрозділів внутрішніх справ, зазначене передання уможливить досягнення іншого рівня прозорості влади та збереження гарантій громадянських прав [5].

2) Соціальні мережі в сучасних умовах дозволяють оптимізувати розшукову та правоохоронну діяльність, здійснювати захист прав споживачів та інші функції держави за рахунок накопичення в них величезної кількості даних та реалізації потенціалу цих баз даних. Так, наприклад, в США існує служба 911, яка обслуговується всіма електронними пристроями, і доступ до якої може потенційно отримати будь-який суб'єкт, що зацікавиться інформацією про перебування у фізичному просторі будь-кого.

За кількістю даних у фондах електронних комунікацій зазначені системи перевершують потужності будь-якого правоохоронного органу із його обліком, реєстрацією і т.п. функціями. Це робить соціальні системи потужним інструментом охорони та реалізації прав із обмеженим використанням силового ресурсу держави [6, с. 187-188].

За обставин подальшого розширення можливостей цих технологій зазначені функції можуть здійснюватися самоврядними асоціаціями або корпораціями. При цьому громадяни отримують право вибору між централізованим державним контролем його особистої безпеки при обмеженому доступі до персональних даних або ж асоціативними і корпоративними способами захисту цієї ж безпеки при отриманні ширшого доступу до персональних даних і локацій.

Набуття подібних можливостей стає реальним за умов надання повної та прозорості інформації кожною особою, що відкриває перед цією особою широкі можливості соціальних структур. Якщо особа стає максимально відкритою для структури, то її особистий потенціал теж гранично зростає за рахунок повноосязного інформування цієї структури. Таким чином особиста безпека стає найкращим чином гарантованою не лише в правовому полі, але і в сфері психіки, фізіологічного здоров'я, екологічних ризиків, економічних випадковостей та ін. [7, с. 11-13].

В соціальному дискурсі сформувалося дві групи прихильників розуміння тенденцій деконструкції держави як соціального інституту.

Перша група вважає, що держава приховує за програмами боротьби з тероризмом як функцією захисту суспільства збільшення контролю над самим суспільством шляхом втручання в особи-

сте життя людей без згоди останніх. При цьому, за умови встановлення такого контролю над всіма базами даних пересічних громадян, держава, перш за все, має починати не з громадян, а з самої себе [13].

Аргументом ліберальних систем у даному випадку є те, що сучасний лібералізм віддає перевагу відкритому суспільству, але рівень цієї відкритості має визначатися через соціальні мережі за бажанням самих людей, а не бути результатом односторонніх імперативних рішень державної верхівки [8].

Ключова ідея прихильників зазначеної концепції полягає у плюралізмі урядів та підвищенні самоконтролю держави, де головним інформаційним ресурсом буде не «декларування», а система блокчейн. На основі цієї системи кожен учасник зможе отримувати інформацію про персональні дані кожного держслужбовця, що допоможе мінімізувати або ж унеможливити корупцію в державі. Відтак реалізацію ліберального проекту необхідно розпочинати з «верхівки» держави і лише потім імплементувати в масштабах суспільства [9, с. 137-139].

Друга група вважає, що заради інтересів національної безпеки варто принести в жертву таємницю особистих даних, забезпечивши відповідним спецслужбам всеосяжний доступ до цих баз на основі договірних взаємин. Аргументом на користь такої позиції виступає точка зору, у відповідності із якою у держави має зберігатися відповідний мінімальний суверенітет, з якого починається її соціально-інституційний контроль над життєвим простором суспільства.

В нашій концепції ми пропонуємо модернізоване бачення ліберальної точки зору, яка передбачає зміщення суверенітету від держави до громадянського суспільства. При цьому громадянське суспільство може виступати ініціюючим актором укладання суспільного договору із державою на таких засадах, коли держава починає конкурувати з іншими недержавними соціальними акторами за впливовість, пропонуючи суспільству все більш конкурентоспроможні проекти соціальних послуг [12].

Звісно, що відмінності між класичним лібералізмом, неолібералізмом та представленою в даній статті точкою зору полягають в тому, що державу вмотивовує до підвищення її соціальної ефективності укладення між державою та людиною відповідного «контракту». При цьому питання про підписання / непідписання такого контракту буде вирішуватися людиною, а не державою [10, с. 57-59].

Оскільки в контракті буде прописано формат взаємовідносин між людиною та державою, в якому буде деталізовано соціальні умови та

обов'язки між цими сторонами, окрема особа буде самостійно вирішувати, чи вартий зазначений контракт його підписання.

Відмова від підписання такого договору дозволить здійснювати відносини між державою та людиною у форматі «ніхто нікому нічого не винен». Себто, якщо особа відмовляється від підписання контракту з державою (фактично – із договірних відносин з нею), то вона може скористатися соціальними пакетами ТНК та інших корпоративних суб'єктів вищої (за державну) якості.

Наслідками підписання / непідписання контракту між громадянином і державою стає зростання її соціальної відповідальності перед суспільством та неможливість односторонньої суверенізації під загрозою розірвання більшістю громадян відносин із нею.

Якщо держава ігноруватиме цю соціальну відповідальність, то це матиме для неї шерег інших наслідків, зокрема: 1) зменшення податкових надходжень та зникнення джерел фінансування її діяльності; 2) через зменшення податкових надходжень відбувається зменшення витратних статей та відбувається скорочення тих соціальних проектів, які фінансуються з держбюджету; 3) під загрозою подібних скорочень та всебічної залежності від громадянського суспільства держава буде змушена вдаватися до соціальної самооптимізації, пропонуючи суспільству та окремим громадянам все більш якісні соціальні послуги (медичні, страхові, житлово-комунальні тощо) [11].

Проведення такої політики буде давати державі чітке розуміння щодо того, які сфери її діяльності є від початку тупиковими й збитковими і потребують скорочення або ж закриття, і які, навпаки, потребують оптимізації та розвитку.

Висновки.

Більшість сучасні світових моделей державного устрою були сформовані ще на початку минулого століття, на той час вони були прогресивні та відповідали соціальним «вимогам» тієї епохи. За ціле століття ці моделі всіляко модернізувалися, разом із соціумом, та специфікою кожної країни. Деякі країни вже зараз на велику кількість років випереджають інші за рівнем не тільки технічного прогресу, а і за рівнем державної та соціальної організації. Що стосується тих країн які не можуть збудувати раціональний державний лад в окремих регіонах, та соціумах? Можливо краще застосувати іншу модель, яка заснована не на концепціях столітньої давності. Знайти інший шлях, відмінний, створити новий соціальний лад на основі досягнень нового століття.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Шапиро И. Введение в типологию либерализма / И. Шапиро // Полис. – 1994. – № 3. – С. 5-8.
2. Харви Д. Краткая история неоллиберализма. Актуальное прочтение / Д. Харви. – М.: Поколение, 2007. – 288 с.
3. Хайек. Судьбы либерализма в XX веке / Хайек. – М.: Мысль, 2009. – 373 с.
4. Валлерстайн И. Рік 2008: Смерть неоліберальної глобалізації / І. Валлерстайн. – Режим доступу: http://scepssis.net/library/id_1786.html
5. Zakaria F. Culture Is Destiny; A Conversation with Lee Kuan Yew / F. Zakaria // Foreign Affairs. – 1994. – March-April.
6. Роулз Дж. Идеи блага и приоритет права / Дж. Роулз // Современный либерализм: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел. Тейлор, Уолдрон. – М.: Прогресс-Традиция, 1998. – 248 с.
7. Субботін А. А. Лібералізм / А. А. Субботін // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. – Київ: Знання України, 2004. – Т.1. – 760с. ISBN 966-316-039-X
8. Sehldon S. W. Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought / S. W. Sehldon. – Princeton University Press, 2004. ISBN 9780691119779.
9. Sorensen G. A Liberal World Order in Crisis: Choosing between Imposition and Restraint / G. Sorensen. – Cornell University Press, 2015. – P. 137-139. ISBN 9780801463303.
10. Кругман П. Кредо либерала / П. Кругман. – М.: Европа, 2009. – 368 с.
11. The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered (PublicAffairs, 1998). ISBN 978-1-891620-27-0
12. Bell D. «What is Liberalism?» / D. Bell // Political Theory. – 2015. – 42/6.
13. French Liberalism in the 19th Century / R. Leroux, M. H. Davi (eds.). – London and New York: London, 2017.
14. Perry M. Western Civilization: Ideas, Politics, and Society / M. Perry. – Florence, KY: Cengage Learning, 2008. ISBN 0-547-14742-2.

REFERENCES

1. Shapiro, I. (1994). Vvedenie v tipologiju liberalizma [Introduction to the typology of liberalism]. *Polis*, 3, 5-8 [in Russian].
2. Harvi, D. (2007). *Kratkaja istorija neoliberalizma. Aktual'noe prochtenie* [Brief History of Neoliberalism. Actual reading]. Moscow: Pokolenie [in Russian].
3. Hajek (2009). *Sud'by liberalizma v XX veke* [The fate of liberalism in the XX century]. Moscow: Mysl' [in Russian].
4. Vallerstajn, I. Rik 2008: Smert' neoliberal'noi globalizacii [Year 2008: The Death of Neo-liberal Globalization]. Retrieved from: http://scepssis.net/library/id_1786.html [in Ukrainian].
5. Zakaria, F. (1994). *Culture Is Destiny; A Conversation with Lee Kuan Yew. Foreign Affairs* (March-April).
6. Roulz, Dzh. (1998). *Idei blaga i prioritet prava. Sovremennyj liberalizm: Rolz, Berlin, Dvorkin, Kimlika, Sjendel. Tejlor, Uoldron* [Ideas for good and priority of law. Modern liberalism: Rawls, Berlin, Dworkin, Kimlika, Sandel. Taylor, Waldron]. Moscow: Progress-Tradicija [in Russian].
7. Subbotin, A.A. (2004). Liberalizm [Liberalism]. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia. (Vols. 1-2)*. Kyiv: Znannia Ukrainy. ISBN 966-316-039-X [in Ukrainian].
8. Sehldon, S.W. (2004). *Politics and Vision: Continuity and Innovation in Western Political Thought*. Princeton University Press. ISBN 9780691119779.
9. Sorensen, G. (2015). *A Liberal World Order in Crisis: Choosing between Imposition and Restraint*. (pp. 137-139). Cornell University Press. ISBN 9780801463303.
10. Kruhman, P. (2009). *Kredo liberala* [Credo of the Liberal]. Moscow: Evropa [in Russian].
11. *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered* (PublicAffairs, 1998). ISBN 978-1-891620-27-0
12. Bell, D. (2015). «What is Liberalism?». *Political Theory*, 42/6.
13. Leroux, R., & Davi, M.H. (eds.). (2017). *French Liberalism in the 19th Century*. London and New York: London.
14. Perry, M. (2008). *Western Civilization: Ideas, Politics, and Society*. Florence, KY: Cengage Learning. ISBN 0-547-14742-2.

Романенко Володимир Андрійович

Аспірант

Класичний приватний університет

69000, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Romanenko Volodymyr

Postgraduate student

Classical private university

70B, Zhukovskoho str., Zaporizhzhia, 69000, Ukraine

Email: rvwork2@gmail.com

Цитування: Романенко В. А. Соціальний контроль та прозорість державної влади: до постановки проблеми деконструкції держави в соціальному дискурсі лібералізму та неолібералізму / В. А. Романенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 54-61.

Citation: Romanenko, V.A. (2018). Sotsialnyi kontrol ta prozorist derzhavnoi vlady: do postanovky problemy dekonstruktsii derzhavy v sotsialnomu dyskursi liberalizmu ta neoliberalizmu [Social control and transparency of state power: to state the problem of deconstruction of the state in the social discourse of liberalism and neo-liberalism]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 54-61.

Стаття надійшла / Article arrived: 11.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 17.11.2018

Проблематика кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках

Бенчак О. Ф., Ужгородський національний університет

У статті здійснено аналіз сутності соціального пізнання кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках взагалі та соціології зокрема і на його основі виокремлено три етапи формування знання про зазначені явища та процеси. Особливу увагу звернено на особливості третього етапу, коли домінуючими в соціальному пізнанні стають міждисциплінарні дослідження за провідної ролі соціології. Визначено особливу роль останньої в пізнавальному процесі, її можливості у проведенні теоретико-методологічних та емпіричних досліджень. Наголошено на необхідності конституювання окремого напрямку – «соціологія кордонів і транскордонних процесів» як соціологічної теорії середнього рівня. Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору держав, а можуть охоплювати всю їх глибину. Метою встановлення кордонів є захист ресурсного потенціалу (людського і природного) території держави. Метою їх порушення – захоплення цього потенціалу. Масштабною формою порушення кордону є війна однієї держави, що супроводжується різними за обсягом людськими втратами. Проведений аналіз засвідчує, що кордони – це продукт історичний, який з'явився на тому етапі розвитку суспільства, коли виникла необхідність регламентації просторового існування інститутів приватної власності та держави. Зі зміною потреб у розвитку цих інститутів у просторі відбуваються і відповідні транскордонні процеси. Тому незмінних кордонів не буває. Обґрунтовано виняткове значення соціологічної версії системної методології як методологічної платформи міждисциплінарних досліджень транскордонних процесів і явищ.

Ключові слова: соціальне пізнання; соціогуманітарні науки; соціологія; кордони; транскордонні процеси; соціологічний варіант системної методології

The issue of borders and cross-border processes in socio-humanitarian sciences

Benchak O. F., Uzhhorod National University

The essence of social knowledge of borders and cross-border processes in the socio-humanitarian sciences in general and in sociology in particular has been analyzed in the article. The three stages of formation of knowledge about these phenomena and processes have been distinguished on this basis. Particular attention has been paid to the characteristics of the third stage, when interdisciplinary researches become dominant in social cognition due to the leading role of sociology. The special role of the sociology in the cognitive process, its possibilities in conducting theoretic, methodological and empirical studies has been determined. The necessity of constituting a separate direction - «sociology of borders and cross-border processes» as a medium-level sociological theory has been emphasized.

Cross-border processes exist since there are boundaries. They may be limited by one or another part of states' territories, but also they may cover all their depth. The purpose of boundaries' establishing is to protect the state's resource potential (human and natural). The purpose of their violation is to capture this potential. The large-scale violation of the border is the war of one country, which is accompanied by various human losses. The conducted analysis shows that the boundaries are a historical product that appeared at that stage of society's development, when it became necessary to regulate the spatial existence of private property institutions and the existence of the state. Together with changes in these institutions' development needs, the relevant cross-border processes are taking place in the space. That's why, there are no unchanged borders. The exceptional significance of the sociological version of the system methodology being the methodological platform for interdisciplinary studies of cross-boundary processes and phenomena has been grounded.

Keywords: social cognition; socio-humanities; sociology; borders; transborder processes; sociological variant of system methodology

Проблематика границ трансграничних процесів в соціогуманитарних науках

Бенчак О. Ф., Ужгородський національний університет

В статті проведено аналіз сутності соціального познання границь і трансграничних процесів в соціогуманитарних науках взагалі і соціології в тому числі і на його основі виділені три етапи формування знання об указаних явищах і процесах. Особливу увагу звернуто на особливості третього етапу, коли домінуючими в соціальному познанні стають міждисциплінарні дослідження при ведучій ролі соціології. Визначено особливу роль останньої в пізнавальному процесі, її можливості в проведенні теоретико-методологічних і емпіричних досліджень. Відзначено необхідність конституювання окремого напрямку – «соціологія границь і трансграничних процесів» як соціологічної теорії середнього рівня. Трансграничні процеси існують до тих пір, поки існують границі. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору держав, а можуть охоплювати всю їх глибину. Метою встановлення границь є захист ресурсного потенціалу (людського і природного) території держави. Метою їх порушення – захоп цього потенціалу. Масштабною формою порушення границь є війна однієї держави, супроводжується різними за обсягом людськими втратами. Проведений аналіз показує, що границі – це продукт історичний, який з'явився на тому етапі розвитку суспільства, коли виникла необхідність регламентації просторового існування інститутів приватної власності і держави. З зміною потреб в розвитку цих інститутів в просторі відбуваються і відповідні трансграничні процеси. Тому незмінних границь не буває. Обґрунтовано виключальне значення соціологічної версії системної методології як методологічної платформи міждисциплінарних досліджень трансграничних процесів і явищ.

Ключові слова: соціальне познання; соціогуманитарні науки; соціологія; границі; трансграничні процеси; соціологічний варіант системної методології

Постановка проблеми.

Феномен кордону є одним із найважливіших соціальних регуляторів просторової активності людини. Цей феномен виник разом із державою та є її невід'ємним атрибутом.

Кордон регулює соціально-просторові відносини держав, регламентуючи та встановлюючи їх розмежування. Зазвичай під кордоном розуміють дійсні чи уявні лінії на земній поверхні, що визначають межі сухопутної і водної території держави (державної території). До виникнення інституту кордонів існувала тільки природна організація просторових характеристик світу.

Кордон – явище відносно статичне. Динамічною формою його існування є транскордонні процеси (потіки). Річ у тому, що, не зважаючи на бар'єрну функцію, яку він виконує, кордон не здатен цілком припинити обмін енергією, інформацією, людьми між суміжними територіями. Визначення цього явища, з яким можна погодитися: «транскордонні¹ процеси – це суб'єктна і природна взаємодія, що відбувається через кордон. Транскордон-

ні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема, території) держав, а можуть охоплювати всю їх глибину» [1].

Метою встановлення кордонів є захист ресурсного потенціалу (людського і природного) території держави. Метою їх порушення – захоплення цього потенціалу. Масштабною формою порушення кордону є війна однієї держави, що супроводжується різними за обсягом людськими втратами. В мирний період між війнами здійснюється зазначений обмін у тій чи іншій формі та з різною інтенсивністю. Наприкінці ХХ ст. людство, здавалося б, отримало надії на більш безпечне майбутнє, але вони виявилися нетривалими, бо в останні роки військові загрози лише зростають.

Такою є формула багатостолітнього, сповненого суперечливості та трагізму, існування кордонів і транскордонних процесів. Особливо це стосується ХХ століття; зокрема, американський учений Р. Джексон (Jackson) акцентує, що після 1945 р. на планеті було всього лише 26 мирних днів [2, р. 201].

¹ Transborder (transfrontier)» (англ.) означає «через кордон, по той бік кордону».

Аналіз досліджень і публікацій.

Виняткова важливість для долі людства феноменів кордонів і транскордонних процесів завжди привертала до себе увагу мислителів. Ця увага була різнобічна, оскільки вельми багатими на зміст та різноаспектними є самі ці явища. Про це свідчать праці різних за фахом вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Н. Мікули, С. Устича, В. Колосова, Л. Вардомського, М. Мерле (Merle), О. Мартінеза (Martinez), Я. Блажека (Blažek), Д. Угліжа (Uhlir) та ін.

Проте для плідного дослідження новітньої трансформації сучасних кордонів і транскордонних процесів важливо дослідити об'єктивну логіку і віхи їх історичного розвитку, а також спосіб і специфіку відображення транскордонних феноменів у різних соціогуманітарних науках. Власне, це і є метою статті.

Виклад основного матеріалу.

На нашу думку, в пізнанні соціогуманітарними науками кордонів і транскордонних процесів можна виділити кілька етапів.

Перший етап охоплює період від перших давніх уявлень про природу та функції кордонів, що нерідко виникали в лоні релігійних систем, далі – до середньовіччя (зокрема, появи картографії) і нового часу, коли виникли вчення про системи взаємовідносин держав. Цей період важливий через перші етичні трактування кордонів, першу згадку у «Французькому географічному словнику» 1783 р. терміну «frontiere» – «кордон», початок ери національних держав та націоналізму, зафіксований Вестфальським договором. Цей період проходить також під знаком постулату рівноваги сил, який обґрунтовували венеціанський політик Франческо Барбаро (Barbaro) та знаменитий Ніколо Макіавеллі (Machiavelli). Останній відзначав, що міжнародний порядок у роздробленій Італії зберігався завдяки тому, що в ній була відсутня ієрархічна підлеглість єдиному центру. «Деякі з нових міст та держав, що виникли на руїнах Риму, проявили настільки великі здібності, що, хоч жодне з них не панувало над іншими, вони все ж знаходилися в такій гармонії і були так добре зв'язані одне з одним, що визволили Італію й захищали її від варварів» [3, с. 222]. Чималий внесок у розбудову цієї концепції зробив у праці «Політичні роздуми стосовно війни проти Іспанії» Ф. Бекон (Bacon) [3, с. 224].

Другий етап соціального пізнання кордонів і транскордонних процесів, на думку автора, розпочався в кінці XIX ст. з появою політичної географії. В той час ця наука розглядалася як

політичні студії, що використовують інструментарій і поняття географічного дослідження просторової перспективи. Класичною, основоположною працею політичної географії вважають книгу німецького географа Ф. Ратцеля (Ratzel) «Політична географія». Ф. Ратцель використав ідеї Ч. Дарвіна (Darwin) про битву за життя та природний відбір у суспільстві. Первинною одиницею, на яку можна структурувати суспільство, є, на його погляд, держави. Вони ж ведуть постійну боротьбу за життєвий простір («lebensraum»), що знаходить вираження в суперечках, конфліктах та війнах [4].

Ці погляди Ф. Ратцеля у першій половині XX століття знайшли adeptів в особі англійця Г. Макіндера (Mackinder) та К. Гаусхофера (Haushofer). Після Другої світової війни політична географія тривалий час розглядалася під кутом німецької геополітики і відкидалася. Винятком були дослідження Р. Гартсхорна (Hartshorn), який прагнув знайти для політичної географії нові світоглядні координати в постулатах структурного функціоналізму. Починаючи з 60-х років минулого століття, політична географія починає повертатися до дослідження політичних процесів та структур, пов'язаних із простором. Але об'єктом аналізу зазвичай є не держави, а регіони, столичні області, локальні конфлікти та географія виборів тощо [5, с. 345].

Політична географія має особливий різновид – геополітику. Появу останньої пов'язують зі шведським вченим Й.-Р. Келленом (Kjellen), який увів поняття «геополітика» в обіг у 1899 р. у праці «Держава як форма життя» [6]. Це визначення розвивали К. Гаусхофер (Haushofer), С. Коген (Cohen), Д. Вітслі (Whittlesey), Е. Волш (Walsh), Г. О'Туатейл (O'Tuathail) та інші.

Якщо другий етап формування наукових поглядів про транскордонні явища проходив під знаком домінування політичної географії і геополітики, то для третього, який розпочався у 80-і рр. XX століття, характерним є міждисциплінарний підхід. У зв'язку зі складністю об'єкта дослідження в колі вчених дедалі більше утверджується усвідомлення необхідності переведення теоретичних і практичних розробок проблем кордонів і транскордонних процесів на якісно новий рівень – від переважно мононаукового аналізу до міждисциплінарних досліджень [7-8].

Велике коло соціогуманітарних наук сьогодні виявляє значний інтерес до цієї проблематики. Історія вивчає генеалогію та еволюцію кордонних розмежувань, транскордонного співробітни-

цтва в регіонах [9]. Економіка займається різноманітними аспектами інтеграції та глобалізації транскордонного життя, що приводить до утворення фактично безкордонних мегаекономічних утворень – таких як Європейський Союз [10-11]. Політологія переймається проблемами попередження та врегулювання суперечок та конфліктів, пов'язаних із кордонами, новітніми суперечливими тенденціями політичного розвитку країн та регіонів Європи, наприклад, явищем BREXIT [3]. Соціальна психологія має свій зріз дослідження проблематики транскордонних явищ, це, зокрема, проведення порівняльного аналізу ментальності населення прикордонних територій [12]. Отримали подальший розвиток і геополітичні дослідження. Вони, як правило, орієнтовані на розбудову цілосвітових геополітичних конструкцій. Наприклад, І. Валлерстайн (Wallerstein) запропонував світ-системний підхід [13]. Р. Каплан (Kaplan) обґрунтував «теорію хаосу» [14, с. 6204]. Про необхідність американського гегемонізму в світі через розбудову «євразійської шахівниці» писав З. Бжезінські (Brzezinski) [14]. Резонансну концепцію багатополарності сучасного суспільства викладено в праці С. Гантінгтона (Huntington) «Захід та інші» («The West and the Rest») [14].

В. Колосов називає цей період постмодерністським. Конкретизуючи його зміст, він, крім теорій світової системи і геополітики, виділяє також концепції кордонів як соціального представництва, «практично-політичного сприйняття», екополітичного підходу, територіальної ідентичності [15].

Парадигма соціального представництва трактує кордони як соціальну конструкцію та дзеркало соціальних відносин, а транскордонні потоки – як суттєвий елемент національно-етнічної та інших соціально-просторових структур. Ідеї соціального представництва розвинуті, зокрема, Е. Бергом (Berg) і С. Оресом (Oras).

Практично-політичне сприйняття кордонів ґрунтується на ідеї, що рівень розвитку і транспарентність кордонів визначаються рівнем розвитку політичних структур, рівнем розуміння людьми їх природи та рівнем транскордонної діяльності. Також багато що залежить від менеджменту прикордонних регіонів і транскордонного співробітництва, регулювання міжнародної міграції та інших транскордонних потоків. Найбільш яскраві представники цього напрямку – Г. ван Отем (van Houtum) і О. Крамш (Kramsch) з Нідерландів.

Що стосується концепції екополітики, то вона розглядає взаємозалежність природних і політичних кордонів, підкреслюючи важливість якісного політичного менеджменту для досягнення гармонії між ними. Цю концепцію розробляють Г. Вайт (White) зі США, Н. Кліот (Kliot) з Ізраїлю, С. Делбі (Dalby) з Канади [16, р. 610].

Автором концепції територіальної ідентичності є фінський географ та антрополог А. Паасі (Paasi). Розглядаючи генеалогію та еволюцію цього соціального феномена, він вважає, що його основою є націоналізм як мотивуюча основа розбудови і захисту [16].

Вагому роль в осмисленні сутності і тенденцій розвитку кордонів і транскордонних процесів відіграє соціологія. При цьому вона використовує власний дослідницький інструментарій, зумовлений її специфікою як соціальної науки. Відомо, що предмет та основні методи соціології донині є предметом дискусії. Це зрозуміло, бо як самостійна наука про суспільство, суспільні явища, структури, процеси та їх взаємні відносини соціологія конституювалася порівняно недавно. Тому вона постійно переймається проблемою своєї відмінності від інших наук. З одних наук вона частково вийшла, від інших частково залежала і частково розширювала пізнавальні перспективи. Найперше, йдеться про філософію, право, політологію, етнографію.

У контексті проблематики кордонів і транскордонних процесів особливості соціологічного підходу, на наш погляд, полягають у дотриманні двох когнітивних принципів: 1) принципу генетично-функціонального аналізу об'єкта; 2) принципу єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів дослідження.

Генетично-функціональний принцип служить з'ясуванню питання про розвиток і функціонування цілісних соціальних утворень. При аналізі розвитку головний інтерес становлять ті риси об'єкта, і зокрема структури, які забезпечують у ньому різного роду зміни при одночасному збереженні суттєвих характеристик.

При дослідженні функціонування насамперед звертається увага на ті сторони об'єкта, і зокрема структури, які забезпечують їй стійкість і стабільність якостей у відносно мінливих умовах. Поєднання цих двох підходів у дослідженні системи становить зміст генетично-функціонального (структурного) аналізу. Головна його перевага в тому, що він дає змогу пояснити структуру через історію, а історію об'єкта через її структуру. У такий спосіб син-

тезуються «синхронні» і «асинхронні» риси розвитку об'єкта [1, с. 56].

Що стосується генеалогії сучасних транскордонних процесів на новому східному кордоні ЄС, то ми вважаємо, що в ній можна виокремити три основні етапи.

Перший охоплює період існування СРСР і країн соціалістичного табору (до початку 90-х рр. XX ст.). До середини 70-х рр. XX ст. відносини між сусідніми прикордонними регіонами (СРСР – з одного боку, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Болгарії – з іншого) були епізодичними і зводилися тільки до співпраці в області культури, проведення різного роду політичних акцій. Пізніше виникли такі форми, як прикордонна торгівля (в основному бартерна), прямі виробничі зв'язки (80-і рр. XX ст.), виробнича кооперація, створення спільних підприємств, співпраця в галузі прикордонної транспортної інфраструктури [18, с. 170-175]. Всі ці форми транскордонного співробітництва були значною мірою політизовані.

Другий етап пов'язаний з розпадом Радянського Союзу і отриманням реальної незалежності центральноєвропейськими державами – колишніми його сателітами (з початку 90-х рр. XX ст. – до 2007 року). Це період становлення та розвитку різних форм транскордонної співпраці між країнами – колишніми радянськими республіками та їх західними сусідами, розширення Європейського Союзу на схід в 2004 та 2007 роках, що завершилося формуванням нового східного кордону ЄС.

Цілком закономірно, що певний час нові суб'єкти «придивлялися» один до одного. А встановлення прикордонних контактів було немов «маленьким кроком» у подоланні «великої дистанції» з налагодження повномасштабних двосторонніх міждержавних відносин. Звичайно, в цьому процесі не могло не бути певних суперечностей. По-перше, мали місце «внутрішні» суперечності – суперечності між центральними і місцевими органами влади. Д. Таршис – колишній Генеральний секретар Ради Європи, який активно сприяв розвитку транскордонних відносин у Центральній і Східній Європі, підкреслює, що «у минулому деякі уряди вважали, що прикордонне співробітництво є ризиком узурпації сфери зовнішніх відносин, яка офіційно контролюється міністерством закордонних справ» [18, с. 113]. По-друге, елементи недовіри і підозрілості мали місце в позиціях окремих урядів, упевнених, що транскордонне співробітництво

може бути використане для посилення відцентрових, сепаратистських тенденцій, зміцнення позицій якої-небудь з національних меншин.

Подолання цих суперечностей (або хоча б їх пом'якшенню, затушовуванню) найбільшою мірою сприяла багатогранна практика транскордонного співробітництва.

Третій етап розвитку транскордонних процесів розпочався в 2007 р., коли почали діяти нові інструменти співробітництва, Програми транскордонної співпраці ENPI ЄС в різних сегментах нового східного кордону, була ухвалена стратегія Східного партнерства Європейського Союзу. Транскордонні процеси стали значно глибшими та масштабнішими.

Прикладом практичного використання зазначеного пізнавального соціологічного комплексу можуть бути дослідження, проведені в рамках реалізації двох міжнародних проектів. Проект «Кордони для людей» був підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) разом зі своїми партнерами в рамках Програми ENPI 2007–20013 рр. Початок реалізації проекту – 1 жовтня 2010 р., завершення – 1 жовтня 2012 р.

В ході реалізації проекту «Кордони для людей» було розроблено методологію кількісного та якісного аналізу транскордонних явищ. Мова йде про розбудовану систему індексації та моніторингу транскордонних процесів як комплексу теоретичних та організаційно-практичних заходів, що забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також розвиток тенденцій транскордонних процесів в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління [19; 5].

В ході реалізації іншого проекту «Кордони очима людей», що виконувався Інститутом транскордонного співробітництва разом із партнерами за програмою ENPI Європейського Союзу в сегменті Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна (2011–2014 рр.), було підготовлено програму емпіричного соціологічного дослідження транскордонних процесів у Карпатському регіоні, розроблено анкети для масового, експертного та інтернет / телефонного опитування населення, проведено саме опитування респондентів у прикордонних регіонах чотирьох держав. Отримані результати емпіричного соціологічного дослідження були ретельно проаналізовані, зіставлені з експертними висновками першого дослідження, відтак сформульовані загаль-

ні оцінки та практичні рекомендації суб'єктам управління транскордонними процесами [21; 1].

Виникає й інше важливе питання – питання статусу знання про кордони і транскордонні процеси в самій соціологічній науці. Адже значення цих феноменів у житті соціуму величезне, масив теоретико-методологічного і емпіричного знання про них є значним.

Відомо, наприклад, що конституїваним як окремий науковий напрям вважається «соціологія війн» [20, с. 1165]. Але ж з предметної точки зору феномен війни є частиною явища транскордонних процесів. Тож більш ніж логічним було б виокремлення напряму соціологічної думки «соціологія кордонів і транскордонних процесів», як це пропонують деякі автори [1].

Як бачимо, палітра наукових дисциплін, які переймаються дослідженнями кордонів і транскордонних процесів, широка і різноманітна. Власне, це і формує міждисциплінарний характер соціального пізнання зазначених феноменів. Проте, щоб зіставлення і порівняння результатів досліджень різних наук були коректними, вони мають вестися на єдиній методологічній платформі. На думку С. Устича, цією платформою є системна методологія. Обґрунтовуючи свою позицію, він зазначає наступне.

1. Системна методологія як інструмент інтегративного аналізу здатна нині адекватно відобразити природну, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони – від суб'єктних до матеріально-речових.

2. Системна методологія, що забезпечує аналіз як функціональних, так і динамічних характеристик об'єктів, спроможна розкрити складний механізм функціонування та розвитку транскордонних процесів.

3. Нарешті, системна методологія, що володіє потужним апаратом прикладних розробок, може перевести лімологічні² дослідження з категорії переважно описових у розряд практично необхідних [1, с. 14].

Підсумовуючи, можна зробити такі **висновки**.

Соціальне пізнання про кордони і транскордонні процеси пройшло величезний шлях формування та розвитку, який можна поділити на три основні етапи: період від перших уявлень про природу та функції кордонів до появи картографії і виникнення вчень про системи взаємовідносин держав; етап зародження, розвитку і домінування політичної географії та геополітики, їх обслуговуючої ролі у зовнішній політиці тих чи інших держав; етап масштабних взаємодоповнюючих досліджень на основі міждисциплінарного підходу. Кожен із цих етапів характеризується тим чи іншим способом, рівнями глибини і конкретності відображення транскордонних явищ.

Перелік соціогуманітарних наук, які переймаються дослідженнями кордонів і транскордонних процесів, широкий і різноманітний, він постійно збільшується. Окреме й дуже важливе місце у соціальному пізнанні транскордонних явищ належить соціології, яка здійснює їх відображення, вивчення та аналіз в органічній єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів. Особливості соціологічного підходу в дослідженні транскордонного співробітництва полягають у дотриманні двох когнітивних принципів: 1) принципу генетично-функціонального аналізу об'єкта; 2) принципу єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів дослідження. Вкрай необхідно, щоб наявний значний масив соціологічного теоретико-методологічного і емпіричного знання був конституїваний як окремий напрям «соціологія кордонів і транскордонних процесів».

Спільною методологічною платформою всіх соціогуманітарних наук, що досліджують транскордонні явища, є системна методологія. Тільки ця методологія здатна забезпечити формування із інформаційних фрагментів, що надаються різними соціогуманітарними науками, єдиного цілісного образу сучасних кордонів і транскордонних процесів.

² Лімологія (з лат. *limes* – кордон, межа) – наука про кордони.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Устич С. І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація / С. І. Устич. – Ужгород: Поліграф-центр «Ліра», 2014. – 352 с.
2. Jackson R. J. *NATO and Peacekeeping* / R. J. Jackson. – London: Routledge, 2004.
3. Черняк Е. Б. Вековые конфликты / Е. Б. Черняк. – Москва: Международные отношения, 1988. – 432 с.
4. Mackinder H. J. *Democratic Ideals and Reality* / H. J. Mackinder. – New York, 1942. – 189 p.
5. *Velký sociologický slovník*. – Praha: Vydavatelství Karolinum, 1996.
6. Kjellen R. *Der Staat als Lebensform* / R. Kjellen. – Leipzig, 1899. – 362 s.
7. Kolossov V. *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches* / V. Kolossov // *Geopolitics*. – 2005. – № 10. – P. 606-632.
8. Brunet-Jailly E. *Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective* / E. Brunet-Jailly // *Geopolitics*. – 2005. – № 10. – P. 633-670.
9. Бенчак О. Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія / О. Бенчак. – Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. – 456 с.
10. Глобальные трансформации современности / ред.: Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко // *Цивилизационная структура современного мира: в 3-х т.* – Киев: Наукова думка, 2006. – 686 с.
11. *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics*. 2nd Edition. – London: Routledge, 2004. – 781 p.
12. Faltan L. *Euroregiony a regionalny rozvoj na Slovensku. Regionalny rozvoj Slovenska v európskych in 33 tegracnych kontextoch (Regiony, prihranicne regiony, euroregiony)* / L. Faltan. Bratislava, 2004.
13. Wallerstein I. *The Essential Wallerstein* / I. Wallerstein. – New York: The New York Press, 2000.
14. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. – 2001. – Vol. 9.
15. Kolossov V. *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches* / V. Kolossov // *Geopolitics*. – 2005. – Vol. 10. – № 4. – P. 1-27.
16. Paasi A. *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border* / A. Paasi. – New York: John Wiley, 1996. – 370 p.
17. Ustych S. *Optimization of Transborder Cooperation System: concept and its pilot application (examples of neighboring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine)* / S. Ustych. – Uzhhorod: ITC, 2012. – 126 p.
18. Устич С. Індексні дослідження транскордонного співробітництва / С. Устич. – Ужгород: ITC, 2012. – 243 с.
19. Ustych S. *Concept of sociological services for transborder cooperation* / S. Ustych. – Uzhhorod: ITC, 2014. – 86 p.
20. Ustych S. *Report on a pilot empirical sociological research «Borders through the eyes of people»* / S. Ustych. – Uzhhorod: ITC, 2014. – 52 p.
21. Borocz J. *Dual dependency and the informalization of external linkages: the case of Hungary* / J. Borocz // *Research in Social Movements, Conflicts and Change*. – 1992. – P. 22-35.

REFERENCES

1. Ustych, S.I. (2014). *Metodolohiya systemnoho doslidzhennya transkordonnykh protsesiv ta yiyi sotsial'na implementatsiya [Methodology of systematic study of cross-border processes and its social implementation]*. Uzhhorod: Polihraf-tsentr «Lira» [in Ukrainian].
2. Jackson, R.J. (2004). *NATO and Peacekeeping*. London: Routledge
3. Chernyak, Ye.B. (1988). *Vekovyye konflikty. Mezhdunarodnyye otnosheniya. [Century conflicts. International relations]*. Moscow [in Russian].
4. Mackinder, H.J. (1942). *Democratic Ideals and Reality*. New York.
5. *Geopolitika [Geopolitics]*. (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Vydavatelství Karolinum.
6. Kjellen, R. (1899). *Der Staat als Lebensform*. Leipzig.
7. Kolossov, V. (2005). *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches. Geopolitics, 10*, 606-632.
8. Brunet-Jailly, E. (2005). *Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective. Geopolitics, 10*, 633-670.
9. Benchak, O. (2017). *Istoriya, shcho ob'yednuye. Narysy novit'oho transkordonnoho spivrobitnytstva u Karpat's'komu rehioni [Connecting history. Features of the latest cross-border cooperation in the Carpathian region]*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
10. Pakhomov, Yu.N., & Pavlenko, Yu.V. (Eds.). (2006). *Global'nyye transformatsii sovremennosti [Global Transformations of the Present]. Tsivilizatsionnaya struktura sovremennogo mira. (Vols. 1-3)*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
11. *A Globalizing World? Culture, Economics, Politics* (2004). 2nd ed. London: Routledge.
12. Faltan, L. (2004). *Euroregiony a regionalny rozvoj na Slovensku, In: Regionalny rozvoj Slovenska v európskych in- 33 tegracnych kontextoch (Regiony, prihranicne regiony, euroregiony)*. Bratislava. ISBN 80-85544-37-7.
13. Wallerstein, I. (2000). *The Essential Wallerstein*. New York: The New York Press.
14. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. (2001). Vol. 9.
15. Kolossov, V. (2005). *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches. Geopolitics, 10*, 606-632.
16. Paasi, A. (1996). *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. New York: John Wiley.

17. Ustych, S. (2012). *Optimization of Transborder Cooperation System: concept and its pilot application (examples of neighboring regions of Hungary, Slovakia, Romania and Ukraine)*. Uzhhorod: ITC.
18. Ustych, S. (2012). *Indeksni doslidzhennya transkordonnoho spivrobitnytstva [Indicative studies of cross-border cooperation]*. Uzhhorod: IT•S [in Ukrainian].
19. Ustych, S. (2014). *Concept of sociological services for transborder cooperation*. Uzhhorod: ITC.
20. Ustych, S. (2014). *Report on a pilot empirical sociological research «Borders through the eyes of people»*. Uzhhorod: ITC.
21. Borocz, J. (1992). *Dual dependency and the informalization of external linkages: the case of Hungary. Research in Social Movements, Conflicts and Change*.

Бенчак Олеся Федорівна

Старший викладач кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
Ужгородський національний університет
88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14

Benchak Olesia

Lecturer of the Department for International Studies
and Social Communications
Uzhhorod National University
14, Universytetska str., Uzhhorod, 88000, Ukraine

Email: benchak2504@gmail.com

Цитування: Бенчак О. Ф. Проблематика кордонів і транскордонних процесів у соціогуманітарних науках / О. Бенчак // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 62-69.

Citation: Benchak, O.F. (2018). Problematyka kordoniv i transkordonnykh protsesiv u sotsiohumanitarnykh naukakh [The issue of borders and cross-border processes in socio humanitarian sciences]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 62-69.

Стаття надійшла / Article arrived: 13.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 20.11.2018

Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні

Костенко А. М., Сумський державний університет

Успіх євроінтеграції пов'язується значною мірою з інформаційним забезпеченням цього процесу. Існує пряма кореляція між інформованістю людини та її здатністю ухвалювати більш структуровані, раціональні, свідомі рішення щодо політики, а отже і позиціонувати себе відносно певних процесів у країні, зокрема і євроінтеграції.

В статті виокремленні основні етапи інформаційного забезпечення процесу євроінтеграції України, а саме: етап обговорення переваг євроінтеграції; етап інформаційного тиску; етап посилення інформаційної тривоги та зростання напруженості в суспільстві; етап різкої протестної реакції суспільства; етап відновлення курсу на євроінтеграцію.

Диференційовано цільову аудиторію за рівнем володіння інформацією про особливості та характер взаємовідносин між Україною та ЄС, відповідно до якої проаналізовано особливості механізмів інформування в Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 та Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. Зазначені документи є механізмом розподілу відповідальності за проведення інформаційної політики з питань європейської інтеграції (у тому числі й фінансову) між органами державної влади та зацікавленими неурядовими організаціями, міжнародними донорами і бізнес-структурами. У зв'язку з цим зростає роль громадських інституцій, завданнями яких є інформування щодо євроінтеграційних процесів України та робота з різними цільовими групами, з одного боку, та налагодження комунікації між владою та громадянським суспільством при плануванні та реалізації інформаційних кампаній з євроінтеграції, з іншого.

Встановлено, що місцеві органи влади у своєму розпорядженні мають достатньо інструментів для впливу на громадську думку, проте досить часто ігнорують питання європейської інтеграції. Крім того, важливою умовою імплементації Стратегії на регіональному рівні є налагодження співпраці між місцевою владою та громадськими організаціями.

Ключові слова: євроінтеграція України; інформаційне забезпечення; комунікація у сфері європейської інтеграції; інструменти впливу на громадську думку; механізми інформування

Information and communication strategies of eurointegration in Ukraine

Kostenko A. M., Sumy State University

Information is a key aspect of the European integration process in Ukraine. Ukrainians support the Euro-integration course, but note that they haven't enough information about the European Union, the existing European programs, the implementation of the Association Agreement, etc.

The author identified the main stages of informational support for Euro-integration of Ukraine: a stage of discussion of the advantages of European integration and specific benefits of Ukraine; information pressure stage; a stage of increasing information anxiety and increasing tension in society; the stage of a sharp protest public information reaction of society; the stage of renewal of the course on European integration and strengthening of information and communication support.

The analysis of target audiences shows that different socio-demographic groups in different ways have information about the peculiarities and nature of the relationship between Ukraine and the EU.

The public authorities have primary responsibility for informing citizens about European integration, but they do not possess the methodological and practical tools of information campaigns. Therefore in the article analyzes the peculiarities of the mechanisms of informing in the Concept of realization of the state policy in the field of informing and establishing communication with the public on the urgent issues of European integration of Ukraine for the period until 2017 and the Strategy of Communication in the field of European integration for 2018–2021 years. These documents are the mechanism for the division of responsibility for conducting information policy on European integration (including financial) between public authorities and interested non-governmental organizations, international donors and business structures. In this regard, the role of public institutions whose task is to inform Ukraine's European integration processes and work with different

target groups, on the one hand, and the establishment of communication between government and civil society in the planning and implementation of information campaigns on European integration on the other, is increasing.

The local authorities have sufficient tools to influence public opinion, but often ignore the issue of European integration. In addition, an important condition for the implementation of the Strategy at the regional level is the establishment of cooperation between local authorities and public organizations.

Keywords: *eurointegration of Ukraine; information provision; communication in the field of European integration; tools of influence on public opinion; mechanisms of informing*

Информационно-коммуникативные стратегии евроинтеграции в Украине

Костенко А. Н., Сумской государственный университет

Успех евроинтеграции связывается в значительной мере с информационным обеспечением этого процесса. Существует прямая корреляция между информированностью человека и его способностью принимать более структурированные, рациональные, сознательные решения по политике, а, следовательно, и позиционировать себя относительно определенных процессов в стране, в том числе и евроинтеграции.

В статье выделены основные этапы информационного обеспечения процесса евроинтеграции Украины, а именно: этап обсуждения преимуществ евроинтеграции; этап информационного давления; этап усиления информационной тревоги и рост напряженности в обществе; этап резкой протестной реакции общества; этап восстановления курса на евроинтеграцию.

Дифференцированно целевую аудиторию по уровню владения информацией об особенностях и характере взаимоотношений между Украиной и ЕС, согласно которой проанализированы особенности механизмов информирования в Концепции реализации государственной политики в сфере информирования и налаживания коммуникации с общественностью по актуальным вопросам европейской интеграции Украины на период до 2017 и Стратегии коммуникации в сфере европейской интеграции на 2018–2021 годы. Указанные документы являются механизмом распределения ответственности за проведение информационной политики по вопросам европейской интеграции (в том числе и финансовой) между органами государственной власти и заинтересованными неправительственными организациями, международными донорами и бизнес-структурами. В связи с этим возрастает роль общественных институтов, задачами которых является информирование о евроинтеграционных процессах Украины и работа с различными целевыми группами, с одной стороны, и налаживание коммуникации между властью и гражданским обществом при планировании и реализации информационных кампаний по евроинтеграции, с другой.

Установлено, что местные органы власти в своем распоряжении имеют достаточно инструментов для воздействия на общественное мнение, однако достаточно часто игнорируют вопросы европейской интеграции. Кроме того, важным условием осуществления стратегии на региональном уровне является налаживание сотрудничества между местными властями и общественными организациями.

Ключевые слова: *евроинтеграция Украины; информационное обеспечение; коммуникация в сфере европейской интеграции; инструменты воздействия на общественное мнение; механизмы информирования*

Постановка наукової проблеми.

Інформування є ключовим аспектом європейського інтеграційного процесу України. Більшість наших громадян підтримують євроінтеграційний курс, проте зазначають, що не мають достатньої інформації про Європейський Союз, про діючі європейські програми, виконання Угоди про асоціацію тощо.

За результатами соціологічного дослідження 37,5% українців визнали, що потребують більшого інформування щодо переваг Угоди про асоціацію; більше про імплементацію Угоди про асоціацію хотіли б знати 45% українців, а половина опитаних взагалі не змогла назвати будь-які асоціації щодо Євросоюзу [13].

Існує пряма кореляція між інформованістю людини та її здатністю поєднати політичні рішення зі своїми особистими, персональними інтересами. Інформація дозволяє людині ухвалювати більш структуровані, раціональні, свідомі рішення щодо політики, а отже і позиціювати себе відносно певних процесів у країні, зокрема і євроінтеграції. Прикметно, що погіршення або покращення ставлення до ЄС суттєво відрізняється залежно від освіти респондентів. Так, серед респондентів із середньою та неповною вищою освітою рівень євроскептицизму майже вдвічі вищий (31% і 28% відповідно) у порівнянні з більш освіченими респондентами (16%) [13]. Тож можемо припустити, що успіх інте-

грації України в європейський простір певною мірою залежить від інформаційного супроводу та належного інформаційного забезпечення цього процесу.

Цілі статті та постановка завдань.

Мета статті: проаналізувати інформаційно-комунікаційну стратегію європейського інтеграційного процесу України та механізми її реалізації органами державної влади.

У контексті означеної проблеми постають такі завдання:

- виокремити основні етапи інформаційного забезпечення процесу євроінтеграції України;
- диференціювати цільову аудиторію за рівнем володіння інформацією про особливості та характер взаємовідносин між Україною та ЄС.
- визначити особливості механізмів інформування в Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017;
- описати координаційні інструменти реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки.
- оцінити ефективність втілення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції у 2018 році обласними адміністраціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми.

Досягнення євроінтеграції України неможливе без впровадження комплексної інформаційної кампанії з підтримки євроінтеграційного курсу. О. Левченко вважає, що інформаційну кампанію потрібно розглядати як сукупність узгоджених та взаємопов'язаних за метою, завданнями, об'єктами впливу і часом, котрі проводяться як послідовно, так і одночасно в кількох сферах. Вона має, як правило, довготерміновий перманентний характер і може посилюватися або згасати залежно від початку чи закінчення інформаційних операцій або окремих інформаційних акцій, які її складають [5, с. 23].

В. Рибаченко та М. Цаль-Цалько виділяють наступні етапи інформаційного забезпечення процесу євроінтеграції України [9, с. 132]:

- 1) етап обговорення переваг євроінтеграції і конкретних вигод України на цьому шляху;
- 2) етап інформаційного тиску на тогочасну владу України і громадську думку у зв'язку з гальмуванням підготовки до підписання Угоди з ЄС до осені 2013 року;
- 3) етап посилення інфор-

маційної тривоги та зростання напруженості в суспільстві у жовтні-листопаді 2013 року в передчутті відмови керівництва України від підписання Угоди у Вільнюсі; 4) етап різкої протестної громадської інформаційної реакції суспільства на рішення Уряду України щодо призупинення підготовки до підписання Угоди з ЄС; 5) етап відновлення курсу на євроінтеграцію та посилення інформаційно-комунікаційного супроводу цього процесу.

На кожному із зазначених етапів трансформуються не лише підходи та інструменти євроінтеграційної інформаційної кампанії, а й, відповідно, рівень розуміння і підтримки зазначеного курсу.

Аналіз цільових аудиторій свідчить, що різні соціально-демографічні групи по-різному володіють інформацією про особливості та характер взаємовідносин між Україною та ЄС. Так, А. Баровська стверджує, що інформованими про діяльність ЄС та перспективи взаємовідносин України з ЄС вважають себе ті громадяни, які стикаються з такою інформацією в межах професійної діяльності; пересічні громадяни визнають себе досить мало / дуже мало поінформованими щодо ЄС або взагалі лише знають, що є така організація [1, с. 16]. Підтвердженням цього є також результати соціологічних досліджень, згідно яких в Україні представлені три категорії громадян різного рівня інформованості про Угоду [11, с. 15]:

- високий рівень: чиновники, політики, експерти, дипломати, а також люди, що мають відношення до розробки документів і подальшого їх впровадження;
- середній рівень: представники громадянського суспільства, журналісти, студентська молодь, а також представники наукового співтовариства, учасники проектів ЄС;
- низький рівень (практично в усіх регіонах країни) – широка громадськість, лідери думок, які не належать до експертного співтовариства, але яких після відповідної підготовки можна використовувати як месенджерів кампанії.

Отже, неоднорідність цільових груп має враховуватися при розробці державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції, а проведення інформаційної кампанії має передбачати поєднання заходів у ЗМІ з діяльністю у громаді, підтриманою існуючими її структурами.

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів.

Варто наголосити, що саме на органах державної влади лежить основна відповідальність за інформування громадян стосовно європейської інтеграції. Проте тут спостерігається брак методологічного і практичного розуміння інформаційних кампаній. Особливо за умов стрімкої інформатизації всіх сфер та збільшення кількості джерел інформації в цільових груп. Тому інститути громадянського суспільства часто виявляються активнішими, сучаснішими та динамічнішими, ніж держава. Досі в Україні головну роль в інформуванні громадськості стосовно євроінтеграції здійснювали неурядові організації, Представництво ЄС та представники країн-членів ЄС.

Під час реалізації євроінтеграційної стратегії України була прийнята і впроваджувалася низка державних програм. Зокрема, метою Державної програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 рр., було визначено, наприклад, поліпшення обізнаності населення України щодо ЄС, роз'яснення переваг для українського суспільства реалізації цілей державної політики у сфері європейської інтеграції, забезпечення широкої суспільної підтримки європейського вибору України тощо. Координація і контроль за виконанням Програми покладалися на КМУ, а КМУ мав утворювати міжвідомчу групу для забезпечення організації виконання Програми. Після завершення строку дії зазначеної Програми у 2007 р. КМУ схвалив нову Концепцію Державної цільової програми інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 рр., в якій прогнозувалося, що тенденція зростання позитивного ставлення щодо вступу України до ЄС збережеться і надалі у разі подальшого проведення інтенсивної інформаційно-просвітницької роботи. Однак, визнавалося, що в українському суспільстві не існувало стабільної проєвропейської більшості станом на 2007 р., що пов'язувалося з недостатнім рівнем інформування громадськості стосовно напрямів і перспектив європейської інтеграції України [6].

Розпорядженням КМУ від 27 березня 2013 р. було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 р. В Програмі зазначалося, що рівень підтримки громадськістю членства України в ЄС був у межах 42–50 % з тенденцією до зниження. Тому визначалися фактори, що заважали ефек-

тивному виконанню попередніх двох Програм:

1) відсутність процедури проведення системного загальнодержавного соціологічного дослідження щодо європейської інтеграції;

2) відсутність належного фінансового забезпечення через те, що у попередні роки у державному бюджеті передбачалося недостатньо коштів на відповідні цілі і не використовувалася практика реалізації проєктів у форматі державно-приватного партнерства, а також із залученням спонсорських коштів;

3) відсутність ефективної взаємодії та зв'язку між владою на всіх рівнях і суспільством;

4) використання застарілих методів інформування, а також неефективне застосування інформаційного ресурсу Євросоюзу;

5) інформаційній роботі на регіональному та місцевому рівні приділялася недостатня увага [7]. Отож, визнаючи певні упущення в реалізації попередніх двох Програм щодо інформування громадськості з питань європейської інтеграції України, були запропоновані нові підходи імплементації поточної Програми.

Метою Концепції було визначено забезпечення стабільно високого рівня усвідомленої підтримки громадськістю державної євроінтеграційної політики України і реформ задля майбутнього членства в Євросоюзі. Пропонувався також інноваційний підхід як у проведенні інформаційної кампанії, що передбачав налагодження активної комунікації між владою та суспільством, так і в питанні фінансування Концепції. Наприклад, ідея запровадження у роботі з інформування громадськості щодо європейської інтеграції комунікаційного елементу, як передбачалося, надасть можливість розділити відповідальність, у тому числі й фінансову, за виконання цієї роботи із зацікавленими неурядовими організаціями, міжнародними донорами і бізнес-структурами [6].

Ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС поставила перед нашою державою нові завдання в частині інформування громадськості. Так, Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода) (статті 461–469) [12] передбачено створення спільних органів, зокрема Ради асоціації, Комітету асоціації, підкомітетів, Парламентського комітету асоціації та Платформи громадянського суспільства.

Ще одним прикладом планування та втілення комплексної інформаційної кампанії щодо євроінтеграції є реалізація Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021

роки [10]. Вона спрямована на промоцію євроінтеграційних реформ та заплановані урядом власні кампанії з інформування про зміст і цілі євроінтеграції. Стратегія була підготовлена громадськими експертами (Незалежна асоціація телерадіомовників, Реанімаційний Пакет Реформ, ГО «Європейський Рух України», Інститут Євroatлантичного співробітництва, Association4U, Українська національна платформа Форуму Громадянського суспільства та Східного партнерства, Національний інститут стратегічних досліджень, Центр стратегічних досліджень та інші) у співпраці з Урядовим офісом із питань європейської та євroatлантичної інтеграції Кабінету Міністрів України в рамках проекту «Точне відображення Угоди про асоціацію Україна – ЄС в українських медіа» [8].

Завданнями стратегії є:

- налагодження співпраці між «українськими державними інституціями – міжнародними організаціями – неурядовими організаціями – медіа»;
- координування комунікації європейської інтеграції в Україні, уникнення дублювання зусиль та планування масштабної інформаційної кампанії;
- підвищення рівня обізнаності українських медіа-професіоналів стосовно Угоди про асоціацію Україна – ЄС та євроінтеграційної тематики.

Також у рамках плану зі втілення Стратегії передбачено створити веб-портал «Україна – ЄС», на якому поширюватиметься інформація про надання допомоги ЄС для України, про проведення конкурсів проектів та вимог до підготовки заявок та проектів, які можуть брати участь у таких конкурсах.

У 2018 році передбачено утворення Координаційної ради з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. Тож, як бачимо, через затвердження та впровадження Стратегії робляться спроби на державному рівні координувати інформаційні кампанії з євроінтеграції між різними суб'єктами. При цьому наголосимо, що зазначена Стратегія розроблялася громадськими експертами за підтримки міжнародних фондів.

Водночас, важливим питанням є втілення Стратегії на регіональному рівні. Місцеві органи влади у своєму розпорядженні мають достатньо інструментів для впливу на громадську думку. Проте досить часто спостерігається ігнорування місцевими посадовцями питань європейської

інтеграції. Крім того, важливою умовою імплементації Стратегії на регіональному рівні є налагодження співпраці між місцевою владою та громадськими організаціями. Тому спробуємо оцінити рівень такої взаємодії при висвітленні питання євроінтеграції на місцевому рівні.

За результатами аналізу ролі облдержадміністрацій у промоції європейського вибору на обласному рівні, який проводився Інститутом світової політики в рамках «Ініціативи з розвитку аналітичних центрів України», яку виконує Міжнародний фонд «Відродження» (МФВ) у партнерстві з Фондом розвитку аналітичних центрів (ТТФ) за фінансової підтримки Посольства Швеції в Україні (SIDA) [3] зазначено, що у місцевої влади відсутнє розуміння сутності та змісту процесу євроінтеграції. Тож важливо з'ясувати, яким чином обласні адміністрації врахували оцінки та рекомендації експертів при формуванні та виконанні місцевих (обласних) планів заходів щодо реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки та чи зуміли налагодити взаємодію з інститутами громадянського суспільства для проведення інформаційних кампаній з євроінтеграції.

В рамках нашого дослідження було проведено оцінку обласних планів заходів на 2018 рік щодо реалізації у областях Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки.

У публічному доступі нам вдалося знайти план обласних заходів щодо реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки лише для одинадцяти областей – Вінницької, Донецької, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Чернігівської областей.

Загалом плани заходів різних областей майже не відрізняються один від одного та є копіяцією відповідних статей з урядового плану заходів щодо реалізації у областях Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції. Так, половина планів (Тернопільської, Полтавської, Івано-Франківської, Київської та Вінницької областей) є загальними та складаються лише з чотирьох блоків, таких як: проведення інформаційної кампанії у галузі освіти, в економічній сфері, проведення в містах (як правило, лише в обласних) Днів культури країн ЄС та подання Держкомтелерадіо інформації про виконання плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на

2018–2021 роки у відповідній області. При чому у Вінницькій області при плануванні зазначені лише відповідальні та невизначені ні конкретні терміни виконання, ні цільова аудиторія, ні джерела фінансування. В переважній більшості адміністрацій відсутнє розуміння необхідності при плануванні заходів врахувати цільову аудиторію. Взагалі не включили у план критерій визначення цільової аудиторії такі області, як Київська, Миколаївська, Чернігівська та Вінницька, а Івано-Франківська, Полтавська, Житомирська, Тернопільська – в графі «цільова аудиторія» зазначили «населення області», що також передбачає відсутності в плануванні цільових заходів.

Конкретизація цільової аудиторії та врахування її при плануванні заходів відображено у планах Донецької, Сумської та Луганської областей. Так, наприклад, у Луганській області заплановано провести для активістів молодіжного руху обласний фестиваль молодих виконавців «Міжнародний День Дружби» за рахунок коштів обласного бюджету. У Сумській області для учнівської та студентської молоді заплановано створення нових та активізація роботи існуючих інформаційних центрів (пунктів) європейської та атлантичної інтеграції України, проте коштів на це не виділено; для відвідувачів офіційних сайтів – наповнення тематичного розділу веб-порталу, сайтів місцевих органів виконавчої влади Сумської області, сайтів районних державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських рад, органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад інформацією про суть процесів, що відбуваються у сфері європейської інтеграції України, і коштів також не передбачено. Донецька обласна державна адміністрація підготувала найбільш фаховий план заходів, викремивши конкретні цільові аудиторії, джерела фінансування, строки виконання, комунікаційні канали, тощо. Наприклад, для представників органів місцевого самоврядування заплановано проведення інформаційних днів із питань впровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади за кошти обласного бюджету; для представників об'єднаних територіальних громад – проведення семінару «Про Європейський тиждень місцевої демократії» (без виділеного фінансування); для представників органів місцевого самоврядування, органів виконавчої влади, експертного та наукового середовища, міжнародних організацій – проведення регіонального форуму «Децентралізація: сучасний стан та перспективи розвитку» за кошти

обласного бюджету; для керівників навчальних закладів, педагогічної спільноти, громадськості – розміщення посилання на портал «Україна – ЄС» на сторінці відділу міжнародної інтеграції Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, тощо. В цілому Донецька область демонструє продуману та фахову роботу у підготовці обласного плану заходів, включає конкретні індикатори оцінок ефективності плану, канали комунікації, що якісно відрізняє обласний план від більшості.

Лише в більшості доступних обласних планах передбачено залучення та налагодження взаємодії місцевої влади з інститутами громадянського суспільства. Так, у планах заходів Сумської та Чернігівської ОДА передбачено включення громадських організацій на всіх етапах реалізації, в тому числі за кошти проектів. У Миколаївській області спланували проведення у взаємодії з громадськими організаціями соціологічні дослідження щодо поінформованості громадськості про державну політику у сфері європейської інтеграції України та ставлення до вступу України в Європейський Союз; а також проведення громадських обговорень з питань реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. Вінницька ОДА вирішила залучати громадські об'єднання, засоби масової інформації до здійснення заходів у рамках інформаційних кампаній щодо комунікації у сфері європейської інтеграції. У Донецькій та Луганській областях регіональні форуми та фестивалі проходять у співпраці з громадськими організаціями. Так само Полтавська ОДА залучає громадські організації до проведення Днів культури країн ЄС. Такі області, як Тернопільська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська – не включили в свої плани механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Частково реалізацію планів заходів обласних адміністрацій можна відстежити шляхом аналізу Інформації про виконання плану заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки у II кварталі п. р (2018). З документа бачимо, що, незважаючи на плани, області звітують лише про проведення в містах (обласних центрах) Днів культури країн ЄС.

Тож можемо стверджувати, що в останній рік відбулися певні зрушення в питанні розробки планів заходів інформаційних кампаній з висвітлення євроінтеграційних процесів, та є спроби залучення та взаємодії громадських організацій.

Проте звітування обласних адміністрацій проходить часто формально, і акцент робиться лише на культурно-мистецьких заходах в рамках відзначення Дня культури країн ЄС. Незважаючи на певне ігнорування з боку місцевої влади інформаційних кампаній, інститути громадянського суспільства самотужки проводять таку роботу на місцевому та всеукраїнському рівнях. При чому така робота часто є більш системною і не зводиться лише до масових розважальних заходів.

Висновки.

Оскільки спостерігається пряма кореляція між інформованістю людини та її здатністю поєднати політичні рішення (процеси) зі своїми особистими, персональними інтересами, то ключовим аспектом інформаційної кампанії щодо євроінтеграції має бути розуміння цільових аудиторій та рівень їх інформованості та врахування їх у відповідних документах, таких як Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 р. та Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки. Зазначені документи є механізмом розділу відповідальності за прове-

дження інформаційної політики з питань європейської інтеграції (у тому числі й фінансову) між органами державної влади та зацікавленими неурядовими організаціями, міжнародними донорами і бізнес-структурами. У зв'язку з цим зростає роль громадських інституцій, завданнями яких є інформування щодо євроінтеграційних процесів України та робота з різними цільовими групами, з одного боку, та налагодження комунікації між владою і громадянським суспільством при плануванні та реалізації інформаційних кампаній з євроінтеграції, з іншого.

Отже, інститути громадянського суспільства є активними учасниками та суб'єктами інформаційних кампаній щодо європейської інтеграції. Враховуючи багатовимірний характер сучасного ЄС, ІГС беруть участь не лише в організації та проведенні масових заходів спрямованих на різні цільові групи, висвітлюють ці заходи у ЗМІ та соціальних медіа, але й обговорюють та готують документи, що спрямовані на планування інформаційних кампаній як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Крім того, саме ІГС залучають кошти міжнародних проєктів на реалізацію інформаційних кампаній щодо євроінтеграції.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Баровська А. Механізми реалізації державної інформаційної політики у сфері європейської інтеграції: автореф. Дис. канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / А. В. Баровська. – Київ, 2010. – 20 с.
2. Баровська А. Технології інформування населення з питань європейської інтеграції України / А. Баровська // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: матеріали 6-ї регіон. наук.-практ. конф. 14 трав. 2009 р., м. Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 40-42.
3. Гайдай Д. Євроінтеграція та облдержадміністрації. Як промотують ЄС на регіональному рівні? / Д. Гайдай // Аналітична записка – Інститут світової політики.
4. Індекс сталого розвитку організацій громадянського суспільства України в 2013 році. – Режим доступу: http://ccc-tck.org.ua/storage/books/2013_ukraine_ukr.pdf
5. Левченко О. Форми ведення інформаційної боротьби: практичний підхід до понятійного апарату / О. Левченко // Наука і оборона. – 2013. – № 3. – С. 21-26.
6. Палагнюк Ю. Державні програми з питань європейської інтеграції України: основні напрямки / Ю. Палагнюк. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_2_35.pdf
7. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. № 168-р // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-%D1%80>
8. Проєкт «Точне відображення угоди про Асоціацію Україна-ЄС в українських медіа». – Режим доступу: <http://internews.ua/projects/eu-ukraine/eu-ua-assosiation-media-project/>
9. Рибаченко В. Ф. Інформаційно-комунікаційне забезпечення євроінтеграції України (постановка проблеми) / В. Ф. Рибаченко, М. В. Цаль-Цалько // Проблеми політичної психології. – 2016. – Вип. 2. – С. 126-135.
10. Розпорядження КМУ від 25 жовтня 2017 р. № 779-р «Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки». – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250383204>
11. Угода про асоціацію ЄС-Україна: дослідження обізнаності цільових груп та стратегія комунікаційної кампанії. – Київ, 2013. – 33 с.
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
13. Що думають українці про Євроінтеграцію. Результати соціологічного опитування. – Київ, 2017. – Режим доступу: https://glavcom.ua/pub/pdf/49/4935/poll_ukr_ec_ukr.pdf

REFERENCES

1. Barovska, A. (2010). Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi informatsiinoi polityky u sferi yevropeiskoi intehtatsii [Mechanisms of realization of the state information policy in the field of European integration]. *Extended abstract of candidate's thesis* [in Ukrainian].
2. Barovska, A. (2009) Tekhnologii informuvannya naseleennia z pytan yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy [Technologies of Informing the Population on European Integration of Ukraine]. *Proceedings from RNP 6: Aktualni problemy yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtatsii Ukrainy – the 6th Region. science-practice conf: «Current Problems of European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine».* (pp. 40-42.). Dnipropetrovsk: DRIDU NADU [in Ukrainian].
3. Haidai, D. (2012). Yevrointehtatsiia ta oblderzhadministratsii. Yak promotuiut YeS na rehionalnomu rivni? [Eurointegration and regional state administration. How do the EU promote the regional level?]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Indeks staloho rozvytku orhanizatsii hromadianskoho suspilstva Ukrainy v 2013 rotsi [The Index of Sustainable Development of Ukrainian Civil Society Organizations in 2013]. Retrieved from http://ccc-tck.org.ua/storage/books/2013_ukraine_ukr.pdf [in Ukrainian].
5. Levchenko, O. (2013). Formy vedennia informatsiinoi borotby: praktychnyi pidkhid do poniatiinoho aparatu [Forms of conducting an information struggle: a practical approach to the conceptual apparatus]. *Nauka i oborona – Science and defense*, 3, 21-26 [in Ukrainian].
6. Palahniuk, Yu. (2014) Derzhavni prohramy z pytan yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy: osnovni napriamky [State Programs on European Integration of Ukraine: main directions]. Kyiv. Retrieved from: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_2_35.pdf [in Ukrainian].
7. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi informuvannya ta nalahodzhennia komunikatsii z hromadskistiu z aktualnykh pytan yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy na period do 2017 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 bereznia 2013 r. № 168-r [On Approval of the Concept of Implementation of the State Policy in the Field of Informing and Setting up Public Communication on Actual Issues of European Integration of Ukraine for the Period until 2017: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 27, 2013 No. 168-r]. (2013). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-%D1%80> [in Ukrainian].
8. Proekt «Tochne vidobrazhennia uhody pro Asotsiatsiiu Ukraina-IeS v ukrainskykh media» [Project «Accurate reflection of the agreement on the EU-Ukraine Association in Ukrainian media»]. Retrieved from: <http://internews.ua/projects/eu-ukraine/eu-ua-association-media-project/> [in Ukrainian].
9. Rybachenko, V.F., & Tsai-Tsalko, M.V. (2016). Informatsiino-komunikatsiine zabezpechennia yevrointehtatsii Ukrainy (postanovka problema) [Information and communication support of eurointegration of Ukraine (problem statement)]. *Problemy politychnoi psykholohii – Problems of political psychology*, 2, 126-135 [in Ukrainian].
10. Rozporiadzhennia KMU vid 25 zhovtnia 2017 r. № 779-r «Pro skhvalennia Stratehii komunikatsii u sferi yevropeiskoi intehtatsii na 2018-2021 roky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 25, 2017 № 779-r «On Approval of the Strategy of Communication in the Field of European Integration for 2018–2021»]. (2017). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250383204> [in Ukrainian].
11. Uhoda pro asotsiatsiiu YeS-Ukraina: doslidzhennia obiznanosti tsilovykh hrup ta stratehiia komunikatsiinoi kampanii [EU-Ukraine Association Agreement: Awareness of target groups and communication campaign strategy]. (2013). Kyiv [in Ukrainian].
12. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].
13. Shcho dumaiut ukrainsi pro Yevrointehtatsiiu. Rezultaty sotsiolohichnoho opytuvannia. [What do Ukrainians think about European integration. Results of the sociological survey] (2017). Kyiv. Retrieved from: https://glavcom.ua/pub/pdf/49/4935/poll_ukr_ec_ukr.pdf [in Ukrainian].

Костенко Андріана Миколаївна

Докторант, доцент

Сумський державний університет

40007, Україна, м. Суми, вул. Римського Корсакова, 2

Email: kostenkopr@ukr.net

Kostenko Andriana

Doctorate Scientific, Associate Professor

Sumy State University

2, Rymaskogo-Korsakova st., 40007 Sumy, Ukraine

Цитування: Костенко А. М. Інформаційно-комунікативні стратегії євроінтеграції в Україні / А. М. Костенко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 70-77.

Citation: Kostenko, A.M. (2018). Informatsiino-komunikatyvni stratehii yevrointehtatsii v Ukraini [Information and communication strategies of eurointegration in Ukraine]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 70-77.

Стаття надійшла / Article arrived: 15.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 20.11.2018

Забобони як містична основа сподівання

Масюк О. П., Запорізький національний університет

У статті розглядається генезис ірраціональних проєкцій майбутнього від забобону до симулякру, які наклали унікальний відбиток на містичну основу сподівання. Встановлено, що емоційне враження від зустрічі з імовірним небуттям народжує репетитивні практики опрацювання перспективи існування, які вступають у суперечку з домінуючим світоглядом, але поступово інтегруються у нього. Визначено, що забобони і марновірства активно розвиваються навколо трактування життя та смерті. Охарактеризовано взаємодії забобону і табу щодо виокремлення суб'єкта сподівання. При цьому виокремлено походження візюнера як наступника тотем-образу в ірраціональній основі проєкції майбутнього. Зазначимо, що упередження виступають як продуктом діяльності тотем-візюнера, так і засобом для його подальшого заміщення у неперсоніфікованому вакуумі прийдешнього існування.

Епіцентром існування забобонів є сфера подвійної маргінальності, коли внутрішній вихід на межу можливостей супроводжується складними умовами існування. З'ясовано, що симуляції та симулякри постають самостійними проєкціями для регулювання суспільних відносин, які формують гіперреальну перспективу. Особлива увага приділяється впливу науково-практичних забобонів на розвиток перспектив соціального співіснування.

Визначено, що стереотип виступає кроком на шляху до побудови універсальної проєкції перспективи існування – меллонтиту. Він подається як відбиток майбутнього, який гармонійно вплітається у соціальний простір. Ця колективна проєкція прийдешнього пов'язана зі встановленням міри та межі плину особистісного життя, які розвиваються шляхом фракталізації узагальненого бачення перспективи.

Ключові слова: забобон; марновірство; тотем; табу; архетип; стереотип; симулякр; симуляція; репетитивність; реальність; меллонтит; візюнер

Superstition as a mystical basis of hope

Masiuk O. P., Zaporizhia National University

The genesis of the irrational projections of the future, which made a unique imprint on the mystical basis of hope, has been discussed in the article. This genesis includes the projections of future starting from superstition and going to simulacra. It has been shown in the article that the emotional impression of meeting with probable non-being gives the rise to rehearsal practices of understanding the existence's perspectives. Such practices conflict with the dominant worldview, but they are gradually integrating into it now. The rehearsal design is used in the creation of folk traditions, the development of models of daily behavior, as well as it is used in the process of creating the sociality of hope.

It has been determined that prejudices and superstitions are developing actively in the interpretation of life and death and are characterized by the interaction of prejudice and taboo regarding the manifestation of the subject of hope. At the same time, the origins of the visionary being the successor of the totem-image in the irrational basis of the future's projection have been described by the author. It should be noted that prejudices are both a product of the activity of the totem visionary and a means for its further replacement in a non-personalized vacuum of future existence.

The epicenter of the existence's prejudice is an area of double marginality, when the internal exit to the limit of possibilities is followed by complex conditions of existence. It has been found out that modeling and simulacrum become to be the independent predictions, which help to regulate social relationships and form a hyper-real perspective. Special attention has been paid to the influence of scientific and practical prejudices on the development of prospects for the social coexistence.

It has been determined that the stereotype is a step on the way to the construction of a universal projection of the existence prospect – future-type prospect. It is presented as a reflection of the future, which is harmoniously implemented into the social space. This collective projection of the future is connected with the determination of the degree and boundaries of person's personal life and which are developed through the fractalization of a generalized vision of perspective.

Keywords: prejudice; superstition; totem; taboo; archetype; stereotype; simulacrum; simulation; repetitiveness; reality; future-type; visionary

Суеверия как мистическая основа надежды

Масюк О. П., Запорожский национальный университет

В статье рассматривается генезис иррациональных проекций будущего от предрассудка до симулякра, которые наложили уникальный отпечаток на мистическую основу надежды. Установлено, что эмоциональное впечатление от встречи с вероятным небытием рождает репетитивные практики обработки перспективы существования, которые вступают в противоречие с доминирующим мировоззрением, но постепенно интегрируются в него. Определено, что предрассудки и суеверия активно развиваются в трактовке жизни и смерти. Охарактеризованы взаимодействия предрассудка и табу относительно проявления субъекта надежды. При этом выделено происхождения визионера как преемника тотем-образа в иррациональной основе проекции будущего. Отметим, что предубеждения выступают как продуктом деятельности тотем-визионера, так и средством для его дальнейшего замещения в персонифицированном вакууме будущего существования.

Эпицентром существования предрассудков является сфера двойной маргинальности, когда внутренний выход на предел возможностей сопровождается сложными условиями существования. Выяснено, что симуляции и симулякры возникают как самостоятельные проекции для регулирования общественных отношений, которые формируют гиперреальную перспективу. Особое внимание уделяется влиянию научно-практических предрассудков на развитие перспектив социального сосуществования.

Определено, что стереотип выступает шагом на пути к построению универсальной проекции перспективы существования – меллонттипа. Он представляется как отражение будущего, которое гармонично вплетается в социальное пространство. Эта коллективная проекция будущего связана с установлением степени и границы течения личностной жизни, которые развиваются путем фрактализации обобщенного видения перспективы.

Ключевые слова: предрассудок; суеверие; тотем; табу; архетип; стереотип; симулякр; симуляция; репетитивность; реальность; меллонттип; визионер

Постановка проблеми.

З самого початку свого існування люди-ну цікавлять майбутні події та процес їх протікання. Особливе місце у цьому спектрі завжди займали такі речі, як життя, смерть, любов та врожай. Забобон як засіб первинного пояснення прийдешнього завжди супроводжувався пошуком причинно-наслідкових зв'язків, які оформлювались у суспільній свідомості.

Забобони присутні в житті кожної людини, яка може мати будь-який рівень освіти та різновид релігійного вірування. Зміст цього прояву сприйняття майбутнього переродився у різноманітні симулякри, які розвинули простір соціальної гіперреальності. У всіх подібних випадках наявна помилка у переосмисленні причинно-наслідкових зв'язків соціальних процесів, що дало неправильне бачення перспективи існування.

Забобони наклали ірраціональний відбиток на всі форми сприйняття майбутнього, що зумовлено їх чуттєвою основою в первинних спробах організації особистісного та колективного життя в суспільстві. Сподівання, на відміну від забобону, є продуктом активності людини заради майбутнього існування, якому

притаманна змістовність і раціональність у визначенні перспективи.

Актуальна практика суспільного використання забобонів як донаукового аналізу майбутнього говорить про те, що їх не можна винищити. Імовірно, це пов'язано з тим, що вони знаходяться у підсвідомості особистості та суспільного утворення. Проте згубний вплив містифікації прийдешнього буття можна мінімізувати за рахунок розвитку більш ефективних і дієвих проєкцій майбутнього, таких як сподівання. Виходячи з вище сказаного, дослідження забобонів як містичної основи сподівання є актуальною темою для даної наукової роботи.

Аналіз досліджень і публікацій.

Змістовну природу забобонів та марновірств розкривають Д. Антонов, В. Борисов [1], Ю. Бохенський [3], З. Фрейд [11], Д. Майерс [12]. Національну специфіку цього явища виділяють А. Коржумбаєва, Г. Бекахметов [5], С. Коуті, Н. Харс [6], К. Леві-Стросс [7], А. Маслюк [8]. Практику розвитку ірраціональних проєкцій майбутнього аналізують Ж. Бодрійяр [2], О. Косілова [4], Л. Невська [7], О. Тарасов [8]. Метою цієї наукової роботи є визначення сутності та специфіки впли-

ву забобонів на функціонування соціальних сподівань.

Виклад основного матеріалу.

Давайте пильно роздивимось значення цих явищ для того, щоб наблизитись до їх пояснення та розуміння. Забобони виступають сукупністю хибних детерміністських уявлень про події в майбутньому, яка виникає за наслідками побутових спостережень за практикою існування і багаторазово підкріплюється при первинному засвоєнні епістемі побуту в суспільному середовищі. Максимально коротко і чітко поняття «забобон» визначає Ю. Бохеньський. Він стверджує, що забобон – це точка зору, яка суперечить домінуючому світогляду [3]. Відтак, забобон (те, чого не можна робити) може зустрічатись не тільки в практиці народного побуту, а й у всіх сферах суспільного життя, які мають локалізовану картину світогляду.

Марновірство є більш розвинутою формою ірраціональної проекції майбутнього, яка полягає у несвідомій підміні суб'єктності в перспективних суспільних відносинах та виходить з побутових спостережень за взаємодією у соціальній групі. Відтак, забобони орієнтуються на об'єкт, а марновірства на суб'єкт у хибно обґрунтованій перспективі навколишнього простору.

Аналізуючи експерименти щодо маніпулювання марновірством, Д. Майерс наполягає на активному їх використанні у проектуванні сучасної соціальної практики залучення людини в перспективні колективні відносини. Він пише: «Між просвітництвом та втягуванням, між інформацією та пропагандою, марновірством та примусом проходить тонка пунктирна лінія» [12, с. 259]. Зауважимо, що перехід зазначеної лінії визначається за допомогою встановлення рівня суб'єктності учасника перспективних суспільних відносин, а також характеру його взаємодії з навколишнім соціальним простором.

Людей, які вірять у забобони, доволі часто представляють слабовольними та з невпевненістю у собі, але складність стосунків із соціальним часом може ховатися як усередині людини, так і зовні. А. Маслюк підтримує думку, що у прихильників забобонів: «...неадекватна занижена самооцінка, яка призводить до стійкої невпевненості в собі» [8, с. 273]. Разом із цим використання забобонів можна пояснити подвійною маргінальністю, коли людина на межі зусиль та можливостей постійно

знаходиться в агресивних умовах існування з антагоністичною можливістю отримання соціального профіциту. До таких людей можна зарахувати спортсменів, військових, лікарів, поліцейських та рятувальників.

Аналіз забобонів як початкових уявлень про осмислення та обробку прийдешніх змін дає змогу зрозуміти джерело появи візйонера в сподіванні. Іntenція на суб'єкта проекції майбутнього включає в себе факт його предметнення в теперішньому. З першою появою подібних проекцій цю роль виконував тотем. На думку З. Фрейда: «Тотем вважається прабадьком всієї родини, крім того, янголом-охоронцем та помічником, який передрікає майбутнє та впізнає і милує своїх дітей, навіть якщо він, як правило, небезпечний для інших» [11, с. 13]. Тотем був суб'єктивно корисним для суб'єкта перспективних суспільних відносин на відстані досяжного існування, що триває і має тривати в майбутньому. Втрата релігійної символіки родинних зв'язків у суспільстві не заперечує необхідність опредметнення провідного суб'єкта сподівання. Відтак, візйонер підмінює собою тотем, але на загальносуспільному рівні.

Якщо тотем-візйонер відсутній в організації перспективної активності людини, то забобони набувають форми упередження, яке виступає побутовою відповіддю на невідоме майбутнє. Сподівання, народжене з упередження, має надзвичайну стійкість, але віддзеркалює виключно суб'єктивне бачення майбутнього, відірване від реальності. Власне упередження і виступає тим розламом, який руйнує суб'єкт-суб'єктний «ланцюг часів». Упередження задають обмеження щодо можливого і неможливого для автора сподівання. Зазначений поведінковий шаблон визначає обсяг комфортних і зрозумілих умов існування в прийдешньому. Поряд із цим визнання подібних конструкцій помилковими дає проектувальникам майбутнього більший простір для опрацювання перспективного співіснування.

Забобони, як і сподівання, сформовані на чуттєвому сприйнятті світу та містять у собі багато суперечливих протилежностей, заснованих на контрасті світосприйняття. Свого часу у Норфолку у Вікторіанській Англії була традиція запрошувати на весілля сажотруса. При цьому наречена обов'язково мала його поцілувати. Вважалося, що злякавшись бруду вона назавжди стане надзвичайно охайною [6,

с. 36]. Емоційний дисонанс здавна мав спонукальну силу, яка впливала на зворотну організацію майбутнього у всіх проявах буденного життя.

Емоції від сприйняття існування мають різний ступінь раціональності та обсяг прихованих значень, які вкладаються у забобони про майбутнє. Зазначений національний забобон містить наступну контрастну проекцію: зустріч із людиною зі складним майбутнім давала змогу оцінити власне життя, статус та затишок родинного співіснування, а також трішечки поділитись святом із цією особою. Крім того, цей забобон з поцілунком є провокацією майбутньої гендерної нерівності дружини через публічне посоромлення.

Містика сподівання у емоційному підкріпленні нез'ясовності майбутнього, яка зумовлена небезпекою та ненадійністю умов існування. Досвід небезпеки при зіткненні з оточуючим середовищем формулює ірраціональний базис сподівання, який стає суперечливою основою для перспективної організації існування на повторювальній основі. Від містики сподівання не застрахована будь-яка людина. Вона виникає та розвивається на контрасті сприйняття життєвого простору та викликає повторення успішної соціальної практики зіткнень із відчуттям щодо фактичного приходу небуття.

Репетативність активно використовується як для розповсюдження забобонів, так і для впровадження більш розвинутих проекцій існування. Імовірно, практика повторювання бачення майбутнього виникла як протидія емоціям від непізнаного прийдешнього буття. Ж. Бодрійяр наполягає на згубності практики повторів, яка містить у собі беззмістовність та безкінечність симуляцій буття. Вони подаються «...як гіперреальні події, які вже не мають конкретного змісту та власної цілі та тільки безкінечно віддзеркалюються одна в одній» [2, с. 92]. Відтак, репетативність може мати кількісний і якісний вектор розвитку, що діаметрально протилежно впливає на зміст майбутнього соціального простору.

Джерелом практики репетативного проектування є фольклор. Л. Невська наполягає: «Повтор як прийом організації фольклорного тексту діє на всіх рівнях: звукове наслідування, граматичні вирази, повтори окремих лексем або ланцюга синонімів, аж до повторення розлогих текстових фрагментів» [9, с. 61]. Повтор у тексті перетворюється на повтор змісту

та виступає складовою запам'ятовування узагальненої проекції коректного існування. Репетативне проектування використовується при створенні народних традицій, розробці моделей повсякденної поведінки, а також у процесі формулювання соціальності сподівання.

Сподівання абсорбує в себе ряд початкових детермінант опрацювання майбутнього. Репетативність в існуванні та його тривалість є їх основою. Продовження існування є об'єктом забобонів про перспективу життя, які щільно увійшли у формування таких проекцій майбутнього, як сподівання. Є. Коуті та Н. Ханса описують історичні англійські забобони для вагітних жінок: «У збірці валлійського фольклору Марі Тревельян можна зустріти такі «передбачення»: якщо жінка занурить пальці в брудну воду, шкіра на руках дитини загрубеє; якщо обв'яже мотузку навколо талії, дитя чекає нещастя; якщо після прання перевертати корито, дитина виросте охайною» [6, с. 51]. Зазначимо, що в процесі розвитку таких проекцій майбутнього, як сподівання інтенція на результат йде не від суб'єкта, а на суб'єкта перспективних змін. Фактично, диво народження людини привносить повторення ірраціональних проекцій майбутнього, які ефективно спрацювали задля появи нового життя.

Незалежно від сфери професійної діяльності і світогляду, хвилюючим питанням є кількість і якість подальшого існування. Забобони пов'язані з потребою максимального продовження життя поступово стають часткою змісту практично кожної проекції майбутнього. Ю. Бохенський наполягає, що найбільш складними у соціальній сфері є забобони пов'язані з: «...розповідями про «безсмертну душу народу», про «безсмертних пророків», «цінності» і т. д. ...бо світ – це величезне кладовище померлих народів. З великим трудом ми знаходимо на ньому сліди минулих культур та народів, намагаючись хоча б приблизно зрозуміти, що вони собою представляли» [3, с. 29-30]. Забобони про колективне духовне безсмертя є узагальненим фундаментом для соціальних сподівань, які підкріплюються ідеєю перспективи благого життя для кожного члена суспільного утворення.

Особистісне майбутнє розвивається через фракталізацію простору перспективного співіснування, що починається при впровадженні конструкцій, зазначених вище. О. Косілова звертає увагу на наступне: «... го-

ризонт потенційності формується сумісною увагою, сумісним конституюванням сенсу» [4, с. 90]. Саме так забобони щодо майбутнього доволі часто мають універсальний характер, що пов'язано зі спрямованістю на пошук допомоги у невідомій перспективі. У подальшому зміст подібних забобонів фракталізується з урахуванням місцевого досвіду та звичаїв.

Перейдемо до песимістичних забобонів. Їх містичний шлейф пов'язаний із недосконалістю пізнання та тлумачення течії життя, що наклало відбиток на «павутиння» обґрунтування соціального сподівання. А. Коржумбаєва та Г. Бекахметов описують таку специфіку національного забобону: «Собака виє – до покійника. Ця прикмета не дуже відома сьогодні, але у 1930 роках таке повір'я було широко розповсюджено у казахських аулах. В період масової загибелі людей від голоду в аулах бродило багато безхатніх собак, які часто вили. Наші прадіди та прабабусі вірили, що собаки могли бачити злого духа – передвісника смерті. І коли собаки підіймали страшний вий, це приймалось за знак того, що скоро в аулі очікується смерть» [5, с. 165]. Дослідники критикують подібне передбачення майбутнього, визначаючи ірраціональність сформованого причинно-наслідкового зв'язку. В часи голодомору 1930 року не тільки люди, а й собаки страждали від голоду. Одним із проявів голоду у собак був вий. Побудова хибних причинно-наслідкових зв'язків, не прив'язаних до об'єктивної реальності, впливає і на відображення сподівання в соціальному просторі (соціальні невдоволення та кризи). Містика забобонів передається у містику сподівань, коли кінцева мета або учасники перспективних відносин розглядаються ізольовано, не об'єктивно і з викривленою суб'єктивністю.

Забобони доповнюються та пояснюються за допомогою табу. К. Леві-Стросс розкриває зміст харчових табу, які впливають на майбутню поведінку людини. Він пише: «Розглянемо зараз випадок з худобою, соціальна позиція якої метонімічна, але відрізняється від позиції собак у тому відношенні, що з худобою більш відкрито поводяться як з об'єктом, а собаки – суб'єкт» [7, с. 402]. Відповідно, забобони та табу доповнюють один одного при поясненні побутового майбутнього. Крім того, статус суб'єкта розкриває більш перспективну роль у загальній картині майбутнього існування, що інколи

може наділятися і надприродною силою.

Потрібно зазначити, що статус суб'єкта проєкції майбутнього може бути складовою маніпуляції на основі формулювання сучасного забобону. Такі ірраціональні проєкції майбутнього можуть впливати на перспективну соціальну діяльність не тільки на побутовому, але й на науковому рівні. Ю. Бохенський розкриває згубність інтенції на авторитет. Він пише: «Омана стосується віри в абсолютні авторитети, тобто в те, що існують люди, авторитетні у всіх областях. Безумовно, це неправильно – людина може бути авторитетною в якійсь одній області, навіть у декількох областях, але вже ніяк не у всьому на світі» [3, с.16]. Марновірство про авторитет народилось із проєкційного імпринтингу, який став основою і корисних, і марних знань про майбутнє. Проте складність використання авторитету при формулюванні сподівання обмежується не тільки його фаховістю, але й актуальністю знань, необхідних для ефективного існування в перспективі.

Сподівання орієнтуються на авторитетів-провідників майбутнього, які мають гарантувати відсутність несподіваних наслідків у житті суспільного утворення, але на практиці доволі часто виходить навпаки. Авторитет відчужує з процесу прийняття рішень комплексне осмислення соціального розвитку, так як нібито відповідає за нього та володіє ним краще за інших.

Крім того, авторитет наявний в проєкції майбутнього виключно в образі візонера-поводиря, який не є таким насправді. Як приклад, одкровення Ш. Талейрана: «Цілі народи відчували б неймовірний жах, якби дізналися, які дріб'язкові люди панують над ними». Відповідно, проблема суб'єктності сподівання походить з пануючих суспільних забобонів, які впливають на затьмарення розуміння перспективного соціального простору.

Інколи вплив викривленої суб'єктності при проєктуванні майбутнього набуває катастрофічних масштабів. Ю. Бохенський виділяє астрологію як впливовий забобон. На його думку: «Астрологія є одним із найбільш розповсюджених забобонів... У Парижі існує Вища астрологічна школа, яка видає реферати, трактати та підручники, а також присвоює «вчені» звання» [3, с. 26-27]. Суб'єктність сподівання інкарнується не в живих істотах, а в планетах та їх русі, що є частковою секуля-

ризацію у осмисленні проєкцій майбутнього. Небесний простір залишається домінантою в структурі сподівання, але замість еманції майбутнього життя від єдиного джерела відбувається акцентування уваги на планетарні закономірності. Таким чином, міграція суб'єктності в сподіванні багатовекторна та пов'язана з подразником індивідуального та колективного соціального простору.

Стосовно соціальних сподівань вагоме значення має стереотип як комунікативна форма ірраціонального сприйняття майбутнього. На думку А. Маслюк: «Стереотип є соціальною установкою зі збіглим змістом когнітивного компоненту. В ситуаціях, де необхідне творче мислення, стереотип гальмує взаємодію людини з дійсністю» [8, с. 275]. Практично у кожному випадку хибного відображення прийдешньої реальності бачимо складності у процесі пізнання простору існування, яка підмінюється зручними та аподиктичними проєкціями, що стимулюють фрагментацію соціального простору.

Стереотип є словом грецького походження, яке буквально означає об'ємний відбиток. Він є відбитком та візуалізацією для облаштування теперішнього життя людини в суспільстві. О. Торасов наполягає на тому, що візуальні стереотипи, які розвинулись із наявних відбитків реальності, мають специфічний характер: «Вони спрямовані на захоплення оточуючого культурного простору, на виявлення, відрив та привласнення в ньому деякого свого «місця», яке у постмодерні і називається симулякром, тобто стереотипом, образом відсутньої реальності» [10, с. 82]. Інша реальність виступає еманцією перспективної активності для суб'єкта сподівання у боротьбі за виживання у соціальному просторі. Відірвана реальність сподівання стає конструктивною складовою об'єктивної реальності. Подібна містифікація сподівання стає шаблоном для імітації його реалізації в межах спільної картини майбутнього. Містична реалізації сподівання виглядає створенням симулякру, де проєкція бажаного відривається від об'єктивної реальності та створюється ілюзія можливості наближення перспективи, яка повертається апробованою часткою загальної картини майбутнього.

Ж. Бодрійяр наводить влучний приклад перспективного симулякру: «Діснейленд – гарна модель всіх переплєтених між собою порядків симулякрів. Це, перш за все, гра ілюзій

та фантазій: Пірат, Мережеві території, Світ майбутнього і т. д. Цей уявний світ, як вважають, причина успіху закладу. Але що притягує натовпи відвідувачів набагато більше, так це соціальний мікрокосм, релігійна насолода мініатюрною реальною Америкою зі всіма її здобутками та недоліками» [2, с. 20]. Разом із тим ця симуляція бажаного є не тільки місцем для релаксації від реального світу, але й засобом для моделювання поведінки через використання гіперреальних образів та гіперболізованих стилів життя.

Задля визначення конструктивної основи сподівання необхідно виокремити найменш перспективного темпорального відбитку реальності, який можна створити задля його «соціалізації». З урахуванням того, що майбутнє грецькою звучить як меллон, то за аналогією зі стереотипом виходить меллонтит (відбиток майбутнього). Він є схопленням бажаної перспективи існування, яка виходить з попередньої архетипічної та стереотипної історії суспільного існування.

Меллонтит виступає проєкційним якорем колективної поведінки, який розвивається на основі наявних відбитків реальності з минулого до сьогодення у майбутнє. Прикладом деструктивного використання меллонтиту є провокування міжетнічної ворожнечі на суспільно-державному рівні, маніпулювання економічною панікою на основі суспільно-історичних травм та забобонів, а також підтримка антитерористичної істерії як віддзеркалення імовірності нової зустрічі з раптовою колективною загибеллю. Поряд із цим конструктивні напрацювання у проєктуванні меллонтиту допомагають у створенні такої важливої регуляторної конструкції, як сталий суспільний розвиток.

На відміну від симулякру, меллонтит є реальним віддзеркаленням перспективи, яке задається для реалізації в соціальному просторі та нерозривно пов'язане з ним. Меллонтит як продовження темпоральної лінійки відбитків реальності є також і відображенням структури соціального сподівання. Ця синтетична проєкція майбутнього виступає інструментом для формування різномірних соціальних сподівань. Містика у сприйнятті майбутнього не зникає повністю за рахунок емоційної складності співіснування меллон-проєкцій. Разом із цим є значна відмінність. Симулякр розвивається віддзеркаленнями, а меллонтит

на основі детермінізму та фракталізації, що дозволяє йому конструктивно вплітатись у реальність буття.

Використовуючи метод синтезу, поєднаємо такі темпоральні відбитки реальності, як архетип, стереотип та меллонтит, що становлять узагальнену картину розуміння соціального часу. Кожен із цих відбитків поєднується у соціальний хронотип, який характеризує унікальне відображення реальності у житті суспільства. Він є не тільки типовим відображенням активності колективного суб'єкта майбутнього соціального простору, а й його змістовним наповненням, яке залежить від закладеного апостеріорного фундаменту практики життєдіяльності.

Висновки.

Підбиваючи підсумки нашої наукової роботи, зазначимо, що забобон є початком становлення суб'єктності в проекціях майбутнього. Він заклав фундамент емоційного контрасту у розвиток сподівання. Перехід від еквівалентної повторюваності до унікальності бачення перспективи існування охарактеризував появу особистісної соціальності сподівання.

Репетативність бере свій початок у містичності забобону та набирає оберти з оформленням сподівання, що відбивається в його закріпленні

в соціальному просторі. Репетативне проектування як відповідь на загрозу небуття забезпечує сприйняття і ухвалення проекції майбутнього у сьогоденні. Якість та тривалість повторювання залежить від подальшого розвитку суб'єктності у проектування перспективного існування.

Забобони активно функціонують навколо життя та смерті, але з часом розвиваються у ненаукові форми прогнозування (астрологія). Формалізація забобонів збільшує їх вплив на більш раціональні проекції майбутнього, такі як сподівання. Суб'єкт сподівання орієнтується не на аналіз причинно-наслідкових зв'язків, а на спрощений аподиктичний досвід виживання у суспільному утворенні. Критична оцінка генезису відбитків реальності дозволяє виділити вірний шлях розвитку людини з орієнтиром на осмислений кінцевий результат у перспективі.

Меллонтит є синтетичним зв'язком між буттям і небуттям, який постає відповіддю симулякру як багаторазовому віддзеркаленню забобону. Він постає природним продовженням архетипу та стереотипу, що дає змогу сформулювати цілісну, раціональну та ефективну модель перспективного існування в соціальному просторі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Антонов Д. И. О вере и суевериях: как построен сборник / Д. И. Антонов, В. Е. Борисов // О вере и суевериях: сборник статей в честь Е. Б. Смилянской. – М.: Индрик, 2014. – С. 9-13.
2. Бодрийяр Ж. Симуляры и симуляции / Ж. Бодрийяр. – М.: Издательский дом «ПОСТУМ», 2015. – 240 с.
3. Бохеньский Ю. Сто суеверий: Краткий философский словарь предрассудков: Пер. с польск./ Ю. Бохеньский. – М.: Издательская группа «Прогресс» - «VIA», 1993. – 187 с.
4. Косилова Е. В. Феноменологический анализ роли Другие в формировании горизонта потенциальности / Е. В. Косилова // Вопросы философии. – 2016. – № 1 – С. 82-91.
5. Коржумбаева А. Основы критического мышления / А. Коржумбаева, Г. Бекахметов. – Астана: «Общенациональное движение «Казахстан-2050», 2014. – 208 с.
6. Коути Е. Суеверия Викторианской Англии / Е. Коути, Н. Харса. – М.: Центрполиграф, 2011. – 480 с.
7. Леви-Стросс К. Тотемизм сегодня. Неприрученная мысль / К. Леви-Стросс. – Москва: Академический Проект, 2008. – 520 с.
8. Маслюк А. М. Вплив забобонів на психологію українців / А. М. Маслюк // Вісник Національного університету оборони України. Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 3. – С. 273-279.
9. Невская Л. Г. Механизм стереотипизации в фольклоре / Л. Г. Невская // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии: материалы к коллективному исследованию. – М.: ИСЛРАН, 1999. – С. 61-62.
10. Тарасов О. Ю. Рамка и визуальный стереотип / О. Ю. Тарасов // Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии: материалы к коллективному исследованию. – М.: ИСЛРАН, 1999. – С. 82-87.
11. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд. – Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2005. – 256 с.
12. Myers D. G. Psychology Ninth edition / D. G. Myers. – Holland, Michigan: Hope College, 2012- 910 p.

REFERENCES

1. Antonov, D.I., & Borisov, V.E. (2014). O vere i sueveriiakh: kak postroen sbornik [About faith and superstitions: how the collection is built]. *O vere i sueveriiakh: sbornik statei*. Moscow: Indrik [in Russian].
2. Bodriiariar, Zh. (2015). *Simuliary i simuliatiicii [Simulations and simulations]*. Moscow: Izdatelskii dom «POSTUM» [in Russian].
3. Bokhenskiy, Iu. (1993). *Sto sueverii: Kratkii filosofskii slovar predrassudkov [One Hundred Superstitions: A Brief Philosophical Dictionary of Prejudice]*. Moscow: Izdatelskaia gruppa «Progress» - «VIA» [in Russian].

4. Kosilova, E.V. (2016). Fenomenologicheskii analiz roli Drugie v formirovanii gorizonta potentsialnosti [Phenomenological analysis of the role of others in the formation of a potential horizon]. *Voprosy filosofii*, 1, 82-91 [in Russian].
5. Korzhumbaeva, A., & Bekakhmetov, G. (2014). *Osnovy kriticheskogo myshleniia* [Basics of Critical Thinking]. Astana: «Obshchenatsionalnoe dvizhenie «Kazakhstan-2050» [in Russian].
6. Kouti E., & Kharsa, N. (2011). *Sueveriiia Viktorianskoi Anglii* [Superstitions of Victorian England]. Moscow: Tcentrpoligraf [in Russian].
7. Levi-Stross, K. (2008). *Totemizm segodnia. Nepriruchennaia mysl* [Totemism today. Untapped thought]. Moscow: Akademicheskii Proekt [in Russian].
8. Masljuk, A.M. (2014). Vplyv zaboboniv na psykholohiju ukrajinciv [Impact of superstition on the psychology of Ukrainians]. *Visnyk Nacional'nogho universytetu oborony Ukrainy. Zbirnyk naukovykh pracj*, 3, 273-279 [in Ukrainian].
9. Nevskaja, L.G. (1999). Mekhanizm stereotipizatsii v folklоре [The mechanism of stereotyping in folklore]. *Rechevye i mentalnye stereotipy v sinkhronii i diakhronii: materialy k kollektivnomu issledovaniiu*. Moscow: ISIRAN [in Russian].
10. Tarasov, O.Iu. (1999). Ramka i vizualnyi stereotip [Frame and visual stereotype]. *Rechevye i mentalnye stereotipy v sinkhronii i diakhronii: materialy k kollektivnomu issledovaniiu*. Moscow: ISIRAN [in Russian].
11. Freid, Z. (2005). *Totem i tabu* [Totem and taboo]. Sankt-Peterburg: Azbuka-klassika [in Russian].
12. Myers, D.G. (2012). *Psychology Ninth edition*. Holland, Michigan: Hope College.

Масюк Олег Петрович

Кандидат філософських наук, доцент
Запорізький національний університет
69600, Запоріжжя, вул. Жуковського, 66

Masjuk Oleg

PhD in philosophy, associate professor
Zaporizhzhya national university
Address: 66, Zhukovs'kiy Str., Zaporizhzhya, 69600, Ukraine

Email: olegpm16@gmail.com ORCID: 0000-0003-3853-5863

Цитування: Масюк О. П. Забобони як містична основа сподівання / О. П. Масюк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 78-85.

Citation: Masiuk, O.P. (2018). Zabobony yak mistychna osnova spodivannia [Superstition as a mystical basis of hope]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 78-85.

Стаття надійшла / Article arrived: 16.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 21.11.2018

Пандемія як антисистема: аналіз конститутивних аспектів

Луканова В. В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Показано, що негативна серединність є тим теоретичним концептом, що складається, з одного боку, з клінічної картини кожного конкретного випадку пандемії, а з іншого – з урахуванням соціокультурних, економічно-географічних та інших конкретних обставин виникнення пандемії.

З'ясовано, що випадки негативної серединності можуть бути представлені у горизонті мовних ігор Л. Вітгенштайна. Сутність мозаїчності пандемій через концепцію мовних ігор характеризується певним набором понять, певним набором дій для діагностики та протидії пандемії, певним компендіумом правил, яких необхідно дотримуватись та певною невизначеністю, оскільки заздалегідь невідомо, чим завершиться пандемія.

Запропонований семіотичний підхід до дослідження феномену пандемії. Показано, що семіотичний підхід містить, з одного боку, напрацювання медичної семіотики, яка складається із загальної та приватної частин, а з іншого – семіотики як гуманітарного, міждисциплінарного напрямку досліджень.

З'ясовано, що семіотична структура пандемії повинна враховувати три рівні, що взаємно передбачають один одного.

Показано, що концепт «екстремальна ситуація» має в основі неklasичне розуміння ситуації, яка передбачає наявність низки аспектів: проблеми, потрясіння, вибору, граничності, настрою. Доведено, що рисами пандемії як екстремальної ситуації є неочікуваність, небезпечність, надзвичайність, стрес, дезадаптація. Розкриті три шари екстремальної ситуації (емпіричний, формально-психологічний, метапсихологічний або онтологічний, або екзистенціально-аксіологічний).

Показано, що антагонізм ентропії та негентропії у межах системи «людство – навколишнє середовище» має обоюсторонній характер та є вкоріненим у фундаментальну бінарну опозицію «порядок / хаос». А в сучасному постнекласичному світі це вимагає пошуку нових діалогів між людством та навколишнім середовищем.

Ключові слова: пандемія; негативна серединність; мовні ігри; мозаїчність; семіотичний підхід; екстремальна ситуація; ентропія; негентропія; бінарна опозиція

Pandemic as an antisystem: analysis of constitutive aspects

Lukanova V. V., Oles Gonchar Dnipro National University

It has been shown in the article that the negative medianity is that theoretical concept, which, on the one hand, shows the clinical picture of each particular case of a pandemic, and, on the other hand, it takes into account the socio-cultural, economic-geographical and other specific circumstances of the emergence of the pandemic.

It has been found out that cases of the negative medianity can be represented in the horizons of language games by L. Wittgenstein. The essence of mosaic pandemics has been characterized through the concept of language games, firstly, by a certain set of concepts (verbal cut), secondly, by a certain set of actions for the diagnosis and counteraction of a pandemic (nonverbal cut), thirdly, by a certain compendium of the rules to be followed (normative cut), and fourthly, by some uncertainty as it is impossible to predict how pandemic will end (a cut of uncertainty).

A semiotic approach to the study of the phenomenon of the pandemic has been suggested. It has been shown that the semiotic approach to the study of the pandemic contains, on the one hand, the stratagems of a medical semiotic, which consists of general and private parts, and on the other hand, it consists of semiotics as a humanitarian and interdisciplinary research direction.

It has been found out that the semiotic structure of the pandemic should take into account three levels which predict each other mutually.

It has been shown in the article that the concept of «extreme situation» is based on the non-classical understanding of the situation, which involves the presence of several aspects: problems, shocks, choices, boundaries and mood. It has been proved that the features of the pandemic as an extreme situation are: negligence, danger, extra ordinarieness, stress, non-adaptation. The three layers of the extreme situation have been revealed (empirical, containing a number of moments: occurrence, vital safety, marginality, reality and potentialities of consequences; formal-psychological, reactive, personal, interactive, transactional points of view; meta

psychological or ontological or existential-axiological, which in its turn includes three points of view: meta-psychological, ontological and existential-axiological).

It has been shown that the antagonism of entropy and negentropy in the framework of the humanity-environment system is mutually exclusive and is rooted in the fundamental binary opposition of «order / chaos». And in the modern post-classical world this requires the search for new dialogues between humanity and the environment.

Keywords: *pandemic; negative medianity; language games; mosaic; simiotic approach; extreme situation; entropy; negentropy binary opposition*

Пандемия как антисистема: анализ конститутивных аспектов

Луканова В.В., Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

Показано, что негативная срединность является тем теоретическим концептом, состоящим, с одной стороны, из клинической картины каждого конкретного случая пандемии, а с другой – с учетом социокультурных, экономически географических и других конкретных обстоятельств возникновения пандемии.

Выяснено, что случаи негативной срединности могут быть представлены в горизонте языковых игр Л. Витгенштейна. Сущность мозаичности пандемий через концепцию языковых игр характеризуется определенным набором понятий, определенным набором действий для диагностики и противодействия пандемии, определенным компендиумом правил, которые необходимо соблюдать и определенной неопределенностью, поскольку заранее неизвестно, чем завершится пандемия.

Предложенный семиотический подход к исследованию феномена пандемии. Показано, что семиотический подход содержит, с одной стороны, наработки медицинской семиотики, которая состоит из общей и частной частей, а с другой – семиотики как гуманитарного, междисциплинарного направления исследований.

Выяснено, что семиотическая структура пандемии должна учитывать три уровня, взаимно предполагающие друг друга.

Показано, что концепт «экстремальная ситуация» имеет в основе неклассическое понимание ситуации, предполагающей наличие ряда аспектов: проблемы, потрясения, выбора, предельности, настроения. Доказано, что чертами пандемии как экстремальной ситуации является неожиданность, опасность, чрезвычайность, стресс, дезадаптация. Раскрыты три слоя экстремальной ситуации (эмпирический, формально-психологический, метапсихологичный или онтологический, или экзистенциально-аксиологический).

Показано, что антагонизм энтропии и негэнтропии в рамках системы «человечество – окружающая среда» имеет обоюдный характер и является укоренившимся в фундаментальную бинарную оппозицию «порядок / хаос». А в современном постнеклассическом мире это требует поиска новых диалогов между человечеством и окружающей средой.

Ключевые слова: *пандемия; отрицательная срединность; языковые игры; мозаичность; симиотичный подход; экстремальная ситуация; энтропия; негэнтропия; бинарная оппозиция*

Актуальність теми.

Розуміння того, що являє собою пандемія саме як антисистема, є ключовим у соціально-філософському схопленні цього феномену як певної цілісності. Справа у тому, що пандемію не можна подолати. Є пандемії, які притаманні доіндустріальному етапу розвитку людства (малярія, чума тощо), індустріальному (холера, іспанський грип тощо), постіндустріальному (СНІД/ВІЛ, гіподинамія тощо). При цьому ті пандемії, що вважались остаточно подоланими, відроджуються у сучасному світі (Ель Тор як новий прояв холери). Пандемія це глобальна загроза людству, але й

водночас виклик, що пробуджує нові сили для пошуку інших горизонтів існування. Дослідження антисистемного характеру пандемії призвело до артикуляції її трьох конститутивних структур: негативної срединності, катастрофічної екстремальної ситуації, бінарної опозиції «ентропія / негэнтропія», які намагаються тут розкрити.

Стан наукової розробленості теми.

Джерельною базою дослідження є праці, які розкривають соціокультурні та медико-біологічні витоки епідемій та пандемій: Є. Смірнова [9], М. Супотницького [10], К. Токаревича [11] і С. Шах [14], праці засновників системного підходу Л. Берталанфі [15], О. Богданова (Мали-

новського) [7], А. Аверьянова [1], І. Валерстайна [2] та ін. Концептуальна розмітка антисистеми міститься у працях Л. Гумільова [3; 4], П. Корявцева [5], Є. Луценка [17] та ін. Розгляд пандемії з точки зору системного підходу є у працях Д. Кваммена [18; 19] та ін.

Мета статті – розкриття конститутивних аспектів пандемії як антисистеми: негативна серединність, катастрофічна екстремальна ситуація, бінарна опозиція «ентропія / негентропія».

Викладання основного матеріалу.

Негативна серединність є тим першим теоретичним конструктом, що вводиться для з'ясування пандемії як певної інтерференційної картини перетину біоценозу та антропоценозу, яка являє собою комплементарну дескрипцію біоценозних та антропоценозних показників пандемії. Саме негативна серединність дає можливість, по-перше, показати клінічну картину конкретної пандемії, а по-друге, зрозуміти певні соціокультурні, соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-географічні обставини її виникнення і розповсюдження. Таким чином, введення концепту негативної серединності веде до конкретизації кожного окремого випадку пандемії. Так, з одного боку, існує пандемія як певне загальне поняття, а з іншого – існують окремі випадки пандемії у світі. І, скажімо, є пандемія чуми, є пандемія холери, є пандемія іспанського грипу, є пандемія лихоманки Ебола, є пандемія лихоманки Західного Нілу, є пандемія СНІДу тощо. Але все це окремі види пандемії, кожна з них має власну клінічну картину, кожна з них виникає в окремих соціокультурних, історично-політичних, економіко-географічних обставинах. І тоді пандемія залишається лише загальним поняттям, яке не відображає нічого конкретного. Негативна серединність веде до конкретизації кожного випадку пандемії. Негативна серединність має сингулярний характер і тому пропонує звернутись до концепції мовних ігор Л. Вітгенштайна. Використання концепту «мовна гра» стосовно пандемії, на перший погляд, несе у собі певну парадоксальність. Насправді, з одного боку, така серйозна, трагічна, навіть катастрофічна річ, як хвороба, що охопила певну частину людства, а з іншого – таке «несерйозне» поняття як гра. Але подібне протиставлення належить, на мій погляд, до буденного позарефлексивного використання мови. Для характеристики пандемії ми використовуємо певні поняття (місце виникнення пандемії, клінічна картина хвороби, швидкість розповсюдження, міри протидії тощо). Для

боротьби з пандемією ми не лише використовуємо певні слова, але й здійснюємо певні дії, поза якими слова лише залишаються словами. Далі для діагностики і боротьби з пандемією потрібно дотримуватись певних правил: як конкретно слід себе поводити в цій небезпечній ситуації, які дії вживати тощо. Те, як необхідно діяти під час холери відрізняється від того, що необхідно вживати під час атипової пневмонії або СНІДу тощо. Нарешті, те, чим закінчиться битва з хворобою, до кінця невідомо, тому що ця боротьба має найграничніші межі у бутті – життя та смерть. Тому пандемію можна зарахувати до такої мовної гри, яка містить певні сімейні подібності, тому що різні види пандемії відрізняються одна від одної та водночас містять певні спільні речі. Наступним науковим завданням може бути розробка окремих мовних ігор під рубрикою «пандемія».

Якщо торкнутися ще одного важливого аспекту, то ми бачимо що Л. Вітгенштайн тлумачить мовну гру як мову і ті дії, що з мовою пов'язані. І таким чином у самому розумінні мовної гри присутні вербальні та невербальні аспекти. А звідси і негативна серединність як мовна гра, а точніше – сукупність мовних ігор містить у собі вербальні та невербальні аспекти. І тут ми зустрічаємось з семіотичним виміром негативної серединності.

Перш за все хотілось би відмітити, що семіотичний аспект пандемії є чимось очевидним. Коли виникає хвороба, вона дає про себе знати через певні ознаки (температура, діарея, озноб, загальна слабкість тощо). Ці ознаки необхідно вміти бачити, тлумачити і, відштовхуючись від них, діяти. Відомо, що існує медична семіотика або семіологія, або симптоматологія як важлива складова частина медичної і клінічної діагностики. Виділяють загальну медичну семіотику, яка займається загальними характеристиками хворого (стать, вік, національність, професія, спадковість, перенесені захворювання тощо) і його станами (зміни свідомості, положення тіла тощо) та приватну медичну семіотику, де розглядаються симптоми конкретних захворювань, механізми виникнення, особливості синдромів тощо. Але оскільки негативна серединність містить не лише дані клінічної картини, а й враховує соціокультурні, історично-політичні, економіко-географічні аспекти, то лише медичної семіотики недостатньо, потрібно залучати дані семіотики культури. Більш того, наука про знаки перебуває в тому стані, коли у її розробці беруть участь вчені різних напрямків – філософи,

лінгвісти, психологи, біологи, антрополози, соціологи тощо. Семіотика як така – це, з одного боку, намагання уніфікувати науку, а з іншого – це науковий інструментарій, метод, за допомогою якого вивчаються складні соціокультурні феномени. Звернемось до праці Ч. У. Морріса «Підстави теорії знаків» [8].

Пандемію як процес хвороби можна уявити у знаковій формі. Процесуальність пандемії як знакової форми є семіозисом пандемії. І тут, рухаючись у руслі думки Ч. У. Морріса, семіозис пандемії містить: по-перше, те, що виступає як знак (клінічна картина хвороби); по-друге, те, на що вказує знак, тобто за якими обставинами ми можемо стверджувати, що те, з чим ми маємо справу, є пандемією або значення даного знаку; по-третє, вплив, унаслідок якого відповідна річ є для інтерпретатора знаком; по-четверте, безпосередньо сам інтерпретатор, що розуміє певні знаки.

Дослідження пандемії не може обійтись без семіотики, оскільки подібне дослідження пов'язане з розробкою мови розуміння пандемії, яка враховувала максимально можливу кількість аспектів – медичних, соціокультурних, антропологічних, політично-економічних, біхевіористських тощо. Тому пандемія, що з'ясована у якості знакової системи, повинна мати власну структуру. По-перше, це синтактика пандемії як певна сукупність знаків, незалежно від їх відношення до об'єктів або до інтерпретатора. Тобто, це синтаксис пандемії, це те, що необхідно артикулювати, щоб зрозуміти, що саме через такі-то й такі-то знаки ми можемо казати про пандемію. Синтактика пандемії визначає рівень дискурсу, відповідно з яким ми будемо працювати надалі, і важливо, щоб у цьому дискурсі була повна картина, яка враховує і біологічні, і особистісні, і соціокультурні, і технічні, і цивілізаційні, і загальні й інші непередбачувані обставини. Але одним синтактичним рівнем не обійтись, необхідно вийти на новий рівень – семантичний.

Семантика пандемії передбачає співвідношення сфери знаків із конкретними їх носіями, обставинами. Тут ми можемо зрозуміти як саме синтаксичні знаки співвідносяться з тим, що відбувається у реальності. Тобто саме тут пандемія як знакова система набуває своєї конкретності, історичності, соціальності. Якщо на рівні синтактики пандемії ми ще не можемо конкретизувати той чи інший знак, то на рівні семантики пандемії хвороба знаходить свою конкретизацію шляхом співвіднесення знаків з їх конкретними

втіленнями або носіями – денотатами.

Нарешті, замикає все це прагматика пандемії. Що з того, що ми лише встановили сукупність знаків певної пандемії? Що з того, що ми лише співвіднесли ці знаки з конкретними обставинами? Ще потрібні певні дії, тобто щось невербальне, що потребує уваги та рішучості, оскільки, нагадаю, пандемія це певна гранична сукупність знаків.

Не зважаючи на те, що це лише первісна розмітка, вона наочно демонструє, наскільки пандемія потребує до себе уваги з боку філософського дискурсу. Відштовхуючись від того, що пандемія як негативна серединність з точки зору семіотичного підходу включає синтактичний, семантичний та прагматичний виміри, а останній передбачає наявність певних дій, можна перейти до більш детального розкриття пандемії як екстремальної ситуації.

Для більш детального розкриття пандемії як екстремальної ситуації звернемось до самого поняття «ситуація». З цього приводу існує багато літератури, але обмежимося вказівкою на дисертацію І. Яцик «Гранична ситуація екзистенції вчинку: повнота екзистенції у філософії Ніколо Аббаньяно та «людина на межі» Карла Ясперса» [15]. Дослідниця виділяє у розумінні ситуації низку моментів, але ми зосередимось лише на тих, що мають неklasичний характер, тобто є антроповимірними: 1) необхідність вибору; 2) життєва проблема; 3) потрясіння; 4) те, через що людина мусить або боротись, або померти, або жити з іншими; 5) певній настрій (віра та відчай). Пандемія є проявом антропологічної екологічної кризи. Риси, які наводить авторка, характеризуючи екстремальну ситуацію: неочікуваність, небезпечність, надзвичайність, стрес, дезадаптація. Пандемію дуже важко прогнозувати, коли саме вона вибухне. Саме словосполучення «вибух пандемії» вказує на неочікуваний характер. Клінічна картина пандемій, де дуже висока вірогідність летального вироку, робить хворобу дуже небезпечною. Масштаби, які охоплює собою пандемія, безумовно, є надзвичайними. Під час таких подій населення завжди відчуває стресовий стан, внаслідок чого відбувається дезадаптація людей, яка сіє паніку. Це достатньо очевидні речі.

Якщо рефлексивним зором окинути емпіричний рівень, то всі означені речі можуть бути екстрапольованими і для пандемії. По-перше, пандемія є специфічним інцидентом, подією, що охоплює велику кількість людей. По-друге, пандемія є життєнебезпечною для людства.

По-третє, пандемія фактично ставить людство на межу антропологічної катастрофи, оскільки під питання потрапляє саме існування людства. По-четверте, пандемія має власні і реальні, і потенціальні наслідки (вплив пандемії на наступні покоління). І нарешті, масштаби пандемій дійсно вражають. Наведемо кілька прикладів: перша пандемія чуми або чума Юстиніана – близько 125 млн. загиблих, друга пандемія чуми або чорна смерть – понад 60 млн. загиблих.

Так, емпіричне трактування екстремальної ситуації дозволяє артикулювати бінарну опозицію: «смертоцентрованість / життєцентрованість». Звідси: прагнення до виживання, збереження буття, воля до тривалості – сутнісні характеристики екстремальної ситуації як ситуації існування. І тоді екстремальна ситуація є не лише ситуацією, що завдає фундаментальної загрози існуванню, але й такою, що випробовує нашу волю, стійкість, мужність, здатність до спротиву. Тим самим, ми приходимо до поняття граничної ситуації, яку ввів у сучасний філософсько-антропологічний і екзистенціально-психологічний дискурс К. Ясперс, а значить вже емпіричний рівень підходу вимагає доповнення з боку філософії.

Традиційно, екзистенціалізм, у межах якого було запропоновано К. Ясперсом поняття граничної ситуації, вважається філософією індивідуалізму і суб'єктивізму. Але з іншого боку, гранична і екстремальна ситуації спільні у самому значенні слова, а також екзистенціальна думка розглядає існування людини як буття-у-світі. Буття-у-світі є дбанням, яке охоплює два модуси існування – «люди» та присутність, і при цьому, водночас є буттям-з-іншими. Тому неможливо казати, що екзистенціалізм це лише індивідуалістична і суб'єктивістська філософія у солісистському сенсі. Екзистенціальна думка саме демонструє, що ми пов'язані один з одним у цьому світі. Тому і гранична ситуація як певний варіант буття-у-світі є буттям з іншими, і екстремальна ситуація також стосується і буття-у-світі, і буття-з-іншими. В свою чергу вітчизняний філософ Н. Хамітов у «Філософському енциклопедичному словнику» розрізняє граничну ситуацію та граничне буття [12]. Якщо граничне буття належить людині як такій і у нього людину виводить сукупність вчинків, які впливають з її бажання реалізуватись за межами буденного буття, то гранична ситуація постає результатом зовнішніх обставин. Тобто у певному сенсі гранична ситуація є вторгненням ззовні. Таку ж природу має і

екстремальна ситуація. Це вторгнення ззовні як певний результат взаємодії біоценозу та антропоценозу.

Існує й інша трактовка поняття «екстремальна ситуація» М. Магомед-Еміновим. Він розрізняє катастрофічну та некатастрофічну екстремальність. Якщо остання – це космічний політ, підводне плавання, полярна експедиція, скелелазіння тощо, то перша – це катастрофа, що локалізована у визначених просторово-часових межах, яку необхідно якомога швидше усунути або подолати. Тому, безумовно, пандемія є екстремальною ситуацією з позначкою «катастрофічна». Її ознаки: деструктивність, насильство, небажаність, життєдистонічність.

З точки зору М. Магомед-Емінова, екстремальну ситуацію можна розглядати на перетині трьох змістовних комплексів. Перший – «загроза – випробування – зростання» (емпіричний рівень), другий – «страждання – стійкість – самореалізація» (формально-психологічний рівень), третій – «допомога – прив'язаність – любов» (мета психологічний або онтологічний рівень). Ось чому, екстремальність, на думку М. Магомед-Емінова, це не відсутність, а навпаки, ситуація присутності граничного буття людини, у тому числі можливості власної неможливості, або інакше екстремальність – не особлива властивість, не якість або інтенсивність, а граничний, темпоральний або часовий за природою феномен, що фіксує вторгнення небуття у буття. Екстремальність не лише розміщує час людини між часовістю та вічністю, але й демонструє феномен темпоральної праці, коли час людини стає складним, множинним. Смерть перетворюється, на думку М. Магомед-Емінова, у феномен життя [6].

Починаючи аналізувати екстремальну ситуацію, розмежовуючи її на катастрофічну та некатастрофічну, М. Магомед-Емінов фактично виходить на філософсько-антропологічний рівень дослідження. Справа у тому, що акцент переноситься із медичних, біологічних, емоційно-когнітивних установок на аспекти існування людини у граничних засобах буття. Екстремальність стає ціннісно-смысловим феноменом, що відображає особливості взаємодії людини з навколишнім середовищем, що розкривається у трьох бінарних опозиціях: перша – «позитивна / негативна екстремальність», друга – «смысл життя (L-смысл) / смысл смерті (D-смысл)», третя – «буття / небуття». Екстремальна ситуація може бути представлена у якості багаторівневого утворення з наступними складовими: емпіричний

рівень – «загроза – випробування – зростання», формально-психологічний рівень – «страждання – стійкість – самореалізація», онтологічний рівень – «допомога – прив'язаність – любов».

Остання конститутивна складова пандемії як антисистеми – бінарність «ентропії / негентропії». Хочу нагадати, що така складова антисистемного характеру пандемії, як антагонізм ентропійності та негентропійності отримана шляхом уявлення про те, що при зіткненні біоценозу та антропоценозу в такій структурі біоценозу як мікробіоценозу починають різко ініціюватись ентропійні процеси, і біоценоз починає використовувати антропоценоз у якості негентропії, намагаючись загальмувати власні ентропійні процеси. Інакше кажучи, це хижацьке відношення біоценозу до антропоценозу. Але протягом розробки такого трактування з'ясувалось, що зіткнення біоценозу та антропоценозу відбувається за рахунок такої підсистеми антропоценозу як техноценоз або техносфера. Це техногенне втручання людства у природу. І це втручання також носить хижацький характер. С. Шах відмічає, що саме технократичне втручання у навколишнє середовище, хижацьке ставлення до корисних копалин є найбільш глибинною причиною виникнення пандемій. Таким чином, це обопільний процес. Хижацтво спостерігається як з боку антропоценозу, так і з боку біоценозу. Ентропійні процеси відбуваються як в антропоценозі, так і в біоценозі. А звідси, біоценоз та антропоценоз використовують один одного з точки зору негативної ентропійності або гальмування швидкості ентропійних процесів.

Як відомо, ентропія – термін, що використовується для характеристики певних незворотних процесів, що відбуваються у різних системах. Ентропія є мірою невизначеності, невпорядкованості, тобто це стан хаосу. А максимальний рівень ентропії призводить до смерті системи. Протилежна ентропії негентропія або негативна ентропія – це водночас філософське і фізичне поняття, за допомогою якого визначається, навпаки, міра впорядкованості і організованості також у різних системах.

Висновки статті.

Якщо підсумувати, у статті показано, що негативна серединність є тим теоретичним концептом, що складається, з одного боку, з клінічної картини кожного конкретного випадку пандемії, а з іншого – з урахуванням соціокультурних, економічно-географічних та інших конкретних обставин виникнення пандемії. З'ясовано, що у

силу власної сингулярності випадки негативної серединності можуть бути представлені у горизонті мовних ігор Л. Вітгенштайна. Розкриття мозаїчності пандемій через концепцію мовних ігор характеризується, по-перше, певним набором понять (вербальний зріз), по-друге, певним набором дій для діагностики та протидії пандемії (невербальний зріз), по-третє, певним компендіумом правил, яких необхідно дотримуватись (нормативний зріз), по-четверте, певною невизначеністю, оскільки заздалегідь невідомо, чим завершиться пандемія (зріз невизначеності).

Доведено, що одним зі шляхів усвідомлення пандемії як антисистеми може бути семіотичний підхід. Показано, що семіотичний підхід до дослідження пандемії містить, з одного боку, напрацювання медичної семіотики, яка складається із загальної та приватної частин, а з іншого – семіотики як гуманітарного, міждисциплінарного напрямку досліджень. Стосовно останнього можна казати про семіозис пандемії, що складається із представленої у знаковій формі клінічної картини хвороби (номінативний аспект), обставин виникнення цієї картини (денотативний аспект), впливовості (комунікативний аспект), наявності інтерпретатора (суб'єктний аспект). З'ясовано, що семіотична структура пандемії повинна враховувати три рівні, що взаємно передбачають один одного. Перший – синтактика пандемії або певна знакова картина, що враховує всі обставини виникнення і розповсюдження хвороби. Другий – семантика пандемії як співвідношення знаків пандемії з конкретними обставинами. Третій рівень – прагматика пандемії як сукупність певних заходів із протидії.

Показано, що концепт «екстремальна ситуація» має в основі неklasичне розуміння ситуації, яка передбачає наявність низки аспектів: проблеми, потрясіння, вибору, граничності, настрою. Доведено, що рисами пандемії як екстремальної ситуації є неочікуваність, небезпечність, надзвичайність, стрес, дезадаптація. Розкриті три шари екстремальної ситуації.

Перший шар – емпіричний, що містить низку моментів: подійність, життєнебезпечність, граничність, реальність та потенціальність наслідків. Досліджено, що в основі емпіричного рівня екстремальної ситуації лежить бінарна опозиція «життєцентрованість (Life-сенси) / смертоцентрованість (Death-сенси)». У межах емпіричного шару здійснено, по-перше, співставлення екстремальної та граничної ситуації в аспектах збігу та відмінності (кількісні – масштаби

охоплення антропологічні та територіальні, та якісні – взаємодія на рівні макрооб’єктів – біоценозу та антропоценозу). По-друге, уточнення об’єктивно-подійної тріади «загроза – випробування – подолання».

Другий шар екстремальної ситуації – формально-психологічний у сукупності стимулюючої, реактивної, персоналістської, інтерактивної, транзактної точок зору. Саме у межах формально-психологічного шару, по-перше, артикулюється специфіка пандемії як катастрофічної екстремальної ситуації з ознаками: деструктивність, насильство, небажаність, життєдистонічність тощо. По-друге, з’ясовується, що екстремальна ситуація є ситуацією діяльності людини, яка має своїм витокom умови його існування. По-третє, уточнюється психологічна тріада «страждання – стійкість – перетворення».

Третій шар екстремальної ситуації – метапсихологічний або онтологічний, або екзистенціально-аксіологічний – містить низку аспектів. Перший: з метапсихологічної точки зору пандемія як екстремальна ситуація є збігом двох метапотреб – збереження буття в ситуації загрози небуття (мотивація виживання) та ста-

новлення буття всупереч загрозі небуття (мотивація зростання). Другий: з онтологічної точки зору пандемія як екстремальна ситуація є феноменом взаємодії людства та навколишнього середовища у трьох бінарних опозиціях: «позитивна / негативна екстремальність», «сєнс життя/ сєнс смерті», «буття / небуття». Третій: з екзистенціально-аксіологічної точки зору пандемія як екстремальна ситуація є вихопленням людства зі стану повсякденного падіння, актуалізацією таких екзистенціалів як присутність, дбання, буття-з-іншими, страх, жах, радикалізацією буття-до-смерті як найбільш власної, безвідносної, незапобіжної здатності бути, артикуляцією етичного виміру людства в аксіологічній тріаді «допомога – прив’язаність – любов».

Показано, що антагонізм ентропії та неген-тропії у межах системи «людство – навколишнє середовище», по-перше, має обопільний характер як результат технократичного втручання антропоценозу у біоценоз, по-друге, є вкоріненим у фундаментальну бінарну опозицію «порядок / хаос», що у сучасному постнекласичному світі вимагає пошуку нових діалогів між людством та навколишнім середовищем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
2. Валлерстайн И. Капиталистическая цивилизация / И. Валлерстайн. – М.: ТНИ КМК, 2008. – 176 с.
3. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв. – СПб.: Кристалл, 2001. – 640 с.
4. Гумилёв Л. Н. Этносфера: история людей и история природы / Л. Н. Гумилёв. – СПб.: Кристалл, 2002. – 576 с.
5. Корявцев П. М. Философия антисистем / П. М. Корявцев. Режим доступа: <http://antisys.ru/antisys.html>
6. Магомед-Эминов М. Ш. Определение экстремальной ситуации / М. Ш. Магомед-Эминов // Российский психологический журнал. – 2009. – Т. 6. – № 1. – С. 13-24.
7. Малиновский А. А. Тектология. Теория систем. Теоретическая биология / А. А. Малиновский. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 448 с.
8. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика: Антология. – М.: Академпроект, 2001. – С. 45-98.
9. Смирнов Е. И. Войны и эпидемии / Е. И. Смирнов, В. А. Лебединский, Н. С. Гарин. – М.: Медицина, 1988. – 240 с.
10. Супотницкий М. В. Микроорганизмы, токсины и эпидемии / М. В. Супотницкий. – М.: Вуз.кн., 2000. – 375 с.
11. Токарев К. Н. По следам минувших эпидемий / К. Н. Токарев, Т. И. Грекова. – Ленинград: Лениздат, 1986. – 41 с.
12. Хамітов Н. В. Гранична ситуація / Н. В. Хамітов // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 131.
13. Шамбадаль П. Развитие и приложение понятия энтропии / П. Шамбадаль. – М.: Наука, 1967. – 278 с.
14. Шах С. Пандемия: История смертельных вирусов / С. Шах. – М.: «Альпина Диджитал», 2016. – 208 с.
15. Яцик І. С. Гранична ситуація екзистенції вчинку: повнота екзистенції у філософії Ніколо Аббаньяно та «людина на межі» Карла Ясперса: дисертація на здобуття наукового ступеня канд. філос. н., спеціальність 09.00.05 – історія філософії / І. С. Яцик. – Житомир, 2009. – 173 с.
16. Bertalanffy L. General System Theory / L. Bertalanffy. – NYC: Library of Congress Catalog, 1968. – 289 p.
17. Луценко Е. В. АСК-анализ как метод выявления когнитивных функциональных зависимостей в многомерных зашумленных фрагментированных данных / Е. В. Луценко. – Режим доступа: <http://lc.kubagro.ru/aidos/aidos02/index.htm>
18. Quammen D. Ebola: The Natural and Human History of a Deadly Virus / D. Quammen. – NYC: W.W. Norton & Company, 2014. – 128 p.
19. Quammen D. Spillover: Animal Infections and the Next Human Pandemic / D. Quammen. – London: Bodley Head, 2012. – 592 p.

REFERENCES

1. Averianov, A.N. (1985). *Sistemnoe poznanie mira: Metodologicheskie problemy* [Systemic knowledge of the world: Methodological problems]. Moscow: Politizdat [in Russian].
2. Vallerstain, I. (2008). *Kapitalisticheskaia tsivilizatsiia* [Capitalist civilization]. Moscow: TNI KMK [in Russian].
3. Gumilev, L.N. (2001). *Etnogenez i biosfera Zemli* [Ethnogenesis and the Biosphere of the Earth]. Saint Petersburg: Kristall [in Russian].
4. Gumilev, L.N. (2002). *Etnosfera: istoriia liudei i istoriia prirody* [Ethnosphere: history of people and history of nature]. Saint Petersburg: Kristall [in Russian].
5. Koriavtsev, P.M. *Filosofia antisistem* [The philosophy of anti-system]. Retrieved from: <http://antisys.ru/antisys.html> [in Russian].
6. Magomed-Eminov, M.Sh. (2009). Opredelenie ekstremalnoi situatsii [Defining an Extreme Situation]. *Rossiiskii psikhologicheskii zhurnal*, 6 (1), 13-24 [in Russian].
7. Malinovskii, A.A. (2000). *Tektologiya. Teoriia sistem. Teoreticheskaia biologiya* [Tectology. Systems Theory. Theoretical Biology]. Moscow: Editorial URSS [in Russian].
8. Morris, Ch.U. (2001). Osnovaniia teorii znakov [The foundations of the theory of signs]. *Semiotika: Antologiya*. (pp. 45-98). Moscow: Akademprom [in Russian].
9. Smirnov E.I., Lebedinskii, V.A., & Garin, N.S. (1988). *Voiny i epidemii* [Wars and epidemics]. Moscow: Meditsina [in Russian].
10. Supotnitskii, M.V. (2000). *Mikroorganizmy, toksiny i epidemii* [Microorganisms, toxins and epidemics]. Moscow: Vuz.kn. [in Russian].
11. Tokarevich, K.N., & Grekova, T.I. (1986). *Po sledam minuvshikh epidemii* [In the wake of past epidemics]. Leningrad: Lenizdat [in Russian].
12. Khamitov, N.V. (2002). Ghranychna sytuatsiia [Limit Situation]. *Filosofskyy encyklopedychnyy slovnyk*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
13. Shambadal, P. (1967). *Razvitie i prilozhenie poniatii entropii* [The development and application of the concept of entropy]. Moscow: Nauka [in Russian].
14. Shakh, S. (2016). *Pandemiia: Istoriia smertelnykh virusov* [Pandemic: A History of Deadly Viruses]. Moscow: «Alpina Didzhital» [in Russian].
15. Iatcik, I.S. (2009). *Granichna situatsiia ekzistentsii vchinku: povnota ekzistentsii u filosofii Nikolo Abbaniano ta «liudina na mezhi» Karla Jaspersa* [Limiting situation of the existence of the act: completeness of existence in philosophy Nicolo Abbagnano and «man on the brink» of Karl Jaspers]. Candidate's thesis. Zhitomir [in Ukrainian].
16. Bertalanffy, L. (1968). *General System Theory*. NYC: Library of Congress Catalog
17. Lutsenko, E.V. *ASK-analis kak metod vyyavleniya kognitivnykh funktsional'nykh zavisimостей v mnogomernykh zashumlennykh fragmentirovannykh dannykh* [ASC-analysis as a method for identifying cognitive functional dependencies in multidimensional noisy fragmented data]. Retrieved from: <http://lc.kubagro.ru/aidos/aidos02/index.htm> [in Russian].
18. Quammen, D. (2014). *Ebola: The Natural and Human History of a Deadly Virus*. NYC: W.W. Norton & Company.
19. Quammen, D. (2012). *Spillover: Animal Infections and the Next Human Pandemic*. London : Bodley Head.

Луканова Вікторія Вікторівна

Здобувач кафедри філософії

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

49010, Дніпр, пр. Гагарина, 72

Lukanova Victoria

Degree Applicant

Oles Honchar Dnipro National University

72, Gagarin Av., Dnipro, 49010, Ukraine

Email: vvlukanova@gmail.com ORCID: 0000-0002-2059-4622

Цитування: Луканова В. В. Пандемія як антисистема: аналіз конститутивних аспектів / В. В. Луканова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 86-93.

Citation: Lukanova, V.V. (2018). Pandemiia yak antysystema: analiz konstytutyvnykh aspektiv [Pandemic as an antisystem: analysis of constitutive aspects]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 86-93.

Стаття надійшла / Article arrived: 16.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 22.11.2018

Креативний потенціал феномену маргінезу в соціокультурному дискурсі. Методологічні підходи та експлікації

Мартінова С. П., Донбаський державний педагогічний університет

Сьогодні українське кризове суспільство орієнтує людину на творчу реалізацію особистості, але в той же час не надає їй конкретних ресурсів для цього. На сучасному етапі розвитку філософії в епоху глобальної соціальної, духовної кризи важливим є становлення нової світоглядної парадигми маргінальної особистості, що вимагає досліджень в царині саме філософії і культурології. Феномен маргінесу є вічно актуальним, бо через маргінальність з'являються нові моделі життя, моральні цінності, різні світогляди. Маргіналізація особистості важлива для будь-якого суспільства на всіх етапах його розвитку та в різних формах його прояву. Зі зростанням масштабів маргінальності в суспільстві поглиблюються соціальні протиріччя, які є основою для розгортання глобальних криз, наслідки яких непередбачувані з точки зору сучасної науки. Мабуть, маргінальність – це умова, яка виробляє зміни у соціальній і культурній сфері. У статті не підкреслюється характер цих змін, але слід враховувати як внутрішні (на рівні основного ядра), так і зовнішні; як позитивні, що сприяють розвитку, так і негативні, що ведуть до руйнування. Акцентується увага на діяльності орієнтованого характеру маргінальності, яка здатна спровокувати зміни та примусити суб'єкт до інновацій. Маргінальність також має певний показовий (орієнтовний) характер. Якщо сутність і збільшення маргінальних утворень у соціокультурному середовищі зафіксовані, ми можемо довести неминучі зміни, прискорення соціальної динаміки. Ось чому маргінальність здатна спровокувати соціокультурні зміни і також являється показником стану соціокультурного середовища.

Ключові слова: маргінальність, соціум, люмпен, соціальні протиріччя, маргінальні спільноти, соціокультурні зміни, соціокультурне середовище, креативність, креативна складова

Creative potential of the phenomenon of marginalization in socio-cultural discours. Methodological approaches and explications

Martynova S. P., Donbass State pedagogical university

Nowadays the Ukrainian crisis society directs man to the creative realization of the individual, but at the same time does not provide specific resources for it. At the present stage of the development of philosophy in the era of the global, social and spiritual crisis, it is becoming important the formation of a new ideological paradigm of a marginal personality that requires research in the field of philosophy and cultural studies. New models of life, moral values, and different worldview emerge through marginality, that's why the phenomenon of margin is always relevant. The marginal personality is important for any society at all stages of its development and in various forms of its manifestation. The social contradictions are compounded by the growing scale of margin in the society. They form the basis for the deployment of global crises, which consequences are unpredictable from the standpoint of modern science. Perhaps, marginality is a condition, which produces the changes of the social and cultural sphere. The article doesn't emphasize the nature of these changes, but it should be taken into account both inner (at the level of the value core) and outer; both positive, promoting the development, and negative, leading to the destruction. The accent is made on the activity oriented nature of the marginality, which is able to provoke changes and force a subject to innovations. The marginality has also a certain demonstrative (indicative) character. If the essence and increase of the marginal entities in the social and cultural sphere are captured, we can prove the inevitable changes, the acceleration of the social dynamic. That's why the marginality is able to provoke social and cultural changes but also be an indicator of the social and cultural sphere state. The above defined updates the socio-philosophical analysis of the peculiarities of margin in the context of globalization, determinants and mechanisms of social transit of the marginalized communities into the integrated socio-cultural space.

Keywords: marginality, social medium, lumpen, social contradictions, marginal communities, social and cultural changes, social and cultural sphere, creativity, creative component

Креативный потенциал феномена маргинала в социокультурном дискурсе. Методологические подходы и экспликации

Мартынова С. П., Донбасский государственный педагогический университет

Сегодня украинское кризисное общество ориентирует человека на творческую реализацию личности, но в то же время не дает ей конкретных ресурсов для этого. На современном этапе развития философии в эпоху глобального социального, духовного кризиса важным является становление новой мировоззренческой парадигмы маргинальной личности, что требует исследований в области именно философии и культурологии. Феномен маргинала является вечно актуальным, потому что через маргинальность появляются новые модели жизни, нравственные ценности, разные мировоззрения. Маргинализация личности важна для любого общества на всех этапах его развития и в различных формах его проявления. С ростом масштабов маргинальности в обществе углубляются социальные противоречия, которые являются основой для развертывания глобальных кризисов, последствия которых непредсказуемы с точки зрения современной науки. Пожалуй, маргинальность – это условие, которое производит изменения в социальной и культурной сфере. В статье не подчеркивается характер этих изменений, но следует учитывать как внутренние (на уровне основного ядра), так и внешние; как положительные, способствующие развитию, так и отрицательные, ведущие к разрушению. Акцентируется внимание на деятельности ориентированного характера маргинальности, которая способна спровоцировать изменения и вынудить субъект к инновациям. Маргинальность также имеет определенный показательный (ориентировочный) характер. Если сущность и увеличение маргинальных образований в социокультурной среде зафиксированы, мы можем доказать неизбежные изменения, ускорение социальной динамики. Вот почему маргинальность способна спровоцировать социокультурные изменения и также является показателем состояния социокультурной среды.

Ключевые слова: маргинальность, социум, люмпен, социальные противоречия, маргинальные сообщества, социокультурные изменения, социокультурная среда, креативность, креативная составляющая

Formulation of the problem.

To achieve the stated goal we set the following tasks:

1. Study the features of revealing marginality in various sociocultural spaces and subcultures;
2. Research of creative and destructive component of sociocultural marginality;
3. Characterization of the phenomenon of marginality as the basis and factor of personal or group self-identification;
4. Reveal the essence of marginal consciousness and justify its correlation.

Analysis of recent publications on issues.

The theoretical basis of the article is the work of the founders of the theory of marginalism of R. Park and E. Stonquist, as well as articles, monographs and other scientific works of Ukrainian, Russian and foreign authors: Andrushenko V., Kulagin V., Gorbacheva V., Maslov A., Byhovskaja I., Erasov B., Gumilev L., Rashkovskij E., Shibutani T., Bauman Z., Beck U., Urry J. and others like that.

The purpose of the article.

The purpose is to study marginality as a sociocultural and existential phenomenon with a meta-anthropological and creative potential, to determine

its role in the sociocultural space; consider the phenomenon of margin as a social need, which helps a person overcome their limitations.

Philosophical reflection on the public attitudes to individuals who in their worldview do not fit the prevailing social norms can be found in the treatises of thinkers of the Ancient World, Ancient Greece, the Renaissance, the times of Modern and Contemporary History. As a result of the seizure of foreign territories, the slave trade, geographical discoveries and the development of trade it occurred the fragmented sociocultural diffusion, and the phenomenon of margin began spreading not to individuals but to entire social groups. However, the most obviously the formation of the marginalized communities occurred under the influence of large-scale transformations specific to each historical epoch. However, the most obviously the formation of the marginalized communities occurred under the influence of large-scale transformations specific to each historical epoch. Thus, in Ancient Rome the mass migration to the cities of the peasants who lost their ability to farm on land led to a significant increase of the urban poor whose axiological orientations were expressed by the slogan “bread and circuses”.

The epoch of the Middle Ages was marked by the development of monotheistic religiousness (9,

p. 50). Fierce competition between the doctrines of Christianity and Islam as the main dominant ideology in the Western European and Arab societies determined the need in justification by the philosophical thought, the necessity of the complete subordination of individuals to the ideals of a particular doctrine.

In particular, A. Maslov points out that “in the writings by Augustine ... by the concentrated way it is expressed the main worldview paradigm of the relationship of the individual and society of the Western Middle Ages – the complete absorption of the individual by the Total, Absolute (8, p. 9 – 10)”.

At the same time, the history of the Middle Ages was enriched with the examples of the formation of the marginalized communities from among the military mercenaries who were involved by the monarchs to conduct long feudal wars and crusades. Since the ancient times the extensive model of society has been accompanied by the seizure of foreign territories and the slave trade, geographical discoveries and dissemination of trade, resulting in the fragmented socio-cultural phenomenon of diffusion and the phenomenon of margin spread not on individuals, but on certain social groups.

By the 20th century the phenomenon margin was not stood out as a separate element of social theory, but seen in the integrity of the common problems of the social development. However, with the acceleration of the human development, deepening of the inequality and therefore social contradictions in the society, it was formed a scientific approach to study margin. The term “marginal man” was first introduced by an American sociologist R. Park (10, p. 111-129) in 1928. Together with this R. Park indicates that a marginal man is characterized of a new type of cultural relationships that is formed during the global ethno-social processes. “A marginal man is a personality type that appears at the time and in the place where from the conflicts of races and cultures begin to arise new societies, people and cultures. The fate dooms these people to exist in both worlds simultaneously, forces them to choose in their attitude towards these worlds the role of a cosmopolitan and the role of a stranger. Such a person becomes (compared to the surrounding cultural environment) an individual with a broader horizon, more subtle intellect, more independent and rational views. A marginal man is always a more civilized creature (9, p.11)”.

Therefore, R. Park first formulated the concept of a “marginal man” trying to interpret the results of his own studies concerning the behavior of the members of certain ethnic groups of the urban population. At the same time against the background of the enormous heuristic potential, the conceptual frameworks of the

theoretical positions by R. Park were limited to the subject of his studies, leaving wide scope for the further study of the phenomenon of margin.

If R. Park considers a marginal individual as a man on the verge of two cultures and two societies, who will never be accepted in the new society, staying in it a personality with split consciousness and destroyed psyche, E. Stouckvist points out that during the adaptation it can be formed a personality with new features, and tries (as R. Park) to emphasize the positive features inherent to a marginal personality and those which should be used in social projecting. According to the scientist's thought, the process of the transformation of the social, mental and emotional aspects of a personality can last about 20 years. Thus, E. Stouckvist defines three phases of evolution of a “marginal person”: 1) the individual is not aware that his own life is covered by the cultural conflict, he only tries to adapt himself to the dominant culture; 2) the individual experiences the conflict consciously (at this very stage a personality becomes a “marginal”); 3) successful and unsuccessful attempts to adapt to the situation of conflict (5, p. 92-93).

In the early 20th century, the growing scales of the socio-economic changes in the society covered larger masses of people, resulting in increasing the quantity of the marginalized communities in the society. As R. Barnet underlined “the life of every generation, by definition, is an era of transition, but our time marks more significant changes in the organization of the planet compared to those that took place during, at least, the last 500 years (9, p. 24).” Against the background of the rapid development of the society the distance between the vanguard and outsiders began to be seen more clearly. This negatively affected the paces of the social development and formed the basis for the crisis events that determined the need to conduct the relevant research to offer solutions to new social problems.

If until the 20th century philosophical reflection did not single out the phenomenon of margin as a separate element of social theory, considering it together with the common problems of social development, but with the quantitative growth of the marginalized groups scientific thought was increasingly paying attention to the specificity of their role in the society. The above mentioned actualized the necessity of forming a scientific approach to the study of the phenomenon of margin.

In particular, in the first half of the 20th century, after some economic growth caused by the active participation of the US companies in the material provision of the allies in the military-political bloc in World War I, the cyclical crisis, the Great Depression,

involved Ukraine. The industrial society met with the fact that together with the resolution of economic issues the social problems came to the fore. Epidemiological nature of spreading social nihilism among the population, neglecting values and social norms and laws affected the growth of crime to catastrophic scales and threatened to preservation of the social formation.

For the inhomogeneous from the racial and ethnic sides Ukrainian society with traditionally intense migration it was necessary to gain more knowledge about the individual as an object of manipulation. As unlike the industrialized countries of Europe, Ukraine's economy was destroyed by war and demanded a proper reconstruction, it is on this very wave it was formed Ukrainian scientific tradition in the study of margin, to understand which it is necessary to make a chronological overview.

But the anthropological realities till this time are not defined in the processes of the transformation of the spiritual and cultural values, which, on the one hand, are exposed to the integration and harmonization, and, on the other, – retain their authenticity and belonging to the ethno-cultural system. It can be stated that marginality is one of the markers, the leading mechanism of globalization, the cultural expansion of the powerful states that form a globalization space of cultural influences. However, this statement in the 21st century is already becoming problematic. Marginality is not only the focus on the average consumer but not primitive adaptive complexes that look like transformed mythologems of the theories of Z. Freud, Carl Jung and other researchers.

The problem of margin has always existed in the society. The question of the anthropological limit, perception of a human by a human, his microcosm, his achievements has been existing in large spatial intervals of the being of the cultural forms of communication.

The phenomenon of margin is always important because high dynamics of modern transformations in society objectively affect the occurrence of significant structural imbalances in all spheres of public life. Inhomogeneity and the fragmentation of integration processes in the world determine the distance between the growing communities, which are the subjects of integration, and those, which remain outside the process or involved in it insufficient. Thus, at the current stage of political crisis and globalization, not only separate individuals and social groups can become marginal, but also communities. New models of life, moral values, and another outlook are formed because of marginality.

The phenomenon of marginality is a complex multidimensional phenomenon of socio-cultural existence, which reveals itself in the network of

consciousness, the existence of a man in the social historical process.

According to the definition of I. M. Bykhovska and V. V. Gorbacheva, «cultural marginality», as a product of value and normative ambivalence, leads to instability and eclectic of the structural characteristics of those subcultures and individual individuals, who are its bearers «(3, p. 357-368).

First of all, marginality is defined as the «intermediate», «boundary» position of an individual between different social groups. This concept is traditionally used in social philosophy and sociology to analyze the boundary position of the individual in relation to any social community, which at the same time imposes a certain imprint on his/her psyche and way of life.

The philosophical notion of marginality characterizes the specificity of various socio-cultural phenomena, social or antisocial, developing beyond the rules that prevail in one or another period, not fitting into the dominant paradigm and, thus, often exposing the contradictions and paradoxes in the dominant culture.

We study marginality as a sociocultural phenomenon. Specificity of the approach is explained by the complexity of the phenomenon. Today, in social philosophy and sociology, it is not possible to determine only social or cultural components of this phenomenon while analyzing specific elements of social reality. Since the value ambivalence, which is the source of cultural marginalization, necessarily finds expression in the social environment through the activities of those subcultures and personalities, which are its bearers.

Thus, the value and normative ambivalence, non-triviality, non-standard are the criteria of socio-cultural marginality, which involves creativity. However, this is also the source, the basis of creative potential, which attracts attention when characterizing the phenomenon of marginality and also establishes a set of indicators to determine the creative content of marginality.

We define creativity as «the ability to create, form and the ability to transform». Let us turn to Boris Yerasov's statement that «the source of innovation is usually not» just an average person «and not an average social group, but an individual or a group that, in one way or another, breaks out of this society and turns it into an «avant-garde», «dissidents» or «marginals» (4, p. 56-61).

Let me disagree with this point of view. Without a doubt, creativity is not the result of marginality, but dominant in the public consciousness negativism, which characterizes the phenomenon of marginality, requires paying attention to its psychological component. The history of scientific philosophical research suggests

that cynicism, sophists, lepers, holy, troubadours, etc., attributed by researchers to mentally ill marginalized groups, were not only spreaders of new worldview, but in some cases turned out to be a real political, social-economic, socio-cultural force that was able to change history.

The research of the creative aspect of marginality required the purposeful use of the psychoanalytic approach. This means that in describing the sources of sociocultural marginality we need to identify not only external factors, for example, various forms of organization of society, the peculiarities of the interaction of various social entities within one society and the features of the interaction of macro structures among themselves, but also internal factors such as the peculiarity of consciousness, world outlook, mentality and cultural identity. First of all, we emphasize the essence and source of marginality. Thus, in American science, migratory processes are considered as a momentum of marginality. It's valuable that within social psychology the phenomenon of marginalization also found its reflection, and even received some double assessment.

In Western European scientific tradition, the conditions of socio-economic and political nature are considered to be the source of marginality. Alienation from the instruments of labor, in accordance with the Marxist system, alienation from political rights, freedoms and legitimate participation in political life gives the birth to new social groups, endowed with features of marginalization. The main, of course, is the destruction of social ties and traditional social institutions.

The important impulse of marginalization is the discrepancy between the components of value dominants to methods of their assimilation, comprehension of formally enshrined in society. Ukrainian conditions for marginalization are evident, especially at the present stage, at which there may be contradictions between the type of modernization and social consciousness, and political psychology. The study of the socio-cultural Ukrainian space allows us to identify not only individual marginalization, which stood near the sources of new forms of existence but also entire states, which consisted mainly of marginal elements and became the founders of new forms of social negative and destructive organization (Leaders of the LPR and DPR).

In the socio-cultural space of East Ukraine, we can also identify typical phenomena, of course, corrected by the peculiarities of the environment. To characterize a Ukrainian city it is appropriate to use categories of marginal space. «The air of the city makes a person

free» - this statement has historical roots, since the peasants who escaped from the senior to the city, have indeed gained freedom and protection in the city walls. All these are the zones that give rise to a kind of cultural hybrids, which, in their turn, can introduce new criteria for determining the status of belonging, and the actual status net. Probably, it is worth taking into account more positive features of this phenomenon, since the tendency towards ordering will be dominant. Thus the possibility of creating new elements of the socio-cultural environment will approach the implementation. If we express this in terms of psychoanalysis, then marginality can be determined as the point of bifurcation, in which the system is in a state of choice. Thus, the marginality acquires traits, on the one hand, versatility and totality, on the other hand - impulsivity in expressions, which are contained in the moments of maximum voltage in the selection and the minimum activity during the adaptation.

When introspectively analyzing marginality, it would be better to rely on the theory of T. Shibutani.

According to the theory of T. Shibutani, a man appears as a marginal entity. Since most people have alternative images of the world, which are independent of each other. In each circumstance, to determine the situation a slightly different system of views is. Individuals, who play incompatible roles, escape from the dilemma, separating their audiences from each other. T. Shibutani eventually concludes that «marginal people are usually more creative than others.» However, there is obvious duality in the implementation of marginal status. Let us indicate conditionally positive and negative signs of marginality. Here is the obvious link between marginality and alienation. In the negative variant, «alienation from itself can reach the point at which depersonalization occurs». According to the psychologist, in this way, a person can free himself from any responsibility for what he/she has done. In the case of positive implementation, the creative essence of the marginal person is manifested (12, p. 227-234).

To be a marginal person means to be in the state of permanent cultural alienation, to live simultaneously in two or more worlds, and not belong to any of them, that is, to be a citizen of the world.

«Alienation is, in general, an element of any sufficiently developed culture, which has separated from its creative core objectified» horizons «of its life world.» The psychological essence of alienation is the disharmony, which manifested itself in the human soul, but beyond its limits. «The property of culture is to create in man's soul an insurmountable experience of breaking the bond with other people and over time.»

This characteristic reveals the psychological sources of marginality. According to T. Shibutani, «in any culture, the greatest achievements are usually made during times of rapid social changes, and most of the great contributions have been made by marginal people.»

Overcoming the alienation of a man is possible only due to the fact that each act of alienation is ready to answer the act of the opposite content. Thus, the creativity of a man manifests itself in the dialectical unity of alienation and self-realization.

Speaking about the creative component of marginality, it is impossible to ignore the theory of passionarity by L. M. Gumilev. He points out that passionarity is a deviation from the species norm, but not pathological. «Individuals who possess this sign, under favorable for themselves conditions, carry out (but may not carry out) acts which, in summing up, break the tradition of inertia and initiate new ethnos» (6, p. 577-589).

In the person itself, marginality also tends to both positive and negative. As a result, it is possible to note the following properties of marginality, which make this phenomenon a creative one. First of all, this is a creative potential, which manifests itself in different ways, and its assessment can also be both positive and negative hue. Marginality, perhaps, is the condition that feeds changes in the socio-cultural field. This article does not emphasize the nature of these changes, but we should consider as internal (at the level of the value core), and external aspects; both positive, promoting development, and negative, leading to destruction. However, if we consider the active nature of marginality, then it can be noted its ability to provoke changes, the ability to push the subject to innovation. The question arises about the nature of this changing principle.

Perhaps, the active nature lies in the freedom, inherent for marginality. Its sources can be detected in a less rigid attachment to value dominant, since marginality is characterized as an intermediate position in the socio-cultural space, or, conversely, belonging to two or more socio-cultural environments at the same time. Here it is worth taking into account the interpretation of the term «marginality» by E.V. Rashkovskii (11, p. 99-112), who notes the consistency of the term «marginal» with the Sanskrit category of «marga», which means the free spiritual search of a person.

Marginality also has some demonstrative (indicative) property. If the presence and increase of marginal entities in a socio-cultural field are recorded, then it can be argued about the inevitable changes, the acceleration of the dynamics of society. Therefore, marginality can not only provoke socio-cultural changes but also be an indicator of the state of the socio-cultural environment.

The property of static, the ability to capture elements of the socio-cultural field is also inherent to marginality. Ability to fix the state of society, its internal structure can be realized in the discovery of marginal formations. The specificity of the spatial organization of marginality also manifests itself. It is extremely difficult to designate and socio-territorially localize marginality. It may not be detached to any region, be at the same time both inside and outside. If we use the extreme points in the characteristic of marginality, then we can describe it as some phantom, which is in all things and which is not manifested clearly, but only through consequences. Marginality is vulnerable to ambivalence. It can be regarded as a phenomenon constantly available in any socio-cultural reality, as a cultural universality. At the same time, marginality has an impetus for changes in socio-cultural reality. Consequently, it is both inside and outside the socio-cultural system at the same time.

Marginality can include and throw away the processes of transformation of the socio-cultural field. It can be characterized as a point of bifurcation in the dynamic of socio-cultural existence. It can be concluded that the lack of social dialogue in the society concerning determining the dominant way of the socio-cultural development hinders the socio-economic progress, which is reflected in its economic state, which does not allow to provide the decent level of the social standards for its members (that is why the part of the latter migrate in search of a better life) and to properly finance science (which makes the part of researchers seek opportunities for self-realization in other communities).

Conclusions.

The following conclusions in the article are made on the basis of the analysis of the relationship between the characteristics of general transformational change in a society with the specifics of marginal processes at the macro level of social development in the conditions of globalization:

1. The nature of margin reflects the inherently deterministic interconnection of social contradictions that arise in all spheres of social life and influence the transformation in society of norms and axiological landmarks, with the loss of individual social objects to fully realize their social functions. During social development, social ties become more complicated, which affects the quantitative and qualitative characteristics of these contradictions. Their concentration in specific social objects (marginal communities) is an objective condition (as a dialectical unity of quantitative and qualitative changes in society) of the further development of society, its transition to a new, sometimes compromised social order.

2. The modern stage of the development of

society is accompanied by a qualitative and large-scale transformation of social ties, group dominants, sociocultural stereotypes that determine the peculiarity of marginal transformations in the conditions of globalization. The high dynamics of transient processes in society affects the objective formation of significant disproportions in various spheres of social relations. As a result of this, the scale of the marginalization of society is increasing. To date, the extent of margin rapidly changing the ratio of marginal to dominant - today it is less like the ratio of the individual to the general, as it was several centuries ago; nowadays, it is necessary to model social processes taking into account the ratio of marginal and dominant communities that

are approximately equal in terms of quantitative characteristics.

3. The features of the institutional factors of margin in modern conditions are fixed at the meso and macro level of social development. The political-administrative apparatus (international organizations and unions, national governments and supranational actors) as a macro level of the institutional structure of society produces certain social standards that come into conflict with the objective conditions for the development of specific communities. Such institutional subjectivism causes the emergence of double standards in society. As a result, instead of integrating communities, their differentiation grows.

REFERENCES

1. Bauman, Z. (1991). *Modernity and ambivalence*. Cambridge: Polity Press.
2. Beck, U. *The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity*.
3. Byhovskaja, I.M., & Gorbacheva, V.V. (1998). Marginal'nost' kul'turnaja [Cultural marginality]. *Kul'turologija XX vek. Jenciklopedija*. Saint Petersburg: Universitetskaja kniga. Aletejja [in Russian].
4. Erasov, B.S. (1994). *Social'naja kul'turologija [Social cultural studies]*. (Vols. 1-2). Moscow: AO «Aspekt Press» [in Russian].
5. Nadol'nyy, I.F., Andrushchenko, V.P., Boychenko, I.V. & Rozumnyy, V.P. et al. (1997). *Filosofiya [Philosophy]*. Kyiv: Vikar [in Russian].
6. Gumilev, L.N. (2001). *Jetnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and the biosphere of the Earth]*. Saint Petersburg: Izdatel'skij Dom «Kristall» [in Russian].
7. Kulagin, V.M. (2000). Mir v XX veke: Mnogopolyusnyy balans sil ili global'nyy PAX DEMOCRATICA? Gipoteza «demokratičeskogo mira» v kontekste al'ternativ mirovogo razvitiya [The world in the twentieth century: a multipolar balance of power or global PAX DEMOCRATICA? Hypothesis of "democratic peace" in the context of world development alternatives]. *Polis*, 1, 23-27 [in Russian].
8. Maslov, A.O. (2004). *Marhinal'na osobystist' yak predmet sotsial'no-filosofskoho analizu [Marginal personality as a subject of socio-philosophical analysis]*. Zhytomir: ZHDTU [in Ukrainian].
9. Park, R.E. (1928). Human migration and the marginal man. *American Journal of Sociology*. Chicago, 33 (6), 881-893.
10. Park, R.E. (1950). *Race and culture*. Glencoe: Free press.
11. Rashkovskij, E.N. (1989). «Marginals» // 50/50: *Experience of the dictionary of new thinking*. Moscow: Progress [in Russian].
12. Shibutani, T. *Social'naja psihologija [Social Psychology]* [in Russian].
13. Stonequist, E.V. (1961). *The Marginal Man. A Study in personality and culture conflict*. New York: Russel & Russel.
14. Urry, J. (2002). *Mobility and proximity. Sociology*. London: Sage.

Мартінова Світлана Петрівна

Аспірант

Донбаський державний педагогічний університет
84100, Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19

Martynova Svetlana

Postgraduate student

Donbass State pedagogical university
19, Generala Batjuka St., Slavyansk, 84100, Ukraine

Email: svetlana_martyn@ukr.net ORCID: 0000-0001-7981-7141

Цитування: Мартінова С. П. Креативний потенціал феномену маргінезу в соціокультурному дискурсі. Методологічні підходи та експлікації / С. П. Мартінова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 94-100.

Citation: Martynova, S.P. (2018). Kreatyvnyi potentsial fenomenu marhinezu v sotsiokulturnomu dyskursi. Metodolohichni pidkhody ta eksplikatsii [Creative potential of the phenomenon of marginalization in socio-cultural discourses. Methodological approaches and explications]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 94-100.

Стаття надійшла / Article arrived: 18.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 23.11.2018

Громадський деліберативний дискурс як інструмент політичної модернізації

Дем'яненко О. О., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснено комплексний аналіз громадського деліберативного дискурсу як одного з провідних інструментів політичної модернізації. Акцентується увага на тому, що деліберативна комунікація стала можливою у практичному аспекті в результаті закріплення постмодерну як світогляду. Наголошується на тому, що деліберативний дискурс – це комунікативний акт рівноправних учасників, націлений на досягнення компромісу у вигляді конкретного публічного рішення. Публічна політика постає сферою партнерської взаємодії публічних суб'єктів, в тому числі держави як носія політичної влади та громадянського суспільства як носія комунікаційної влади. Планомірно доводиться, що деліберативний дискурс комплексно впливає на політичну систему, що об'єктивується на рівні її окремих складових. Політична модернізація розуміється як логічне екзистенційне розгортання політичної системи, що констатує динаміку та заперечує статичність останньої. У ході деліберативного дискурсу відбуваються зміни у політичній свідомості громадянина, емоційні вияви перетворюються на логічні та раціональні переконання. Доводиться, що інклюзивність, рівність та транспарентність деліберативних заходів дозволяють громадянину стати активним актором публічної політики, що говорить про здобуття ним нової політичної культури. Зміна цінностей провокує новий спосіб дії. Відтак, деліберативна політична культура спричинює новий формат політичних відносин – співробітництво. У результаті чого відбувається низка змін на інституційному рівні (оновлюється модель публічного управління та її інструменти). Саме так зміцнюється парадигма належного управління та активізується методика електронного врядування. Модернізаційні заходи на рівні політичної свідомості та культури, політичних відносин та інститутів із необхідністю призводять до удосконалення нормативно-правового підґрунтя функціонування політичної царини суспільного життя.

Ключові слова: *деліберация; публічна політика; політична система; політична культура; політична свідомість; політичні відносини; удосконалення; політичні інститути; держава*

Public deliberative discourse as an instrument for political modernization

Demyanenko O. O., Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article provides a comprehensive analysis of public deliberative discourse as one of the leading instruments for political modernization. The emphasis is placed on the fact that deliberative communication became possible in practical terms as a result of consolidation of postmodern as a world outlook. It is emphasized that deliberative discourse is a communicative act of equal members, aimed at achieving a compromise in the form of a concrete public decision. The author argues that deliberative discourse contributes to the strengthening of civil society, which, in turn, acts as a kind of trigger for political modernization. After all, the consolidated community is better aware of its own interests, properly formulates common requirements and communicates them to the state and other political institutions. Deliberation offers a new interpretation of rationality, legitimacy, publicity, etc. Public policy is a sphere of partnership interaction of public entities, including the state as a carrier of political power and civil society as a carrier of communication power. It is systematically proved that deliberative discourse has a complex effect on the political system, which is objectified at the level of its individual components. Political modernization is understood as the logical existential deployment of the political system, which states the dynamics and denies the static of the latter. In the course of a deliberative discourse, changes take place in the political consciousness of a citizen, emotional expressions turn into logical and rational beliefs. It is argued that inclusiveness, equality and transparency of deliberative measures allow a citizen to become an active actor of public policy, suggesting a new political culture. Changing values provokes a new way of action. Therefore, a deliberative political culture leads to a new format of political relations – cooperation. As a result, a number of changes take place at the institutional level (the public administration model and its tools are updated). That is how the paradigm of good governance is strengthened and the e-governance method is activated. Modernization measures at the level of political consciousness and culture, political relations and institutions with necessity lead to the improvement of the normative and legal basis for the functioning of the political sphere of public life.

Keywords: *deliberation; public policy; political system; political culture; political consciousness; political relations; improvement; political institutions; state*

Общественный делиберативный дискурс как инструмент политической модернизации

Демьяненко А. А., Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

В статье осуществлен комплексный анализ общественного делиберативного дискурса как одного из ведущих инструментов политической модернизации. Акцентируется внимание на том, что делиберативная коммуникация стала возможной в практическом аспекте в результате закрепления постмодерна как мировоззрения. Подчеркивается, что делиберативный дискурс – это коммуникативный акт равноправных участников, нацеленный на достижение компромисса в виде конкретного публичного решения. Публичная политика выступает сферой партнерского взаимодействия публичных субъектов, в том числе государства как носителя политической власти и гражданского общества как носителя коммуникационной власти. Планомерно доказывается, что делиберативный дискурс комплексно влияет на политическую систему, объективируется на уровне ее отдельных составляющих. Политическая модернизация понимается, как логическое экзистенциальное развертывание политической системы, которое констатирует динамику и отрицает статику последней. В ходе делиберативного дискурса происходят изменения в политическом сознании гражданина, эмоциональные проявления превращаются в логические и рациональные убеждения. Доказывается, что инклюзивность, равенство и транспарентность делиберативных мероприятий позволяют гражданину стать активным актором публичной политики, что говорит о получении им новой политической культуры. Изменение ценностей провоцирует новый способ действия. Поэтому делиберативная политическая культура вызывает новый формат политических отношений – сотрудничество. В результате чего происходит ряд изменений на институциональном уровне (обновляется модель публичного управления и ее инструменты). Именно так укрепляется парадигма надлежащего управления и активизируется методика электронного управления. Модернизационные мероприятия на уровне политического сознания и культуры, политических отношений и институтов с необходимостью приводят к совершенствованию нормативно-правового основания функционирования политической сферы общественной жизни.

Ключевые слова: *делиберация; публичная политика; политическая система; политическая культура; политическое сознание; политические отношения; совершенствование; политические институты; государство*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Політична модернізація є перманентним процесом удосконалення політичної системи країни за рахунок імплементації найбільш актуальних ідей, механізмів та інструментів. За демократичного політичного режиму формуються найбільш плідні умови для реалізації політико-модернізаційних заходів, що пояснюються найпростішим демократичним імперативом – «дозволено все, що не заборонено». Модернізація політичної системи передбачає конструктивні зміни, хоча і в різних масштабах, усіх структурних елементів – політичних інститутів, політичних відносин, політичної культури та свідомості, політико-правових регулятивів. По суті, політична модернізація – це логічне екзистенційне розгортання політичної системи, що констатує динаміку та заперечує статику останньої.

Із популяризацією на теоретичному та прикладному рівнях ідей та явища публічної політики, яка стала можливою з настанням епохи постмодерну, змінюється форма та зміст комунікації

між державою та громадянським суспільством. Суб'єкт-об'єктна логіка взаємодії стає відголомом минулого, натомість формується паритетність цих двох суб'єктів, яка має місце, зокрема, внаслідок інкорпорування у повсякденне життя громадян активної учасницької позиції. Остання реалізується у прямих формах демократії, насамперед у делиберативному дискурсі, що приходить на зміну державному наративу. Таким чином держава рухається від примату до партнерства, а громадянське суспільство – від контролю до участі.

Як зазначає І. Семененко, «відмінною рисою суспільства сучасного є поширення політичної суб'єктності на всіх його членів», що пов'язано з формуванням нового типу особистості – «людини постмодерну» індивідуалізованого суспільства, представника «суспільства знань» і носія «гібридної ідентичності», який може реалізувати свою політичну суб'єктність в багатоплановому форматі публічної політики» [6, с. 12].

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Філософське обґрунтування деліберативного дискурсу знаходимо у працях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, Дж. Ролза, його політологічний науковий фундамент формують праці таких дослідників, як С. Бенхабіб, Дж. Бессет, Дж. Драйзек, Д. Дьюї, Дж. Коен, Дж. Фішкін тощо. Серед українських науковців, які вивчали різні аспекти деліберативності, Т. Андрійчук, І. Бартагарієва, М. Тур, М. Чабанна, О. Шапаренко і т. д. Проте, досліджень, присвячених виявленню когнітивних зв'язків між деліберативним дискурсом та політичною модернізацією, немає.

Формулювання цілей (мети) статті.

Саме тому мета статті полягає у виявленні ролі, яку відіграють громадські деліберативні дискурси у процесі політичної модернізації. Дана мета деталізується за рахунок наступних завдань: з'ясувати зміст та принципи деліберативного обговорення; конкретизувати практичні модернізаційні наслідки деліберативності.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування.

Деліберативний дискурс сприяє зміцненню громадянського суспільства, що, у свою чергу, виступає своєрідним тригером політичної модернізації. Адже консолідована громада краще усвідомлює власні інтереси, належним чином формулює спільні вимоги та доносить їх до держави та інших політичних інститутів. Деліберативність пропонує нове тлумачення раціональності, легітимності, публічності, громадськості тощо.

«Деліберативна парадигма усвідомлює політичну публічність як резонатор, який сприяє виявленню проблем у комунікативному ракурсі та спонукає до усунення соціальних патологій... Вона формує в межах громадянського суспільства спільне усвідомлення необхідності постійної зміни соціального ладу на раціональних та правових засадах, які б сприяли взаємному збагаченню суспільства та його постійному оновленню» [2, с. 3].

Деліберативний дискурс базується на таких принципах, як транспарентність, рівність, інклюзивність, толерантність. Кожен громадянин як учасник деліберативного обговорення має можливість висловити власну позицію, почути думки інших акторів, у тому числі протилежні за змістом позиції, і в ході дискусії прийти до виваженого рішення, яке задовольнятиме не просту, а абсолютну більшість. Тільки такий результат публічного дискурсу можна вважати повноцінно демократичним або, наслідуючи логіку Дж. Ролза, справедливим.

«Ролз стверджує, що справедливість як чесність, будучи більшою мірою договірним поглядом, передбачає, що принципи вибору самі є об'єктом початкової угоди в контрасті утилітаристських уявлень поширення на суспільство принципу вибору для однієї людини» [1, с. 63].

Методологію деліберативного обговорення можна визначити як семантичний процесинг, який дозволяє усім учасникам заходу краще зрозуміти суть проблеми та значення різних способів її розв'язання, не без допомоги експертів, які можуть висловити свою кваліфіковану думку. Однак, слід уникати домінування спільноти фахівців. Така методологія відкриває шлях якісному росту громадянської компетентності та відповідальності водночас. Деліберативний дискурс стимулює фасилітацію перцепції публічних викликів та фідбеків.

«У відповідності до деліберативної моделі комунікація в дискурсі не може бути зруйнована брутальними діями влади, насиллям та підкупом. Дії громадянського суспільства скеровуються не силою влади, патернальним авторитетом або механічним єднанням різних думок, а лише раціонально-виваженою позицією, пошуком кращого аргументу серед думок усіх репрезентантів суспільства» [2, с. 4-5].

Відтак, публічна політика перетворюється на сферу взаємодії держави, наділеної політичною владою, та громадянського суспільства, що володіє комунікаційною владою. І перша, і друге перебувають у стані взаємозалежності, адже без ініціативи держави важливі суспільно-політичні питання, зазвичай, не стають предметом деліберативного обговорення, а без схвалення певного рішення громадою в результаті деліберативної дії держави не матимуть легітимного обґрунтування. Така кореляція вимагає «екологічного» плану співпраці, який на основі гармонійної взаємодії цих двох акторів сприятиме їхньому сепаратному удосконаленню. Держава стає сервісно-орієнтованою, а громадянське суспільство – споживацько-вимогливим.

Деліберативний дискурс передбачає діалогічну, а не монологічну комунікацію, його результатом постає не сума усіх думок індивідів, залучених до обговорення, а інтерсуб'єктивне рішення. Природа деліберативного дискурсу не відкидає конфлікт інтересів, протиставлення ідей та зіткнення світоглядних позицій, однак, на виході постає рішення, яке було визнано учасниками найбільш аргументованим. Мета деліберативності – консенсус, хоча не виключений варіант

дісенсусу. Проте, як доводить практика, початкова поляризація групи у ході обговорення поступається місцем деполяризації. Переможною стає позиція, яка відповідає таким ціннісним категоріям, як «корисність», «гідність» та «благість» (бажано усім одразу). Коли доводиться обирати між ними, рішення залежить від двох аспектів: 1) предмету обговорення; 2) характеру аудиторії.

Одна з ключових переваг деліберативного дискурсу – врівноваження позицій більшості та меншості, адже вони представлені на однакових засадах, їхнє слово наділене рівнозначною силою. Переконавання меншості за належного обґрунтування можуть стати виявом загальної думки. Такий перехід у науково-дослідній літературі прийнято визначати як «деліберативний поворот». Тепер легітимність демократичного рішення здобувається виключно через громадську комунікацію, що визначається раціональністю, демократичний процес залежить від колективної волі [9].

С. Бенхабіб наполягає на тому, що деліберативна – це різновид конструктивного публічного діалогу тому, що він забезпечує рівні умови для всіх партисипантів. Правила попередньо узгоджені і всім відомі, вони також детально визначаються і дискутуються. Тільки за деліберативного обговорення, на думку вченої, може повномірно проявитися плюралізм як принцип демократії. Конкуренція позицій у процесі деліберативного обговорення перетворюється на співробітництво [8].

Отже, розвиток громадянського суспільства в результаті деліберативного дискурсу сприяє конструктивним змінам у політичній системі загалом. Відтак, є необхідною аналітика відповідних зрушень на рівні структурних елементів останньої.

Політична культура як комплекс знань та уявлень про політику, набір цінностей та поведінкових патернів найбільше з усіх складових політичної системи піддається ефективному впливу деліберативного дискурсу. У наукових розвідках синонімічним до поняття деліберативної думки є такий термін, як «збагачення суспільної думки». «Поняття *deliberation* будемо перекладати в даному випадку як «збагачення» і, відповідно, *deliberative* – як «збагачена». Таким чином, збагачена громадська думка (ЗГД) певної сукупності людей – це безліч суджень, оцінок, що стосуються тих чи інших фрагментів реальності, вироблена цією сукупністю при наявності необхідної інформації щодо певних проблем в

процесі широкого міжособистісного обговорення [4, с. 83-84].

У даному випадку наголос робиться на тому, що у процесі обговорення пересічний громадянин несвідомо перетворюється на активного актора. Початково володіючи мінімальним рівнем знань з приводу конкретного публічного питання або ж не розуміючись на темі взагалі, учасник деліберативного обговорення отримує дані, підготовлені фахівцями, чує різні, часом протилежні, думки, включається до дискусії, усвідомлюючи важливість майбутнього рішення для себе, своїх рідних та близьких. Сприяє активізації участі й усвідомлення людиною значущості власного голосу, який може стати вирішальним під час прийняття рішення чи розробки рекомендацій. Занурення до публічного контексту змушує людину ідентифікувати публічну грань власної особистості, що у свою чергу кристалізує ціннісні орієнтації на новому, більш якісному рівні. Знання-цінності-поведінка – це тріада, яка передає логіку модернізації політичної культури окремого громадянина та громадянського суспільства загалом.

«Мета етапу збагачення – корекція, зміна установок респондентів. Або інакше: збагачення – це «переведення» (розвиток, просування) соціальної групи (точніше – представників, які її репрезентують) з одного соціального простору до іншого: з конкретного середовища – до абстрактного, зі стану низької інформованості – до позиції «майже» експерта» [4, с. 85].

Так, Дж. Фішкін визначає думку громадян до деліберативного обговорення як «сиру», а після – як «рафіновану». Перша функціонує за принципом дзеркала, друга – фільтру. «Сира» громадська думка – відображення необізнаності громадян та їхньої відстороненості від публічних проблем. «Рафінована» – зріз, який відповідає критерію якості [10].

Безперечно, зміна ціннісних установок та преференцій вимагає часових ресурсів. Окрім того, цінності, з точки зору психологічних розвідок, піддаються змінам не без труднощів. Однак, потрапляючи до середовища конкурентних ідей, у громадянина більше шансів змінити власне ставлення до певного питання, аніж спілкуючись в колі однодумців, що лише консервуватиме його позицію.

Оновлені ціннісні орієнтири закономірно відображаються на політичній поведінці громадянина. Він стає більш дієвим, зацікавленим, мотивованим, толерантним, виваженим та відповідальним.

«Політична культура є складовою політичної системи і відіграє надзвичайно важливу роль у її функціонуванні. Вона впливає на форми, функціонування і розвиток політичних інститутів, зумовлює політичну поведінку широких мас. Стійкість і життєздатність будь-якої політичної системи залежить від ступеня відповідності її цінностей цінностям політичної культури більшості громадян. Особливо важливу роль у функціонуванні політичної системи відіграє єдність або однорідність, політичної культури, з якою безпосередньо пов'язана стабільність суспільства» [7, с. 23].

У тісній зв'язці з політичною культурою знаходиться політична свідомість. По суті, нові знання, цінності та поведінка спочатку мають бути закріплені у свідомості, щоб створити фундамент для практичних дій. Політична свідомість формується під впливом раціональних та ірраціональних чинників і становить собою систему оцінок, емоцій, вірувань, емоцій, настроїв людини, які визивають в неї чіткі асоціації зі сферою публічного. Деліберативний дискурс – це можливість отримати позитивний досвід обговорення певного соціально-політичного питання, який з часом зможе на рівні свідомості трансформуватися у потребу людини до власного публічного самовираження.

Деліберативні дискурси сприяють аналізу соціально-політичної дійсності, трансформації чуттєвого сприйняття конкретної ситуації у раціональну позицію, узагальненню отриманого досвіду, відтак – усвідомленню громадянського статусу як суб'єкта, наділеного правами, можливостями чинити вплив на державні інститути, свободами тощо. Таким чином політичний активізм в контексті деліберації поживляє розвиток політичної свідомості громадянина. Відсутність такого досвіду може резюмуватися політичною індіферентністю, яка з часом має усі шанси перейти у власну крайню форму – політичний абсентеїзм. Стійкі форми політичної свідомості інкорпорується до політичної культури особистості. За рахунок деліберативного дискурсу громадяни отримують можливість перемістити власну політичну свідомість з буденного на теоретичний рівень.

«Політична свідомість динамічно пов'язана з політичним буттям, яке розуміється як практичне політичне життя суспільства» [3, с. 177]. Безперечно, політичне буття громадянина не можна звести виключно до участі у деліберативних дискурсах, до нього входять й інші фор-

ми – партійна діяльність, вибори, референдуми, запити до виконавчої влади тощо. Але це саме та форма політичного буття, яка максимально налаштована на саморефлексію людини, відтак, має найбільший потенціал до позитивної реконструкції політичної свідомості.

Політична культура, вироблена на основі політичної свідомості, реалізується у політичних відносинах. Політичні відносини – це взаємодія різних політичних суб'єктів, в ході якої відбувається інформаційно-ресурсний обмін, з метою досягнення владного балансу та реалізації публічних інтересів. Будучи учасниками деліберативної дискусії, громадяни вступають у політичні відносини між собою через специфіку предмету обговорення. Маючи спільно вироблене публічне рішення, вони вступають у взаємодію з представниками державних інститутів з метою контролю реалізації цього рішення. Модернізація політичних відносин в даному випадку передбачає поступове зменшення використання представницьких демократичних форм та наростання потужності прямих форм демократії. Таке зрушення з необхідністю призводить до удосконалення політичних інститутів, насамперед моделі державного управління.

Варто ще раз наголосити на тому, що деліберативний дискурс є не єдиним чинником, що впливає на модернізацію політичної системи. Це цілий комплекс взаємопов'язаних стимулів, зокрема інформаційно-технологічні досягнення людства, нові теоретичні конструкти тощо. Просто призма нашого аналізу концентрує науковий інтерес саме на деліберації.

Отже, зміщення від електоральної демократії до деліберативної спричинює модернізацію публічно-управлінської моделі, поступову відмову від традиційних бюрократичних інструментів на користь технік належного врядування (good governance). Адже ця парадигма передбачає співпрацю держави з громадянським суспільством, яке постійно кристалізується за рахунок деліберативних практик.

«Дана концепція відрізняється як від класичного адміністрування, за яким єдиним джерелом політичних рішень є політичне керівництво, так і від нового публічного менеджменту з його акцентом на торговельній угоді, де кожен учасник намагається максимізувати свій прибуток. Натомість, вона здатна більш ефективно задовольняти суспільні потреби та виробляти соціально значущі рішення... Концепція характеризується використанням політичної, економічної,

адміністративної влади для управління державними ресурсами і справами. Вона включає механізми, процеси та структури, за допомогою яких органи влади, громадяни та соціальні групи координують свої інтереси, використовують права та виконують обов'язки, а також виступають посередниками у вирішенні проблемних питань розвитку суспільства» [5, с. 2-3].

Належне урядування має ряд ключових ознак, як то участь, прозорість, інклюзивність, рівність, орієнтація на консенсус та ефективність. Усі ці риси тісно пов'язані з вимогами деліберативної спільноти.

Окрім того, прозорість як ознака належного урядування та вимога деліберативної громади резюмується активізацією такого інструменту як електронне врядування, що спрощує комунікаційні процедури між державою та громадянами, які відтепер не обмежуються часовими та просторовими рамками, робить інформацію відкритою та доступною, в результаті чого громадянське суспільство має можливість впливати на процеси прийняття рішень, які його безпосередньо стосуються.

Відповідно, модернізаційні зрушення на рівні політичної культури та свідомості, політичних відносин та інститутів вимагають удосконалення нормативно-правового поля, в межах якого діяльність політичних суб'єктів з оновленням статусом повинна мати юридичне закріплення та захист. Так само мають отримувати правове обґрунтування нова модель публічного адміністрування та її інструментарій, а також

деталізуватися права інститутів громадянського суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи все вище викладене, можна зазначити, що постмодерн як світоглядний контекст суспільного буття створює засади для концептуального переосмислення політичної сфери, питань суб'єктності в політиці та публічної аксіології. Деліберативний дискурс, як актуальний спосіб комунікації загалом та у публічній площині зокрема, закладає програми політичної модернізації політичної системи, її умовно виокремлених структурних елементів. Саме завдяки деліберативному дискурсу відбувається зміна політичної свідомості громадянина, який стає учасником вироблення важливих для нього політичних рішень. Модернізація політичної свідомості ретранслюється через політичну культуру у ході побудови політичних відносин. Нові паритетні засади взаємодії держави та громадянського суспільства (поряд з іншими учасниками – ЗМІ, приватний сектор) спричиняють модернізацію політичних інститутів та управлінської моделі, оновлення її технологічного інструментарію і, зрештою, удосконалення нормативно-правової бази, яка має створити законний регламент для нових політичних відносин.

Подальші наукові розвідки в контексті проблематики статті можуть бути скеровані у бік систематизації практичних кейсів деліберації, що резюмувалися модернізаційними наслідками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахметов Р. Трактовка справедливости как честности в социально-политической философии Джона Ролза / Р. Ахметов. – Режим доступу: http://vestnik.osu.ru/2009_7/11.pdf
2. Бартагарієва І. І. Деліберативна парадигма громадянського суспільства та раціональність правового дискурсу / І. І. Бартагарієва // Гілея: науковий вісник. - 2013. - № 72. - С. 482-486.
3. Воропаєва В. Метаморфози сучасної політичної свідомості в умовах політичної кризи: соціально-філософський контекст / В. Воропаєва. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/znpqgvzdia_2014_57_175.pdf
4. Докторов Б. Методология и практика опросов обогащенного общественного мнения / Б. Докторов. – Режим доступу: <https://corp.fom.ru/uploads/socreal/post-308.pdf>
5. Кухарева Г. Належне урядування як шлях до становлення дієвої системи публічного управління в Україні / Г. Кухарева. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-3/doc/1/12.pdf>
6. Семенов І. «Человек политический» перед альтернативами общественных трансформаций: опыт переосмысления индивидуального измерения политики / И. Семенов // Полис. Политические исследования. – 2012. – № 6. – С. 9-26.
7. Сервецький І. Формування політичної свідомості громадян – прогрес суспільства / І. Сервецький. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/jurydychni_nauky/articles/servetskiy-i-redka-v-forming-of-political-consciousness-of-citizens-is-progr_19598.pdf
8. Benhabib S. Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy / S. Benhabib. – Princeton: Democracy and Difference, 1996.
9. Dryzek J. Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations / J. Dryzek. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 195 p.
10. Fishkin J. When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation / J. Fishkin. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 183 p.

REFERENCES

1. Ahmetov, R. (2009). *Traktovka spravedlivosti kak chestnosti v social'no-politicheskoy filosofii Dzhona Rolza [Interpretation of justice as honesty in the socio-political philosophy of John Rawls]*. Retrieved from: http://vestnik.osu.ru/2009_7/11.pdf [in Russian].
2. Bartagariyeva, I. (2013). Deliberatyvna paradygma gromadyans'kogo suspil'stva ta racional'nist' pravovogo dy'skursu [Deliberative paradigm of civil society and the rationality of legal discourse]. *Hileia: naukovyi visnyk*, 72, 482-486. [in Ukrainian].
3. Voropayeva, V. (2014). *Metamorfozy` suchasnoyi polity`chnoyi svidomosti v umovax polity`chnoyi kry`zy`: social`no-filosofsk`y`j kontekst [Metamorphoses of modern political consciousness in the conditions of the political crisis: the socio-philosophical context]*. Retrieved from: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/znpvgvzdia_2014_57_175.pdf [in Ukrainian].
4. Doktorov, B. (2007). *Metodologiya i praktika opytov obogashchennogo obshchestvennogo mneniya [Methodology and practice of enriched public opinion polls]*. Retrieved from: <https://corp.fom.ru/uploads/socreal/post-308.pdf> [in Russian].
5. Kuhareva, G. (2015). *Nalezhne uryaduvannya yak shlyax do stanovlennya diyevoyi sy'stemy` publichnogo upravlinnya v Ukraini [Good governance as a way to the formation of an effective system of public administration in Ukraine]*. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-3/doc/1/12.pdf> [in Ukrainian].
6. Semenenko, I. (2012). «Chelovek politicheskij» pered al'ternativami obshchestvennykh transformacij: opyt pereosmysleniya individual'nogo izmereniya politiki [“A Political Man” before alternatives to social transformations: the experience of rethinking the individual dimension of politics.]. *Polis. Politicheskie issledovaniya*, 6, 9-26 [in Russian].
7. Servecz'kyj, I. (2012). *Formuvannya polity`chnoyi svidomosti gromadyan – progres suspil'stva [Formation of political consciousness of citizens - the progress of society]*. Retrieved from: http://papers.univ.kiev.ua/1/jurydychni_nauky/articles/servetskiy-i-redka-v-forming-of-political-consciousness-of-citizens-is-progr_19598.pdf [in Ukrainian].
8. Benhabib, S. (1996). *Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy*. Princeton: Democracy and Difference.
9. Dryzek, J. (2002). *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press.
10. Fishkin, J. (2009). *When the People Speak, Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press.

Дем'яненко Олександра Олександрівна

Здобувач кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

01601, Київ, вул. Володимирська, 60

Demyanenko Oleksandra

PhD Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine

Demyanenko_O_O@ukr.net ORCID: 0000-0001-8743-3025

Цитування: Дем'яненко О. О. Громадський деліберативний дискурс як інструмент політичної модернізації / О. О. Дем'яненко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21, № 11. – С. 101-107.

Citation: Demyanenko, O.O. (2018). Hromadskiy deliberatyvnyi dyskurs yak instrument politychnoi modernizatsii [Public deliberative discourse as an instrument for political modernization]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(11), 101-107.

Стаття надійшла / Article arrived: 19.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 25.11.2018

Рецензія на монографію: Філас В. М. Візуальне освоєння Північного Причорномор'я останньої чверті XVIII – середини XIX ст.: джерелознавчий аналіз

Г. М. Васильчук

Автором рецензованої монографії є кандидат історичних наук, доцент кафедри дизайну Хортицької національної академії Віктор Філас. Дослідник уже понад 10 років займається візуальними дослідженнями, тому представлена на рецензію монографія є логічним підсумком його наукових студій.

Актуальність візуальних досліджень підкреслюється тим, що з останньої третини XX ст. світ став стрімко візуалізуватися – «галактика Гутенберга» почала потерпати від тиску новітніх інформативно-трансляційних технологій, віртуальний світ Інтернету стає дедалі більш визначальним і домінантним у пізнанні, навчанні й спілкуванні. Візуальні джерела все потужніше впливають на соціальні уявлення, спрямовуючи й оформлюючи повсякденні практики людей. Візуальні носії інформації все частіше витісняють вербальні, зображення заміняє текст. Такі зміни змусили наукову спільноту замислитися про таке явище, як візуальний поворот у культурі та його наслідки. Аби історикам не пропустити цей «тренд», вкрай потрібні праці, що залучають до історичних досліджень візуальні джерела. Саме такою роботою і є монографічне дослідження, представлене на рецензування. Структура монографії включає в себе чотири розділи, додатки та покажчик джерел.

Автор монографічного дослідження вказує на те, що зазвичай твори живопису та графіки є об'єктом дослідження фахівців-мистецтвознавців. Довгий час історична наука «обходила» ці питання стороною, звертаючись до візуалій здебільшого як до ілюстративного додатка до інформації документальних та наративних джерел. Іноді ці джерела використовувались не як документ, що демонструє епоху, а як документ, за допомогою якого можна досліджувати епоху. У монографії зазначається, що історична думка ще на початку XX ст. говорила про перспективність використання творів живопису та графіки саме як історичних джерел. Так, наприклад, на підтвердження цих висновків автор наводить думку О. С. Лаппо-Данілевського, який зазначав, що досліднику при роботі з джерелами, які «означають факт», доводиться формувати розумовий образ на основі власного досвіду та практик, тобто створювати ще одного посередника між дослідником та історичним фактом або подією. А візуальні джерела вже формують цей образ без «посередництва». У монографії також констатується, що в українській історіографії перші кроки до використання візуалій як джерел зробив був М. С. Грушевський. Він продемонстрував це в праці «Ілюстрована історія України». Дослідник не заперечував потенціал візуальних джерел у справі дослідження повсякденності минулих епох, однак визнавав, що використання візуальних джерел для унаочнення історичних праць обмежується високим кошторисом їх друку та технічними можливостями часу.

Автор вказує на те, що сучасне джерелознавство розглядає твори живопису та графіки рівноцінним джерелом поряд із документальними, наративними та іншими джерелами. Однак, як констатується в дослідженні, наразі вкрай бракує напрацьованої методики вивчення творів живопису та графіки. Існуючі методичні підходи не дозволяють відійти від позитивістських установок та в повній мірі розкрити інформативний потенціал цих джерел. Автор констатує, що лише деякі дослідження можуть похвалитися глибокою міждисциплінарною інтеграцією. Прикладом такого дослідження є дисертація О. Ковалевської, де, окрім суто історичних методів, використано і криміналістичні методи ідентифікації обличчя.

Цікавим видається підхід автора до вивчення історіографії питання. З огляду на міждисциплінарність дослідження значну увагу було приділено мистецтвознавчим студіям. Саме в цій сфері гуманітаристики і зосереджено основний масив досліджень творів живопису та графіки. У ньому окреслено особливості мистецтвознавчого «виміру» творів живопису та графіки з історії Північного Причорномор'я останньої чверті XVIII – середини XIX ст. Зокрема, зазначається, що, хоча мистецтвознавчі студії мають свою мету та особливості наукового розуміння творів живопису та графіки, вони допомагають, по-перше, визначити основні шляхи вивчення формування комплексу візуальних джерел із історії Північного Причорномор'я досліджуваного періоду та, по-друге, визначити принципи та засоби, які допомогли реконструювати потенційну джерельну базу в дослідженнях.

Другий розділ монографії, де розглянуто історичні умови та особливості формування корпусу джерел, є найбільшим за обсягом. Перш ніж розглянути питання формування власне комплексу джерел останньої чверті XVIII – середини XIX ст. із історії Північного Причорномор'я, автор в окремому параграфі розглянув ситуацію з візуальним відображенням та формуванням ментально-образних характеристик регіону від античних часів і до останньої чверті XVIII ст., констатуючи низький рівень знань про регіон. Автор доводить, що візуальна традиція сприйняття регіону містила міцні міфологічно-релігійні штампи та характеризувалася відносно невеликою кількістю та обмеженістю сюжетів. У наступних параграфах розділу розкривається процес формування творів живопису та графіки з історії Північного Причорномор'я, який пішов трьома шляхами та мав наукову, художню та «мандрівну» основи.

У представленому на рецензію дослідженні вказується, що в результаті анексії Кримського ханства, ліквідації Запорозької Січі та захоплення османських володінь у Причорномор'ї російська влада почала освоєння регіону, де поміж іншим була присутня і візуальна складова. Подальші процеси інкорпорації цих земель у тіло імперії, на думку автора, передусім потребували досліджень їх ресурсного потенціалу, що, у свою чергу, вилилось в організацію ряду експедицій, які поряд з іншим містили й візуальну частину своїх звітів.

У монографії наводиться теза про те, що російська влада, розуміючи «силу мистецтва» у просуванні своєї ідеології, всіляко сприяла художнім практикам, де сюжетно фігурувало Північне Причорномор'я, хоча і контролювала їх. У дослідженні на основі архівних матеріалів відтворено та уточнено біографії більш ніж 100 художників та рисувальників, які перебували в регіоні, таких як К. Кюгельхен, М. Вебель, А. Кассас, С. Бородулін, О. ді Палдо та інші.

Автор вказує, що досліджуваний період співпав із процесами Просвітництва в Європі, яке, у свою чергу, характеризувалось орієнталізмом – підвищеною увагою до «східної» культури. Зміна влади в північно-причорноморському регіоні звела нанівець традиційні ісламські погляди на малювання та перетворили Кримський півострів на найближчий «Схід». Це зняття «заборони» стало причиною масової появи художньо-графічних фіксацій півострову та всього причорноморського регіону, зроблених мандрівниками «на пам'ять». Також у монографії детально висвітлено вклад у візуалізацію регіону, яку зробили чиновники, що приїздили в державних справах.

Окрім характеристики умов та біографій дійових осіб процесу формування творів живопису та графіки, цінності дослідженню додають відтворення актуалізованої джерельної бази, зосередженої в основному в художніх музеях, а також архівах, бібліотеках, аукціонах та приватних колекціях. Цікавим та вперше виголошеним є твердження автора про аукціони як «транзитну» форму зберігання візуалій. У монографії досить детально розглянуто етапи відображення Північного Причорномор'я в тиражній графіці, а також подана характеристика основних її видів (ксилографії, гравюри та літографії) із точки зору особливостей та можливостей фіксації історичної дійсності. В монографії констатується, що мистецтвознавча каталогізація творів живопису та графіки в умовах, коли відсутні збірки візуальних джерел, по суті замінюють останні. Також подано класифікацію цих каталогів з огляду на потреби історичної науки.

Останній, четвертий, розділ носить теоретико-джерелознавчий характер. У ньому було систематизовано твори живопису та графіки за критеріями особливостей художньої мови та ступенем відображення подій, а також використано та «приспосовано» до джерелознавства суто мистецтвознавчу жанрову класифікацію. Саме жанрова сегрегація надала можливість автору визначити на рівні тенденції основні тематичні напрями інформування сюжетів творів живопису та графіки, в яких відображені історичні реалії Північного Причорномор'я. Автор застосував до аналізу візуалій структурний підхід, у результаті чого було встановлено три шляхи формування сюжетів творів живопису та графіки (пряме відображення, трансформація та модернізація). Наукову цінність представляють висновки автора про значимість назв творів (артіонімів) як історичного джерела. Аналіз структури цих назв призводить до несподіваних висновків, зокрема про ментально-географічні погляди населення причорноморського регіону, яке на середину XIX ст. не уявляло себе мешканцями Новоросії, а співвідносило себе з тими історичними регіонами (Запорозькими Вольностями та Кримським ханством), які існували до анексії Причорномор'я Російською імперією.

В останньому параграфі монографії автор продемонстрував особливості використання мистецтвознавчого атрибутивного методу в історичних дослідженнях. Атрибуція творів живопису та

графіки, на відміну від інших джерел, за твердженням В. Філаса, повинна мати триєдину структуру, а саме сюжетну, авторську та артіонімічну.

Неабиякої цінності монографії додає показчик джерел. Саме завдяки цьому інформативному апарату актуалізується значний пласт візуальних джерел, які зараз розпорошені у численних музеях, архівах, бібліотеках та приватних колекціях. Цей показчик значно полегшить роботу як істориків, так і мистецтвознавців.

Наприкінці хотілося б висловити сподівання, що це дослідження буде мати логічне продовження. Наведені в монографії методологічні засади та ідеї зможуть дати поштовх наступним дослідженням, де буде продемонстровано інформаційний потенціал творів живопису та графіки з історії Північного Причорномор'я з таких перспективних напрямків, як історико-екологічні студії, історії формування ідеологічних концепцій і місця Північного Причорномор'я в них, історія ідей, інтелектуальна історія, історія архітектури та дослідження повсякдення.

Г. М. Васильчук

Проректор з наукової роботи,
доктор історичних наук, професор